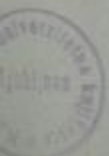

PROBLEMI

REVIJA ZA KULTURO IN DRUŽBENA VPRAŠANJA

RAINER BRAMBACH: PESMI. VLADIMIR KAVČIČ: VHOD. MATJAŽ KMECL: AVTOMOBILI. VITA VARL: SMRT IN MRLIČI. FRANCE VUGA: PESMI — BOŽIDAR DEBENJAK: LEGENDA O BLOCHU. BOGDAN KAVČIČ: VPLIV ZAPOSLOTVE IN ZAKONSKEGA STANU NA DEJAVNOST MLADINE V ORGANIZACIJAH IN DRUŠTVIH. MATJAŽ KMECL: RELATIVNOST -STVARNOSTI-. JANEZ PIRNAT: EKSPERIMENT S TV. KRITIKO. FRANC ZADRAVEC: PISATELJ, NJGOV ČLOVEK IN ČAS, UREDNIŠTVU SODOBNOSTI — OCENE IN POROČILA — BRUŠENO OGLEDALO — LIKOVNA PRILOGA
TINCE STEGOVEC — 1963

Vsebina

<i>Vladimir Kavčič: Vhod</i>	481
<i>France Vuga: Pesmi</i>	501
<i>Matjaž Kmecl: Avtomobili</i>	502
<i>Rainer Brambach: Pesmi (Prevedel Niko Grafenauer)</i>	520
<i>Vita Vari: Smrt in mrliči</i>	524
<i>Franc Zdravec: Pisatelj, njegov člo- vek in čas</i>	526
<i>Bogdan Kavčič: Vpliv zaposlitve in zakonskega stanu na dejavnost mladine v organizacijah in dru- štvih</i>	539
<i>Božidar Debenjak: Legenda o Blochu</i>	548
<i>Franc Zdravec: Uredništvu Sodob- nosti</i>	554
<i>Matjaž Kmecl: Relativnost »stvar- nosti«</i>	556
<i>Janez Pirnat: Eksperiment s TV kri- tiko</i>	563

OCENE IN POROČILA

Peščení grad v zamisli in izvedbi Boštjana Hladnika (<i>Stane Bernik</i>)	568
Do kdaj še problemi tako (<i>Marjan Sagler</i>)	572
Kibernetika in človek (<i>Ivan Kreft</i>)	573

<i>BRUŠENO OGLEDALO</i>	576
-----------------------------------	-----

LIKOVNA PRILOGA

<i>Tinca Stegovec: Za plesiščem, Pred zapornicami, Pevec, Piranski dim- niki</i>	
--	--

problemi

PROBLEMI — revija za kulturo in družbena vprašanja. Ureja uredniški odbor: Adolf Bibič, Božidar Debenjak, Janez Dokler, Bogdan Kavčič, Vladimir Kavčič, Matjaž Kmecl, Viktor Konjar, dr. Boris Paternu, Janez Pirnat (odgovorni urednik), Andrej Rijavec, Ivan Rudolf, France Zupan. — Tehnični urednik: Ivan Planinšec. — Lektor in korektor: Janez Juvan.

Uredništvo: Ljubljana, Tomšičeva 12, telefon 20-487. Nenaročenih rokopisov ne vračamo. Cena posameznega izvođa za naročnike 50 din, v kioskih in knjigarnah 100 din. Naročila pošiljajte na CK ZMS Ljubljana, Dalmatinova 4, telefon 32-033, tekoči račun: 600-14-608-25 z oznako: za Probleme.

Izdajata CK ZMS in UO ZSJ v Ljubljani. Tisk, izdelava klišejev in vezava: Tiskarna »Jože Moškrič« v Ljubljani. — Naslovno stran je opremil Janez Pirnat

Vhod

Vladimir Kavčič

(Poglavje iz daljšega pripovednega teksta)

V času, ki ga ni bilo več mogoče imenovati jutro, a še tudi ne dopoldan, se je Dimitrij znašel na železniški postaji. Komaj je izstopil iz vlaka, že je vedel, da za svoj prihod ni izbral primerne trenutka. Po tirih, za katere se je zdelo, da od tu zavijajo v vse smeri, so vriskale lokomotive. Ti glasovi so bili drugačni od tistih, ki jih je bil vajen. Ko se je ozrl za njimi, ni skozi negibno zaveso megle uzrl ničesar. Kovinski ropot, ublažen z izbruhi pare, se je že oddaljeval. Od časa do časa je med številnimi stebri hušknila senca. Kazno je bilo, da razen njega ni nihče izstopil. Sicer pa je bil že med vožnjo ugotovil, da je njegov vagon prazen, v to smer se je vozil sam. Prazni niso bili samo oddelki njegovega vagona, tudi skozi okno ni opazil žive duše. Vlak je vozil mimo samotnih postaj, se ustavljaj, a nikogar ni videl vstopiti ali izstopiti. Postajna poslepja so bila nizka, z odprtimi okni in vrati, toda povsem zapuščena in brez napisov. Vlak je vseeno vozil proti jugu. Dimitrij je ves čas nekaj pričakoval, tako tudi zdaj, ko se je znašel na peronu. Kraj je bil nedvomno pravi, a tu se je znašel sam. Če bi se mu bilo to zgodilo prvič, bi verjel, da je pripravljen samo zanj. Zdaj pa je bil prepričan, da ga ni več mogoče prevariti. Njegovi upi so bili tako rekoč ničevi, a je bil vseeno prepričan, da bo ostal. Druge možnosti ni več imel. Potem ko se je še enkrat ozrl po peronu, se je napotil proti izhodu.

Pri ograji je šele naletel na prvega človeka. Iz razdalje nekaj korakov se je sicer zdel negiben in nestvaren kot nagačeno strašilo, a takoj zatem se je izkazalo, da je živ, njegove oči so se srečale z Dimitrijevim. Bil je to moški nedoločene starosti in neizrazitega obraza, ki ga je do polovice prekrival zelen lovski klobuk. Nosil je temno rjav, močno oguljen usnjen plašč, a po načinu, kako je imel zategnjen pas, je bilo mogoče sklepati, da ni podložen s kožuhovino. Roke je tiščal globoko v žepih, tako da je bilo mogoče razen klobuka in plašča videti le še škornje. Ti so bili temni in mehki. Strogost do samega sebe, ki so jo izražala ta oblačila, Dimitriju sicer ni bila neznana, vendar ga je nekoliko osupnila, ker se mu je zdelo v tem letnem času še odveč. Sam je nosil le tenek plašč iz balonske svile in lahke čevlje, model, ki so ga bili krstili z imenom nekega indijanskega poglavarja. Krajevni časopis v mestu, kjer je živel prej, je nekajkrat pisal o tem poglavarju v rubriki *Za dolge zimске dni*. Slavil je njegov pogum in njegovo junaško smrt. Ko so belci hoteli pregnati njegovo plemo z zemlje, na kateri je živel od pamtiveka, se jim je zoperstavil s takšno srditostjo in jih, braneč svoje dostojanstvo,

pobil tolikšno število, da so ga v divjem sovraštvu, a s sveto pravico zmagovalca, še mrtvega prebadali s kopji, nato pa pokopali z vsemi vojaškimi častmi.

Dimitrij je hotel tujca povprašati za svet, v katero smer naj se obrne; tisto, kar je spravil iz sebe, je bilo komajda podobno glasu. Vseprisotnost lepljive megle, v katero je bilo potopljeno mesto, mu je po nekem notranjem nagibu, ki ga tisti hip niti ni bilo mogoče oceniti, postala zadosten razlog, da sploh ni spregovoril. Potegnil je iz žepa listek z naslovom in ga sunkovito pomolil pod nos negibnemu tujcu. Ta je nekajkrat izmenoma zapičil svoj pogled v papir in v Dimitrija, nato pa z izrazom, v katerem se je dobrodušna ustrežljivost mešala s pravično ogorčenostjo nekoga, ki ga hočejo na poceni način pošteno osramotiti, nekajkrat stresel z glavo, počasi izvlekel roke iz žepov in pokazal v neko smer. Istočasno je iz njega privreła tudi kopica vprašanj, od katerih se je prva polovica nanašala na različne podrobnosti v zvezi z Dimitrijevim bivanjem v tem kraju, druga polovica pa je že dajala napačne in netočne odgovore nanje. Dimitrij se ni več menil zanj, že se je oddaljeval. Neskončen pločnik, po katerem je hodil, se je vtopljal v daljavi, od koder je bilo slišati pritajeno drdranje in zamolklo bobnenje; nedvomno utrip življenja v mestu. Za seboj je še vedno slišal rezki moški glas:

— Čakajo te? Ni res, da so te povabili! Čemu hitiš? Jaz te poznam!

Dimitrij se je ozrl, glasovi so se ponovili, neznanec je strmel vanj, toda ust ni odprl. Dimitrij je pohitel dalje. Kmalu ga glasovi niso več dosegali, ostala pa je za njimi neka slutnja, zaradi katere se je umaknil še bolj na skrajni rob pločnika, k zidu, in nekoliko pripognil ramena. Že naslednji trenutek se je pokazalo, da noben od teh nehotenih in nezavednih gibov ni bil odveč. Iz nasprotni smeri se je namreč prav tedaj utrgal slap vozil kušarjevo zelene barve. Red, v katerem so se bližala, je bil csupljivo popoln. V prvi vrsti je utripalo dvanajst belih žarometov, sinhrono in z isto močjo, niti eno vozilo ni bilo za milimeter izpred drugega, vozili so tesno drug ob drugem, kot bi bili zlit, skrajna leva in desna kolesa so se dotikala pločnika, ne grobo, le toliko, da je bilo slišati komaj rahel šum. Tesno prvi vrsti je sledila druga, ki se je od prve razlikovala le po tem, da so njeni žarometi utripali v drugačnem zaporedju. Zateglo zavijanje strojev se je čez trenutek že zlilo v nepretrgano tuljenje. Dimitrij je odskočil, da bi se umaknil še za korak, a ga je zadržal zid. Stisnil je k sebi sveženj, zamotan v časopisni papir, in čakal. Oster piš, ki je spremljal vozila, je vrtinčil meglo in mu ni dal dalje. Bleščeče luči so mu za nekaj hipov vzele vid. Pa tudi potem, ko se je že nekako privadil nanje, jih še vedno ni bilo konec, tekle so mimo njega, združene v svetleče trakove. Ko je čakal njihovega konca, da bi mogel prečkati cesto, je opazil, da so pločniki prekriti s smrdljivim, zdrizastim blatom, ki je neprestano brizgalo izpod koles drvečih vozil, se lepilo na zidove hiš nekaj metrov visoko in v ravnih črtah, zaradi katerih so bili podobni progastim jetniškimi oblekam, drselo proti tlom. Tudi potem, ko je bila cesta že zdavnaj prazna, in tudi iz daljave ni bilo več slišati pritajenega zamolklega bobnenja, ko se je torej znašel v popolnem molku, se Dimitrij še vedno ni upal stopiti na cestišče. Blato mu je segalo vrh čevljev in najmanjši nepreviden gib bi zadostoval, da bi začelo lesti vanje. Vznemirjen je ogledoval svojo obleko, prepričan, da je vsa onečedena, in zaradi tega ne bo mogel v mesto, a je na svoje začudenje ugotovil, da ni na njem niti najmanjšega madeža. Presenečenje pa ga je hitro minilo. Končno on ni bil od tu, navade tega kraja niso bile njegove navade. Vseeno pa ni mogel mimo dejstva, da je bila cesta zdaj bleščeče čista, sicer

pa prekrita s čadasto patino, ki je spominjala na lesket dragih kamnov. Zdaj ni imel časa za ugibanje, od kod je izviralo blato, moral je dalje. Prečkal je nekaj ulic in končno zaznal nove človeške glasove.

Levo in desno od njega so hiteli mimoidoči, a nikoli tako blizu, da bi jim lahko pogledal v obraz. Vselej, kadar se je kanil približati temu ali onemu, se je uračunal v razdalji, prevarala ga je megla. Ko se je znašel na mestu, kjer bi se po svojih predvidevanjih moral z nekom srečati, je bil ta že mimo. Priznati si je moral, da hitijo bolj, kot je sodil še malo prej. Pospešil je korak, da bi dohitel enega ali drugega, a vselej se je zgodilo isto. Zbral je vse svoje moči, trdno odločen, da mora uspeti. Sele ko mu je znoj orosil čelo in je začutil vlago po vsem telesu, je moral obstati, zadihan preko mere. Sopel je sunkovito in iz pljuč so mu uhajali cvileči glasovi. Moral si je priznati, da je zrak v tem kraju ostrejši, kot je pričakoval. Domislil se je tudi, da je ves čas molčal. Ko se je nekoliko umiril, je nekajkrat zaklical »Ej,« in »Hej,« pomahal z roko, a se ni nihče odzval. Zakričal je na ves glas. Ta klic ni bil prošnja niti grožnja, zgolj odločno znamenje, da živi, da je tu, in da morajo računati nanj. Slejkoprej se ni nihče zmenil zanj. Vsi so hiteli po svojih poteh.

Nesmiselnost njegovega početja je bila očitna celo njemu samemu. Le če bi drugi iskali njega, bi jih lahko dosegel. To spoznanje ga je napotilo k večji pozornosti. Opazil je, da nihče ne hodi sam, vselej sta bila vsaj dva skupaj, in če je bolj natanko prisluhnil, se mu je zdelo, da sliši rožljanje drobnih verig. Vsiljevala se mu je misel, da so ti ljudje priklenjeni drug na drugega, da jih združujejo zapestja. Kako je v resnici, niti ni bilo moč ugotoviti, kajti megla je bila gosta, v zadnjih trenutkih pa se je začela še premikati. Veter jo je v zavesah gnal vzdolž ulice. Ker so bili njegovi sunki nenadni in pogosto prekinjeni, je lahko nastal dvom, kaj se dogaja: beži morda megla in z njo vred cesta in tedaj so pešči lahko povsem mirovali, a bi se vseeno zdelo, da se gibljejo, ali pa so neznansko hiteli le oni in je vse drugo mirovalo, kar tudi ne bi bilo nenavadno.

Kakor koli: silhete teles v tem jutru so bile dolge, vsak hip daljši, koraki hitrejši.

Na velikem križišču se je moral Dimitrij odločiti. Ljudi je bilo čedalje več, a so ostali enako oddaljeni. Hodili so le po eni strani ceste, čeprav v obeh smereh, seveda nikoli ne po njegovi strani, vselej po nasprotni, kljub temu, da je nekajkrat prečkal cesto. Izbirati je moral sam. Široka ulica na levi je bila prazna, in prepričan je bil, da mora ravno po njej. Kmalu se je znašel pred mogočnim pročeljem hiše, močno podobni tisti, v katero je bil namenjen. Našel je torej, kar je iskal. Kako visoka je bila hiša, ni mogel presoditi, od prvega nadstropja dalje je bila zavita v meglo. Vhod je bil više kot običajno. Ob granitnih stopnicah sta s prekrizanimi šapami počivala dva leva in izpod oči motrila ulico. Nad vrati se je belil marmorni pelikan, s kljunom, zaritim v svoje prsi. Zaradi megle ni bilo mogoče ugotoviti, če se je kri že prikazala. A če bi se bil Dimitrij tedaj ozrl v smer, odkoder je prihajal, bi bil moral opaziti človeka, ki mu je sledil že od postaje. Zdaj se je stiskal h kameniti ograji bližnjega vrta, togo zravnal, kot bi tudi sam želel postati eden od njenih stebrov. Pravzaprav ni bil sam, drugi se je bil prihulil k okrasnemu grmičju na nasprotni strani ulice, tako da ga Dimitrij sploh ne bi mogel videti. V dolgi ozki veži popolnoma gladkih, že obledelih sten, kjer je bila luč edino razkošje, a to je bilo v primeri z dnevno svetlobo že kar preveč izrazito, je Dimitrija sprejel vljuden nasmešek mladega moškega. Ta je iznenada stopil izza

nekega vogala, ki ga Dimitrij prej ni bil niti opazil, se rahlo priklonil in pozdravil. Sleherni njegov gib in vsaka poteza obraza sta pričala o vpljudnosti posebne vrste. Dimitriju je bilo pri priči jasno, da to ne počenja v svoje lastno zadovoljstvo; takšni so pač krajevni običaji. Sledil je vsaki njegovi kretnji, ker je bil prepričan, da mladi mož obvlada svoj posel in najbrž iz tega tihega zadoščenja črpa moč za opravljanje nelahke službe. Zdelo se mu je tudi, da bo od tega prvega srečanja v mnogočem odvisen položaj, ki ga bo imel v tej hiši, če bo vanjo sploh sprejet, zato mora biti pazljiv.

— Mislim, da sem prišel prav, je rekel, prepričan, da ni odkril preveč.

— Vse je odvisno od tega, od kod prihajaš in kam hočeš, je z igrivo lahkotnostjo odvrnil vratar. — Danes si prvi. Če smem vprašati: V osebni ali uradni zadevi?

— Najbrž osebni...

— Spravljaš me v kočljiv položaj, ker se obotavljaš, da bi odgovoril.

— Pozabil sem se opravičiti, a to je samo govorna napaka, imam jo že od mladih nog. Že se je hotel zaupljivo nagniti k vratarjevi glavi in mu zaupati, da je to najbrž posledica družinskih razmer v času pred njegovim rojstvom, a so ga ostre gube na vratarjevi obleki odvrnile od te namere. Istočasno je v žepu otipal prepognjeno kuverto. — Pismo imam, je rekel. — Pismo za načelnika.

— Pismo? je vprašal vratar ter s palcem in kazalcem obeh rok začrtal v zraku pred seboj pravokotnik, ki bi mogel imeti obliko pisma. — Tedaj je zadeva uradna. Če bi bil to omenil prej, bi bil lahko skrajšal dragoceno čakanje. Pisma sprejemam jaz. Sunkovito je iztegnil roko, kot da hoče zgrabiti za Dimitrijevo, a ta jo je prav tako spretno izmaknil in se opravičujoče nasmehnil. Hip nato sta se že smehljala oba.

— Tujec si, se je domislil vratar. Njegov pogled se je sprehajal po Dimitrijevi obleki. — S severa? Od zahoda?

— Ne, ne! Iz daljne okolice.

— Ti morda ne veš, da je to zelo pomembno, bolj kot si lahko predstavljaš. Zdaj se je vratar nagnil k Dimitriju in ga potrepljal po ramenih. Od blizu je Dimitrij videl, da vratarjeva obleka le ni brezhibno čista. Na njej je bilo polno drobnih, komaj opaznih madežev, enake barve kot je bilo blato na pločnikih. Ker je medtem vratar še nenadoma dvignil roko, najbrž v pozdrav senci, ki je hušknila preko veže s takšno naglico, da jo je Dimitrij komaj utegnil zaznati, je opazil, da je blago pod pazduho povsem drugačne barve in da so torej madeži drugod že prevladovali.

— Vseeno ni tako preprosto, je skušal pojasnjevati Dimitrij, trdno odločen, da bo šel v svoji stvari do konca. — Kakor mi je znano, uradujete največ pisмено in imate za uradne zadeve tiste, ki se vlagajo ali jih je mogoče rešiti pisмено. V nekem smislu vnašam k vam nered. Ne morem drugače. Tu sem. Naročeno mi je bilo, naj se zglasim osebno s pismom. Razumem vašo nalogo, na vas odpade največ bremen... Pri tem mu je skušal pomenljivo pomežikniti, a v vratarjevem pogledu ni bilo mogoče odkriti nobene spremembe.

— Ti se nekako spoznaš na te stvari, je dejal suho.

— Da! Samo nekoliko... Je pa tako: Brez mene to pismo ne obstaja, in obratno... In obratno!

— Pismo ti tišči za nohti, kot se mi zdi... Vrtar je bil zdaj nedostopen, strog. Dobesedno neoseben. Zravnani v uradni drži.

— Če bi bilo tako preprosto, potem ne bi bil tu.

— Oh, vaju sem zgodb.

— Moje še nisi slišal. Ni nevarnosti, da bi jo...

— Prav. Poklical ga bom...

V kotu, ki je bil še ravnokar prazen, je stala mizica s sedmimi telefonskimi aparati, od katerih sta bila dva in dva enake barve, zadnji pa je bil snežno bel. Vrtar je vrtil številke s hrbtom obrnjen proti Dimitriju, in tako ga ta tudi ni mogel slišati, čeprav razdalja med njima ni znašala več kot dva metra. Dimitrij je bil prepričan, da vrtar sploh ne bo spregovoril. Po njegovih izkušnjah glasu že marsikje niso več uporabljali. S pridom so uporabljali razna znamenja, ki so jih sporočali z aparati, z rokami, s pogledi, celo z zgibom ustnic. Ni bilo pretirano pričakovati, da je ta iznajdba tudi tu dobila svoj tehnični pripomoček. Tisti aparati na vrtarjevi mizici so bili morda nekaj povsem drugega, kot se je zdelo na prvi pogled. Saj vrtar niti ni dvignil slušalke. Vseeno se Dimitrij ni hotel prenatrgati v sklepih. Čakal je potrpežljivo in ne zaman. Vrtar se je obnil k njemu, to pot z najbolj vsakdanjim nasmeškom.

— Pričakuje vas, a vas ne bo sprejel. Niste edini, ki ga čaka, to se razume samo po sebi. Nato se je premaknil k oknu in s pogledom opazuječ ulico, prostodušno nadaljeval: — Jutra so pri nas še posebno lepa. Pozneje se megla razkadi ali dvigne, kar je za nas pravzaprav vseeno, in tedaj so stvari okoli nas take kot vsak dan. A čemu vam to pripovedujem? Najbrž ste že sami opazili...

— Tujec sem, je skromno rekel Dimitrij. — Zame je danes vse drugače, kot je bilo včeraj, in jutrišnji dan ne bo imel nobene zveze z današnjim.

— Ne, ne, je odkimal vrtar. — Pri nas nič ne prepuščamo slučajju, niti časa... Sprejel vas bo dr. Stenovic, načelnik dr. Stenovic. Potem...

— On? A kako je že ime glavnemu? Slišal sem zanj...

— Da. On ni glavni, a je prav tako načelnik. (Izraz na vrtarjevem obrazu je pričal, da o tem ne govori rad). Naše načelo je, da vsakdo izve, kar mora vedeti. Ob svojem času, seveda... Imenujejo ga različno. Jaz sem vrtar samo začasno... Prve čase sem bil podoben vam... Ravnokar ste priznali, da ste tujec. Popolnoma vas razumem. Na začetku se vse zdi nekoliko zamotano, s tem pa ne trdim, da v resnici ni tako... On ne prihaja skozi ta vhod, pravzaprav niti ne vem, skozi katerega prihaja. Važno je, da je prisoten. To pa je samoumevno, in nihče ne sprašuje, čemu je tako... Glejte, vaša prisotnost mi je vzbudila nekatere misli iz časov, ko sem tako kot vi, začel z delom. Nekakšni pomisleki tistih, ki vstopajo. Okrasje, ki nas spremlja. Včasih so to dragi kamni, včasih samo stekleni biseri, haha. Skratka: Vsa stvar je v tem, da stvari ni. Kadar pa je, ni stvar... Vrtar se je nenadoma zdrznil. Roki, ki sta mu prej mlahavo viseli ob telesu, je prekrizal na hrbtu, njegov vznemirljivo pozoren pogled pa se je ustavil na Dimitriju in terjal odgovor. Dimitrij je ostal negiben samo za hip, takoj nato pa je že razumel, da mora dati zadoščenje mlademu, ljubeznivemu možu.

— Priznam, da sem o tem že nekaj slišal. Redno prebiram časopise in strinjам se tudi s tistim, kar ni napisano. O vaših izjavah ne morem soditi, čeprav sem vas razumel... Pripovedovali so mi, da ima ta hiša sedem nadstropij. Če bomo tako razpravljali že v veži, potem, priznam, je zame previsoka.

— Glede nadstropij se niste zmotili. Vratarjev obraz se je razlezel v zadovoljen nasme. Čez čas je ironično dodal: — Stara pojmovanja so že marsikoga zanesla. Navsezadnje: Kdo sem jaz?

— Mene ne zanaša več. Zanesem se nase.

— Ne vidim nobene razlike.

— Razlike se ne vidijo.

— Prav! Z igrivo kretnjo je pokazal po hodniku. — Sprejeti ste. O temle razgovoru niti besede. In zapomnite si: Jaz sem Žorž. Ime je redko, a ustreza. Torej Žorž, vratar. Če želite zaprta vrata, obrnite se name. Če želite odprta vrata, obrnite se prav tako name. Pravzaprav se vselej lahko obrnete name. In nato je še enkrat, glasno in poudarjajoč vsako črko, izgovoril: — Žorž. Dimitrij je hotel v dokaz nemoči razširiti roke, a se niso hotele odleptiti od telesa. Isti hip je skozi nevidna vrata na drugem koncu hodnika stopil starejši, že nekoliko plešast človek. Nosil je debela očala in črne narokavnike, in Dimitrij je pri priči vedel, da prihaja zaradi njega. Stopil mu je nasproti.

— Pelji ga k načelniku dr. Stenovcu! je tedaj zaklical Žorž. — In ne sitnari! Žan, poznam te, rad gnjaviš vsakega novega...

— Ne, ne, se je Žan dobrikajoče obrnil k Dimitriju in ga že potiskal skozi neka vrata. — Žorž se šali, kar naprej se šali. Razen nekaterih človeški slabosti nimam nobene napake. V službi sem bil že nekajkrat pohvaljen. Vi ste novi, a vzbujate zaupanje. Rad vam bom priznal vse. Ne zdajle, a ob prvi priliki. Ne boste zamerili. Podobni ste svojemu očetu, zdi se mi, da vas poznam...

— Očeta nimam.

— Umrli? Padel? So ga ubili? Na naši ali na njihovi strani?

Dimitrij je okleval. Čutil je, da ga molk izdaja, a do razgovora mu vseeno ni bilo. Starec se mu je zdel prijazen, a vsiljiv. Kljub temu bi se lahko zanesel nanj. Kot da se je oglasilo neko čustvo, ki ga je že nekajkrat prevaralo.

— Dr. Stenovc me čaka.

— Ah, oprostite, je pohitel Žan. — V mojih letih to ni več slabost. Snel je naočnike in dolgo strmel v Dimitrija z vlažnimi, rdeče obrobljenimi očmi. Takega pogleda Dimitrij še ni videl. Bil je tipajoč in izmikajoč se, vse hkrati. Vseeno se mu ni dal zmešati. Zavedal se je, da si ni z ničemer zaslužil kakšne posebne pozornosti in da pravzaprav ni prav nič kriv, če mu jo hoče starec nakloniti. Ostal je popolnoma neprizadet in mikalo ga je celo, da bi sam začel zastavljati vprašanja. Medtem pa je ugotovil, da stojita v dvigalu, ki z bliskovito naglico drvi navzgor. Vmes so se nekajkrat zablislile luči, najbrž s hodnikov, nekakšna nenavadna svetloba, podobna prividu, ki je zaposlila njegove čute, in zato ni imel niti najmanjšega občutka, kako visoko bi že mogla biti. Tudi ko sta izstopila, ni bilo mogoče opaziti nobenih znakov. Stene so bile popolnoma gole, prav tako vrata, ki so se vrstila po obeh straneh dolgega in ozkega hodnika. Uslužbenci so morali biti že vsi v svojih pisarnah, nikjer v bližini ni bilo nikogar. V vsej hiši ni bilo slišati drugih glasov kot enakomerno drdranje pisalnih strojev, ki so se v enakih presledkih sicer ustavljali, a nikoli vsi hkrati. Od teh glasov je v hiši šumelo kot v tesnem panju, okenska stekla so se narahlo stresala, in Dimitrij se ni mogel znebiti vtisa, da je prav tisti hip, ko je obstal sredi hodnika, zažvenketala šipa in zviška padla na kamniti pločnik. Tresk se ni dosti razlikoval od revolverskega strela, in že je hotel povprašiti svojega spremljevalca, kaj se je zgodilo. Če bi steklo kar tako, samo od sebe, padalo na ulico, bi se moral tu čutiti svež jutranji zrak,

in nesreče spodaj bi bile na dnevnem redu. Na Žanovem obrazu pa ni bilo opaziti niti najmanjše vznemirjenosti. Dimitrij spet ni vedel, čemu naj to pripiše: naglušnosti, neobčutljivosti za te vrste zvokov ali pa enostavnemu dejstvu, da se je sam zmotil. Morda hočejo nanj napraviti poseben vtis...

Tedaj sta se že ustavila pred nekimi vrati na skrajni desni. Žan ni niti potrkal, vrata so se odprla sama, znašla sta se v ozkem, podolgovatem prostoru brez oken, v celoti obitem z lesenitnimi ploščami, ki ga je osvetljevala le majhna električna žarnica s stropa. Na edini mizici, ob kateri ni bilo nobenega stola, pa tudi nobenega drugega znamenja, ki bi kazalo, da je tu kdo delal, je stal pisalni stroj, katerega tipke so nervozno poskakovale, črke pa so odsekano udarjale na ozki papirni trak, ki mu ni bilo videti konca. Medtem ko je iz razdalje nekaj korakov opazoval stroj, Dimitrij ni niti opazil, kam je izginil starec. Ko se je ozrl, ga že ni bilo več. Nekaj trenutkov je čakal s pogledom, uprtim v tla. Potem se ni mogel več upirati samogibnemu delovanju stroja. Moral je mežikati in na sencih je čutil tope udarce. Moral je dvigniti pogled. Trak, ki je prej padal na tla, se je sedaj v visokem loku usločil proti njemu in se skoraj dotaknil njegovega obraza. Čeprav je vedel, da ga ne bi smel pogledati, se ni mogel premagati. Drsel je s pogledom od besede do besede in naglo doumel, da se ponavljajo v določenem zaporedju in da je na vsem traku, ki ga je bilo že za cel koš, najbrž izpisan en sam stavek: *Zdaj si vstopil.*

Čeprav je bila napisana misel kar najbolj samoumevna, se je Dimitrij zaprepaščen umaknil nekaj korakov nazaj. Prešinila ga je misel, da se mu nekdo skrivaj posmehuje in da je pravzaprav storil dejanje, ki ga ni nameraval. A zdaj je bil tudi starec že tu. Kakor da ga je priklical ravno tisti prenagljeni pogled! Na njegovem obrazu je bral, da ve vse. Tudi govoril je že:

— Ste pogledali? Doslej je še vsakdo, ki sem ga pripeljal sem ... Nič posebnega, Stroj stare znamke, bil je v popravilu, zdaj pa je, kot rečemo, v poskusnem obratovanju.

Njuna pogleda sta se srečala, in Dimitrij je vedel, da starec ni tisto, kar je še nekoliko prej mislil o njem, temveč nekaj drugega. Kaj, še ni vedel. Umaknil se je proti vratom in molčal.

— Tu, mu je namignil Žan. — Izvolite!

Dimitrij se je le moral obrniti, kajti odprtina je bila za njegovim hrbtom. Hip nato pa mu je že stopil nasproti negovan moški srednjih let, z zlato uokvirjenimi naočniki in že nekoliko posrebrenimi lasmi. Molil mu je belo, mehko in dišečo roko z velikim pečatnim prstanom, in preden je Dimitrij utegnil kaj pomisliti, se je njegova glava že sklonila v pozdrav. Bil je miren in zbran kakor že zdavnaj ne. Stal je pred dr. Stenovcem. Njegove živahne in stroge oči so ga že preiskovale. Ne da bi se zavedal kdaj, mu je Stenovc že segel v notranji žep suknjiča, izvlekel pismo in z večšo kretnjo raztrgal ovojnico. Bral je z enim samim očesom, medtem pa še vedno ogledoval Dimitrija. Ta je čutil, da načelniku ne more ničesar skriti; in čeprav tega niti ni nameraval, je obleka kos za kosom padala z njega, in kmalu je stal pred predstojnikom popolnoma gol, zardel, prekrižanih rok. Žan je bil že izginil, to pa je bilo v tem trenutku edino olajšanje, ki ga je lahko občutil.

— Prav, je končno rekel dr. Stenovc. — Lahko sedete. (Sesti ni bilo kam.)

— Vaš primer mi je znan. Priporočila, ki jih prinašate, so taka, da ne moremo mimo njih. To pa seveda ne pomeni, da moramo ravnati v njihovem okviru. Storimo lahko več ali manj. Popolnoma nam zaupajte. Napravili bomo vse,

kar bo v vašo korist. V korist seveda v tistem trenutku, ko bo treba nekaj ukreniti. O končnem pomenu naših dejanj tako ne moremo soditi. Da se izognemo vsakemu nadaljnjemu nesporazumu, vas še enkrat vprašam, čemu prihajate?

— Z enim samim namenom: Hotel bi služiti naši veliki stvari. Prostdušno se je ozrl na dr. Stenovca, misleč, da je zdaj lahko že bolj samozavesten. Toda njegov pogled ni dopuščal te možnosti. Njegov obraz je bil negiben kot iz kamna, stroge oči pa so izražale dvom in terjale obširnejši odgovor. Dimitrij se je prestopal z noge na nogo, začel vleči nase cunje, si zategovati pas in zapenjati gumb. Se nikoli prej ni tako določno čutil, da je mogoče omajati tudi njega. Zakaj, si ni znal pojasniti. Vse njegovo življenje se mu je znova prikazalo v popolnoma spremenjeni luči. Pred tem človekom, pred dr. Stencem bi lahko zlezal vase in priznal, da nima prav.

— Pripovedujte, pripovedujte, ga je vzpodbujal načelnik, a njegove besede so Dimitriju zvenela kot nezaupnica, ki je sicer ni mogoče z ničimer utemeljiti, a tudi ne z ničimer premostiti.

— Vem, da je to trdil že marsikdo...

— Točno! je pribil dr. Stenovic. — Lahko odložite plašč in sedete bolj sproščeno. Z eno besedo: Tu se počutite, kot bi bili doma.

Doma nimam, je pomislil Dimitrij, glasno pa je dejal:

— Ne pričakujem, da bi mi verjeli na besedo. Tu so papirji, ki govore o mojem delu, podpisi ljudi, ki jih ne gre omalovaževati. Ne opravičujem se, to so dejstva...

— Katera dejstva?

— Ne nazadnje tudi vaš pristanek. Čeprav se zavedam, da bom moral vaše zaupanje šele pridobiti...

— Zaupam vam popolnoma. Dokaz: kraj, kjer se nahajate. Čas hiti. Pogovoriti se morava še o marsičem. Na primer o tem, kako naj vas čimprej vključimo v delo. Pred našo Ustanovo se dan za dnem postavljajo odgovornejše in vse bolj številne naloge. Ljudi nimamo, to je najtežji problem. Vsi smo preobremenjeni z delom. Kljub temu poskušamo širiti našo dejavnost. Potrebe narekujejo... Prav zato, ker smo tako povezani z vsemi problemi obdajajočega naš življenja in ker se zavedamo, v kakšni meri je napredek odvisen ravno od nas, ne smemo popustiti niti za hip. Vsak trenutek mora sleherni od nas stati na svojem mestu. Od naših uslužbencev zahtevamo več, kot zmorejo. Tudi od vas bomo... Svetujem vam, da še enkrat premislite... Medtem ko je govoril, je dr. Stenovic razvrščal po mizi raznobarvne, ostro ošiljene svinčnike. Bežen pogled nanje je Dimitriju povedal, da jih je čez trideset. Niti dva nista bila popolnoma enaka. Nato se je dr. Stenovic sunkovito zravnal, zgrabil najdaljši in najostrejši svinčnik, se z nespremenjenim nasmeškom na obrazu pognal proti Dimitriju in mu skozi obleko zavrtal svinčnik v trebuh. Dimitrij je pobledele od bolečine, srh ga je spreletel po vsem telesu in sililo ga je na bruhanje. Stišnil je pesti, zavedajoč se, da mora vzdržati. Čez nekaj trenutkov se je Stenovic odmaknil in mirno nadaljeval:

— Vi vstopate pri sprednjih vratih. Do neke mere sem na vaši strani. Zdaj še ne morete razumeti svojih nalog in naše službe. Lahko pa razumete svoje predpostavljene. A propos: Naša dejavnost je razvejana, to slutite. Z menoj ne boste v neposredni zvezi, podrejeni boste inšpektorju Edvinu. On je

eden naših najboljših. Opravlja najzaupnejše posle. Strog je do sebe in bo tudi do vas. V navalu posebne zavzetosti za svoje delo postane ganljivo prizadeven, gorje vam, če mu tedaj ne pridete pred oči. A ko pridete, morate računati na njegov temperament. Temperament, to je nekaj prirojenega. Mi v to sicer ne verjamemo, ker spreminjamo vse, toda včasih smo prisiljeni upoštevati nekatere individualne lastnosti, ki so službi v prid. Pri tem ne mislim na inšpektorja Edvina. Njegove lastnosti so službeno koristne, kar je dokaz, da niso prirojene. On pred rojstvom pač ni mogel vedeti, kakšno službo bo opravljal. Še več. Ta služba se na sedanji način opravlja šele zadnji dve desetletji. Govoriti hočem o nečem drugem, kar zadeva tudi vas. Priporočam vam, da si nabavite nekatere nujne pripomočke. Brez njih ne bi mogli opravljati službe. Invalidov ne maram. Po vašem pogledu sklepam, da potrebujete službena očala. Ne zardevajte! Majhne napake imamo vsi. Jaz na primer ne. Naočnike vam bo izbral vaš predstojnik. Sele z njimi boste lahko v zadovoljivi meri presojali uradne in privatne zadeve kakor tudi samega sebe. Do tedaj ste zasebnik, za nas nezanimiv. Še nekaj bi vam rad položil na srce... V uradnih prostorih se slišijo najrazličnejši glasovi. Niso vsi enako važni. Nekatere je treba preslišati, druge nikakor ne. Tudi za to je potreben neki pripomoček. Mislim, da priznavate njegovo koristnost. Sicer pa ne gre za vaše mnenje. Izkušnje so neizpodbitno dokazale, da imam prav. Iz mene govori teoretično utemeljena praksa, ali če morda želite drugače: praktična teorija. Oboje gojim v enaki meri. To je moja specialnost, idejno ni sicer povsem utemeljena, toda meni dobro služi, in preko mene tudi stvari. Torej: v ušesa primeren začetek. To pa še ni vse... Vaš položaj pri nas se bo izoblikoval šele sčasoma. Vaša individualna občutljivost, da omenim samo to postransko sestavino, bo pokazala, kaj še potrebujete. Stvar ni niti malo komplicirana: V navalu že omenjene delovne vneime inšpektor Edwin, kar je popolnoma normalno in celo priporočljivo, izkoristi svoja pooblastila za ustvarjanje primernega delovnega vzdušja. Ker je močan, videli boste, da je pravi atlet, z dobro merjenim udarcem podere na tla tega ali onega uslužbenca in mu s čevlji dopoveduje nekatere osnovne dolžnosti. Ta postopek je izredno učinkovit. Čeprav smo o njem že nekajkrat razpravljali, ker se posameznikom ne zdi ravno najboljši, še nismo našli boljšega in ga še naprej uporabljamo. Seveda ima svoje pomanjkljivosti in od podrejenih je odvisno, da te pomanjkljivosti omejijo na najmanjšo mero. To je njihova službena dolžnost in lahko zahtevamo od njih, da jo izpolnjujejo z vso zavzetostjo. Postane njihova najbolj intimna dolžnost... Predpisano je, da morajo redno telovaditi in se na razne načine razgibavati. Potrebne so določene oblike telesa in primeren način razgibavanja. Gibčnost cenimo nadvse. Kljub vsem tem ukrepom še vedno lahko pride, recimo, do krvavitev. Če so te notranje, kar običajno so, ostane stvar posameznika. Zgodí se pa, da je krvavitev zunanja. Predpostavljajte si, do kakšnih neokusnosti lahko pride. Rdeča barva se prav nič ne sklada z nežno zelenim tonom poda v naših pisarnah. Razen tega spolzka tekočina lahko povzroči nevarne padce. Stranke prihajajo in odhajajo, inšpektorji pri svojem delu krožijo iz sobe v sobo, temu ali onemu lahko spodrsne... Pade in nesreča je tu. Moram reči, da tudi jaz krvi ne vidim rad. Tega ni treba posebej razlagati... Me razumete, kaj želim? Po najkrajši in najbolj učinkoviti poti odstraniti takšne možnosti. Moram reči, da so nekateri naši uslužbenci dosegli pri tem lepe uspehe in pokazali pohvalno iznajdljivost. Ni posebnih navodil, ki bi veljala za vse... Da ne zaidemo v podrobnosti... Jaz, na žalost, ne morem uporabljati metode inšpektorja Edvina. Moje koleno ni prav prožno, posledice

preteklosti, ki jo srečavamo še na vsakem koraku. Razen tega so mi zdravniki prepovedali vsak napor. Žrtvujem se za skupni blagor. V tej hiši sem zato, da novincem pripovedujem slabe šale. Običajno jih ne razumejo... Dr. Ste-novic je globoko zavzdihnil, zamišljeno prikimal in sklenil svojo pripoved:

— Trudimo se, da že vnaprej izgladimo vsa nasprotja. Pazite: Delali boste z inšpektorjem Kosom. V bližini njegove pisarne boste, skoraj vsak dan boste z njim v neposrednih stikih. On je svojevrstna narava. Ne bi ga rad pred vami postavil v kakršno koli luč. To je naš človek, svojo zvestobo je že nekajkrat izpričal, skratka, vanj ne gre dvomiti. Ima pa napake, čeprav jih ne bi smel imeti. Včasih zavije po svoje, na način, ki ne more biti v skladu s težnjami naše ustanove. Kljub napakam se z njim še nismo uspeli pogovoriti. Zakaj, o tem ne bi govoril zdaj. Ne želim, da bi napačno razumeli. Vse to delamo le zato, ker bi mu radi pomagali. Obzirni smo. Vse pa ima svoje meje. Previdni moramo biti. Ničesar ne smemo prepustiti slučaju. Delali boste z inšpektorjem Kosom, toda po mojih navodilih. Predvsem pa on ne sme o tem nič vedeti. Napravili boste vse, kar bo zahteval, vendar na način, ki ga boste izbrali sami. Vaše delo bom ocenjeval jaz. Če boste kdaj v dvomu, kaj je prav in kaj ni — dvomi so pri nižjih uslužbencih pogosti — se boste obračali name. Kos tega ne sme opaziti. Včasih boste videli, da njegova navo-dila niso povsem v skladu z našo celotno dejavnostjo. Ne izvršujte jih, dokler ne dobite mojega pristanka. Vaši odnosi z inšpektorjem Kosom pa morajo ostati popolnoma korektni. Če bi se on pritoževal nad vami, vas bom moral odpustiti. Tisti, ki nima prav, ste lahko samo vi. Na tale zaupni pomenek se ne boste mogli sklicevati, ker vam ne bi nihče verjel, a tudi če bi verjel, mu ne bi koristilo. Se manj vam. Načelnik sem jaz, in od moje presoje je odvisna umestnost kakšnega ukrepa. Jaz pa bi bil prvi, ki bi vas za takšno dejanje kaznoval. Saj razumete... Kdor gre od nas, ne more drugam. Naša merila so na svoj način blaga in na svoj način stroga. Kdor ne vzdrži pri nas, ga tudi drugje ne marajo uporabiti. Čeprav sprejemamo mi le najboljše. Nekdo je lahko zelo povprečen, a dokler tega nismo ugotovili mi, je popolnoma v redu. Lahko ga premeščajo iz kraja v kraj, odpustiti ga ne morejo. Skratka: Če si slab, nisi pri nas. Če nisi pri nas, nisi nikjer! Za svoj položaj pa odgovarjaš popolnoma sam. Da, da... Naš kolega Kos ni ravno v zavidljivem... Poma-gamo mu lahko samo na en način. Na kateri, veste. Z njim je že tako daleč, da sem mu moral omejiti nekatere pravice. Obzirno, seveda. Tako da sploh ni zvedel. Po telefonu, na primer, ne more več govoriti... Zveza z zunanjo linijo je prekinjena... Sodeč po vašem dosedanjem delu vam vse to ne bo povzročalo težav. Glavno je, da ostanete s Kosom v dobrih odnosih... Kadar pa opazite nepravilnosti, postopke sumljive vrednosti ali samo takšne namere, me pri prici obvestite. Neopazno, ustno, nobenih neumnosti s telefoni, nobenih beležk. V prisotnosti drugih nikakršnih prijaznosti, čeprav ostaneva v naj-tesnejši zvezi. Računam na prijateljsko sodelovanje...

Poiskal je Dimitrijevo roko in, preden se je dodobra zavedel, kaj se dogaja, jo krepko stisnil. Dimitrij je zardel in hotel v opravičilo izblebetati nekaj ustaljenih fraz, da je tujec in da slabo pozna tukajšnje običaje, toda načelnik se je že umaknil in z nekoliko osornejšim glasom, ne da bi pri tem kaj spre-menil izraz svojega obraza, nadaljeval:

— Nimam namena pretiravati, toda na noben način ne morem zadosti pou-dariti, kako važni bodo vaši postopki. Z nepravilno osnovano zavestjo bi se utegnili slabo odrezati. Inšpektorju Kosu bom naročil, naj bo z vami trd.

Vsega, kar se bo dogajalo okoli vas, ne boste razumeli. Tudi ni potrebno. Kosu lahko dam neko nalogo le zato, da bi videl, kako boste pri tem ravnali vi. Razen tega je on kot človek prijeten. Vabil vas bo v svojo družbo. Čarom njegove osebnosti se je težko upirati. Sami presodite, kaj boste napravili. Ali ga boste odbili in se mu s tem zamerili? Ali boste vabilo sprejeli in s tem tvegali nevarnost, da se razkrijete? Zanima me, za katero možnost se boste odločili. Odgovor bi rad slišal takoj, brez oklevanja. Torej?

— Za boljše.

— Pripominjam, da sta obe enako slabi.

— Izbral bi si tretjo.

— In katera je ta, če smem zvedeti?

— Še ni mogoče vedeti.

— Če bi bili odgovorili, bi lahko o čem razpravljala. Zdaj je bolje, če mislite, da vprašanje ni bilo zastavljeno. Za prihodnje pa naj velja: odgovore, ne izmikajte. Odkritost in jasnost cenimo nad vse.

Izenada se je po prostoru razlila mlečno bela svetloba. Načelnikov obraz je izgubil svojo naravno barvo, celo oblika se mu je nekoliko spremenila. Če Dimitrij ne bi za trdno vedel, da v enem samem hipu ni mogel oditi in se zamenjati z nekom drugim, bi dvomil, če je to še sploh on. Istočasno z novo svetlobo pa se je pretrgala tudi vez, ki je Dimitrija držala v napetosti ves čas njunega razgovora. Ni si bil popolnoma svest, kaj se je pred tem dogajalo. Kot da je bil nekaj trenutkov v omotici. V njegovi zavesti je nastala praznina. Začel se je začudeno razgledovati okoli sebe. Zanimalo ga je, od kod luč. Zaman. Svetloba je bila enakomerno razlita po vsem prostoru. Pri tem je ugotovil, da je načelnikova soba brez vsakega pohištva, enakomerno temno rjava, in da se pod prav nič ne razlikuje od stropa, razen po tem, da je na podu mogoče stati, strop pa je bil prazen. A tudi če bi na njem nekdo stal, ga to ne bi presenetilo. Na stropu je opazil tudi nekaj okroglih steklenih oblin, podobnih globoko v les vdelanim svetilkam, toda prav gotovo niso bile zatemnjene. Kmalu jih je odkril tudi po stenah, razporejene v cikcaku. Najbližje so se zdele celo prozorne. Ker so bile najbrž izbočene tudi na drugo stran, skozi nje ni bilo mogoče razločiti drugega kot nedoločeno motnjava. Počasi je doumel, da so okoli njega še drugi prostori, iz katerih ga je mogoče opazovati, on pa ne vidi nikogar.

Zdaj se tudi ni mogel domisliti, na kateri strani je vstopil v to sobo, in zanimalo ga je, kam bo odšel, ko se bosta z načelnikom ločila. Sprejemnica je nedvomno bila le prehodni prostor, iz katerega je razen na hodnik bilo mogoče priti še kam drugam. Morda tja, kjer so sprejemali sede in kjer so se povabljeni lahko tudi nekoliko odpočili. Zdaj ni bilo važno le to, če takšen prostor sploh obstaja, temveč tudi v kateri smeri. Iz zamišljenosti ga je zdramil suhi načelnikov glas, ki je pričal, da med njima ni več nobenega osebnega odnosa, temveč zgolj dolžnost, ki jo je treba izpolniti takoj, nemudoma:

— Druga vrata levo!

Luč je ugasnila, vrata na hodnik so se odprla. Tam je že stal Žan in mu z roko dajal nekakšna znamenja. Sledil mu je brez pomisleka.

— Načelnik Stenovic se je z vami zadržal v dolgem razgovoru, je lakonično ugotovil Žan, Dimitrija pa je zanimalo, kaj ta ugotovitev v resnici pomeni.

— Časa ima na pretek.

— Nikakor ne. Odslej ga ne boste več videli.

— Zakaj ne?

— Tu! Inšpektor Kos...

Zan se je priklonil in se ritensko umaknil. Dimitrij je spet stal na pragu.

Inšpektor Kos je sedel sam v srednje veliki dvorani, ki so jo od dveh strani osvetljevala ogromna okna, pregrnjena z nežnimi belimi zavesami, ki so bile bolj v okras prostoru, kot da bi služile svojemu običajnemu namenu. Ostali dve steni sta bili pravzaprav iz stebričev, le toliko oddaljenih drug od drugega, da bi se mogla zriniti skozi vitka postava. Blizu teh stebrov je za veliko masivno mizo delal inšpektor. Glede na velikost in monumentalnost prostora je Dimitrij pričakoval, da bo inšpektorjeva delovna miza obložena s kupi aktov. Prvi hip, ko je vstopil, je bil prepričan, da jih je tudi že videl. Ko pa se je ponovno ozri tja, si je moral priznati, da je na gladki stekleni površini en sam listek, iztrgan iz koledarja ali žepne beležnice. Kupi aktov pa so bili pod steklom, a tudi to je bila zmota. Le strop je tako odseval v njem. Nedvomno je ta igra skrivala v sebi neki globlji smisel. Soba je postala skrivnostna, in Dimitrij se ni mogel upreti želji, da bi se ozrl v strop. Strop je bil seveda prazen. Od kod potem ta igra senc na inšpektorjevi mizi? Toda za razmišljanje ni bilo časa. Inšpektorja je namreč našel v položaju, ki ni bil v skadu z njegovo pomembnostjo. Izza mize je gledala samo njegova glava in nič ni kazalo, da bi se nameraval dvigniti in pozdraviti. Dimitrij pa tudi ni vedel, če je primerno, da stopi k njemu in mu poda roko. Trenutek mučnega obnavljanja je prekinilo pridušeno brnenje nekje v inšpektorjevi mizi. Ne da bi trenil z očesom, je inšpektor dvignil telefonsko slušalko, ki je prej ni bilo videti, in dolgo šepetal vanjo. Njegove ustnice so se gibčno premikale, kot da hoče biti v svojem pripovedovanju še posebno nazoren, a glasu ni bilo slišati nobenega. Dimitrija je osupnilo dejstvo, da je telefon zagledal že prvi dan, saj ga ni prav nič mikalo, da bi se vrnil k načelniku Stenovcu in mu poročal, kaj je videl. Navodila pa so zahtevala ravno to. Bal se je, da bo moral mimo številnih nižjih uslužbencev in skozi mnoge prostore, preden bi sploh prišel do njega. Vzbudil se mu je up, da bo namesto njega opravil to stari, ki ga spremlja. Že ga je hotel s pogledom opozoriti na inšpektorjevo početje, a ko se je ozrl, Zana ni bilo več.

Preostalo mu ni torej nič drugega, kot prevzeti prvo dolžnost. Po vsem tistem, kar mu je pripovedoval Stenovc, ni bilo izključeno, da se je telefon pojavil le zato, da preizkusijo njegovo vestnost še prej, preden bo dokončno sprejet, in da inšpektor šepeta le zato, da ga mora opaziti. Ta trenutek se mu je zdelo najprimernejše, da strmi v eno od velikih oken, tako bogato oblitih s svetlobo. A tudi tu je opazil, da mora razlikovati videz od resničnosti. Za steklom ni bilo ničesar, razen pravokotnikov pariško modre barve. Le kje je takšna pokrajina? Razgled na mesto brez streh, daljave brez nagubanih obrisov hribov? Kraji brez cest in gozdov? Celo možnost, da je to nebo, ni bila sprejemljiva. Še malo prej so bile ulice tako gosto zabasane z meglo, da se je zdelo že upanje na razjasnitev nesmiselno.

— Zdaj sva na vrsti midva, je končno spregovoril inšpektor. Za hip je odložil naočnike z debelim koščenim okvirom, se samozavestno nasmehnil, a se takoj, ko so mu spet tičali na nosu, zresnil. Strogo, neprizadeto je izjavil: — Mene zanimajo personalije.

Dimitrij se je nagnil naprej in stopil korak bliže.

— Kaj ste pravzaprav? Izza mize sta s prikazali dve ogromni roki in se sklenil pod brado, da je tako lahko bolj udobno počivala. — Samo personalije... Vi ste nekakšen graditelj in zraven še iskalec resnice. Je tako? Priznam, da to ni v skladu z mojimi pogledi na svet. Vsakdo naj opravlja svoj posel, vse ostalo naj ga ne briga. Istočasno sedeti na dveh stolih... Pri nas sta ti dve dejavnosti strogo ločeni. Vsaka pripada svojemu oddelku. Graditelji so v pritličju, sektor za raziskave, kakor mu pravimo, pa se je utaboril na vrhu, in ta ločitev se je pokazala za umestno. Drug z drugim nimajo nobene zveze... Kaj lahko navedete v svojo obrambo? je nenadoma vzkipeł. — Socialno poreklo?

— Mladost, je odvrnil Dimitrij in skušal ujeti njegov pogled. — Razen tega sem po očetu Rus...

— Ne tvezite neumnosti. Rasnih predsodkov nimamo; mladi pa smo bili vsi. Vseeno si velja oboje zapomniti.

Dimitrij je v dokaz svoje nemoči zmignil z rameni.

— Vse imamo zapisano, je osorno rekel inšpektor in se zravnal na stolu. Dvignil je listič papirja, ki je ležal na mizi. — Stopite bliže in pogledjte!

Dimitrij se je ubogljivo napolil proti mizi, a pri vsakem premiku je postajal bolj negotov. Nogi sta se mu nevarno zapletali in čutil je, kako so tla vedno bolj spolzka. Nagnil se je globoko naprej in ko je bil prepričan, da bi na lističu mogel razločiti že sleherno podrobnost, se je ustavil. Na papirju ni bilo niti najmanjšega sledu črnila ali svinčnika. Ker je inšpektor napeto strmel vanj, mu je nekajkrat uslužno prikimal. Bil je prepričan, da mu bo tako napravil majhno uslugo in ga obvezal k podobnemu dejanju.

— Ta listič, to ste vi, je zagrmel inšpektor. — Meni ni mogoče ničesar prikriti. Vse naše uslužbence imam v temle prstu... Dvignil je neznansko razvit palec, podoben polenu. — Ne samo vas, tudi one tam...

Dimitrij je sledil njegovi kretnji in za stebriči odkril visoko skladovnico rjavih map.

— Vsi so tam, je pojasnil inšpektor.

Zdaj je Dimitrij tudi razumel, kako neznanen je v primeri s tistimi, ki so bili predstavljeni z mapami, nabrekli mi od raznobarnih svežnjev in tesno povezanimi s črnimi trakovi. On je delal že dobrih deset let. Udeležil se je nekaterih podvigov, ki so jim svoj čas pripisovali velik pomen, zavestno se je izpostavljal tam, kjer so se drugi izmikali, a kaj je ostalo od vsega? Ne-popisan listič ter priporočila, ki jih je prinesel v zapečatenem ovitku in ki morda niti niso bila priporočila.

— Sol nimate preveč, je razmišljujoče nadaljeval inšpektor. — To je dobro, kajti mi iščemo samo visoko kvalificirane strokovnjake. Načelo, ki ga narekujejo višji interesi. Brez teh informacij ne bi uspevali, je še pojasnil in vstal. Bil je pravi velikan. Dimitrij je razumel, da se je inšpektor naslanjal na mizo le zato, da bi mu bil bližji. Zdaj ko je stal, mu ni bilo mogoče pogledati v oči, tako visok je bil. Sprožil je roko in Dimitrij, ki je pozorno sledil vsaki njegovi kretnji, je med stebri zagledal ozka vrata in takoj razumel, da je tam njegova pisarnica. Stopil je tja in jih odsunil. Pred njim je bil prostor, popolnoma enak tistemu, v katerem ga je sprejel načelnik Stenović, le da so bile stene tu brez kakršnih koli vzboklin, pod stopom pa je visela preprosta svetilka z masivnim okvirjem, kakršne običajno pritrjujejo v vlažnih kletnih prostorih. Tu je bila tudi mizica, enake barve kot stene, in vrtljiv stolček brez naslanjača.

Ko je stopil čez prag, so se vrata za njim zaprla sama in neslišno. Čutil je, da od tu ne more ne naprej ne nazaj in čakal je, kdaj se bo za njim prikazal inšpektor. Zdelo se mu je, da je njegova prisotnost neodložljiva in v tem pričakovanju se ni mogel niti malo bolj natančno razgledati.

Čas je potekal. Da bi si olajšal čakanje, je nekaj trenutkov stal samo na eni nogi, roke pa si je do komolcev zatlačil v žepe plašča.

Gotovo je minila ura, ne da bi ga bil dosegel en sam določnejši šum. Hiša res ni bila mrtva, toda slišati je bilo mogoče le monotono mrmranje, kot bi se nekje v daljavi pogovarjala množica. Glasov ni bilo mogoče razločiti niti razumeti.

Kot po zvočniku je nekje iz stene zahreščal inšpektorjev glas:

— Delo prekinemo na znak z zvoncem. Stop.

To pojasnilo je bilo očitno namenjeno njemu. V prostor se je naselilo novo vzdušje, nekoliko bolj sproščujoče. Dimitrij je zdaj vedel, kaj mora storiti. Sleknil je plašč, ker pa v sobi ni bilo niti obešalnika niti običajnega žeblija, ki bi ga nadomestil, mu ni preostalo drugega, kot da ga zraven sebe spusti na tla. Nato je hotel odmakniti stolček, da bi sedel k mizi. Toda sedišče je bilo pritrjeno in nameščeno na tak način, da ni bilo mogoče istočasno sestiti in potisniti noge pod mizo. Moral si je napravo natančno ogledati, da je spoznal način njenega delovanja. Če se je namestil s hrbtom proti mizi in potegnil kolena pod brado, tedaj se je lahko zavrtel za stoosemdeset stopinj in noge zravnal pod mizo. Prostorček je bil tako tesen, da se je v tem položaju komaj mogel ganiti. Nedvomno je bil to pripomoček, ki je navajal k vztrajnemu, neprekinjenemu delu.

Ko je tako sedel v trdnem oklepu mize, se je nenadoma domislil, kaj bo storil, če ga nenadoma pokliče šef. Z vnemo raziskovalca se je znova vrgel na delo. Pod sedežem je odkril nekakšen strojček, od katerega so vodile tanke žice pod mizo in skozi steno v inšpektorjevo sobo. Najbrž je bilo mogoče mehanizem upravljati od tam. To spoznanje ga je nekoliko potlačilo. Čeprav se je zavedal, da je želel priti v to hišo, in se je prostovoljno podredil tu vzpostavljeni hierarhiji, ker se ji ni mogel izogniti, ga je vendarle motilo, da vsaj zdaj, ko je že tu in so marsikateri začetniške formalnosti že mimo, na svojem sedežu ne more zaživeti nekoliko bolj sproščeno.

Kakor nalašč se je tedaj spomnil tudi načelnikovega naročila glede telefona. Naložena mu je bila nedvomno dolžnost, ki jo mora pri priči izpolniti. Morda je celo že prepozno. Planil je pokonci, a se je takoj spet sesedel. Miza ni dovolila, da bi se dvignil. Potegnil se je nazaj in razkročil noge, da bi padel na tla. Stolček je bil preširok. Vse mere so tu bile do kraja premišljene. Poskušal je na levo, na desno. Neuspeh je bil povsod enak. Pozval se je k razumnosti ter začel načrtno raziskovati mizo, stol in njuno neposredno okolico. Ni bilo izključno, da je tu še kakšna naprava, s katero bi bilo mogoče premikati sedež. Morda bi zadostoval en sam pritisk na gumb, morda... Preiskal je vso dosegljivo površino. Nič. Vznemirjenost je naraščala. Kri se mu je nagnetla v glavo, čutil je razbijanje v čelu, oblivala ga je vročica, roke je imel mokre od potu. Zakopal je glavo v dlan in se skušal umiriti. Dopovedoval si je, da bo zaspal, a tega v resnici ni nameraval. Njegovo prizadevanje je služilo le majhni samoprevari, ki pa je v celoti uspela. Po nekaj trenutkih mirovanja z zaprtimi očmi, ko se že ni več spominjal lege svojih udov, se je začel prožno zvijati. Telo mu je valovalo kakor še nikoli poprej. Ves se je predal še neobčutnemu zagonu. Kmalu ga je pot oblival v curkih, čuti so se pritajili in ko je spet odprl oči, se je znašel na tleh, prost vseh ovir. Preden pa se je

dvignil, mu je pogled obstal na lepaku, pritrjenem nad mizo. Bil je res že močno obledel, toda napis je še bilo mogoče razbrati: *Ce hočete svobodo, ne izmikajte se odgovornosti.* Stopil je na stol in si od blizu ogledal vsako črko posebej. Tedaj je odkril, da se v razmakih med črkami skriva še neko geslo. Ko je sestavil znake, ga je glasno izgovoril:

— Vsak up je bil varljiv!

Službena parola to gotovo ni bila, ker je bila izpisana s svinčnikom, resda z barvastim, a ni bilo moč utajiti, da s privatniško nedoslednostjo. Morda jo je izpisal njegov predhodnik? Kdo je bil? Kaj je dedal? Kje je zdaj? Prevzela ga je želja, da bi vendarle razmišljal, da bi si poskušal razjasniti vsaj eno od številnih vprašanj, ki so se mu porajala. Toda to je bila le trenutna slabost, zavedal se je, da se ji ne more vdati. Moral bo čimprej stopiti k načelniku Stenovcu in ga obvestiti...

Še malo prej se je zdela naloga preprosta. Stopiti k načelniku... Nihče ne bi vedel, zakaj hoče k njemu... V resnici pa je drugače. Stenovci mu je zabičal, da mora takšne poti opraviti kar najbolj diskretno. Inšpektor ne bi smel ničesar opaziti, a edini izhod je skozi njegovo sobo. Nedvomno bi se srečala in tedaj bi se nekaj zgodilo. Pokazal bi svojo nemoč. Že prvi dan službe. Možnost, da bi odšel skozi predstojnikovo sobo, je moral zavreči.

Začel je preiskovati stene, če ni morda kje še kakšen izhod. Zlasti je pretipal steno, za katero je menil, da je hodnik. Vrat ni našel. Medtem je celo večkrat slišal nekakšen šum kot iz nevidnega zvočnika. To je moglo biti inšpektorjevo opozorilo. Morda ga je celo opazoval, kako bega po svoji pisarnici. Ni mu preostalo drugega, kot sedeti na stol in čakati. Nog sicer ni več skušal spraviti pod mizo, toda miroval je popolnoma. Prisluškoval je ropotu na hodniku. Nedvomno so ga povzročili koraki. Tekali so uslužbenci, vselej v skupinah, nikoli en sam.

Dimitrij ni mogel imeti niti najmanjše predstave o tem, kaj se dogaja zunaj. Bil je prepričan, da zvonca ni preslišal, vse drugo pa zanj še ni smelo biti pomembno. Zvočnika v steni še vedno ni bil odkril, zato je najrajši strmel v vrata in čakal, kdaj se boda zganila, in bo lahko nekaj storil. Kar koli. Računal je tudi, da bo ob znamenju z zvoncem bliskovito planil mimo inšpektorja na hodnik in ujel načelnika še preden odide.

Zvonec se je kmalu res oglasil. S piščem pod pazduho je Dimitrij previdno pokukal v inšpektorjevo sobo, a v njej ni bilo nikogar. Z dvema skokoma je je bil na hodniku, ki je bil prav tako prazen, če se ne bi bil pred njim nenadoma pojavil Zorž, v katerega se je zaletel in ga skoraj podrl.

— Zvonenja še ni konec, ga je prijateljsko opomnil Zorž. — Gotovo divjaš k načelniku, to delajo vsi novinci.

Dimitrij se je zmedel in ni mogel zanikati svoje namere. Celu prikimal je. — Počasi, fant, počasi. Načelniki, inšpektorji in višji referenti so že zdavnaj odšli, je razlagal Zorž. — Nikar se ne čudi, odšli so službeno. To za nas ne velja. Mi lahko odidemo samo privatno, po zvonenju. Razen tega bi ti svetoval, da se izogiblješ načelnika Stenovca. Njegova hudomušnost je znana. Najbrž je tudi tebi kaj natvezel. Pozabi vse, kot da ga nisi slišal...

— Zdravstvuj! Dimitrij se ga je hotel čim hitreje odkrižati in je že krenil proti stopnicam.

— Kam hitiš? Počakaj! Zorž je z nenavadno vnemo pohitel za njim in ga ujel za roko. — Skupno pot imava!

— Jaz nimam nobene poti.

— Nemogoče. Navodilo našega posebnega oddelka pravi drugače.

Dimitrij je postal pozoren: — Kakšen oddelek pa je to?

— Te niso seznanili z našo notranjo organizacijo? Imamo razne oddelke. Da, razne... Najrazličnejše pač... Jaz pripadam referatu, ki skrbi za srečo državljanov. Tu je tudi posebna sekcija za srečo uslužbencev.

— Ali nisi ti vratar?

— Seveda sem, a...

— In kaj še delaš? S čim se ukvarja tvoj oddelek?

Zorževega obraza se je polastila otožnost in le s težavo je odgovoril:

— Tega ne boš nikoli zvedel. Čemu te pravzaprav zanima? Jaz bi se na tvojem mestu varoval radovednosti. Zate skrbijo drugi. Zdaj si lahko samo še srečen. Do konca. Ni moja dolžnost vzbujati upanje, razen če je to v interesu službe. Nič več nisi sam. Nam pripadaš, in mi tebi. Najvažnejše je, da se človek znebi občutka osamljenosti. Zato pa je pri nas poskrbljeno. Po zaslugi naše organizacije že marsikatero čustvo pripada samo še preteklosti... Nikar se ne drži tako kislo! Nemara se ne boš kregal s kruhom?!

— Če je tako, kot praviš, sem srečen. Že dolgo sem verjel, da se mora nekaj zgoditi, obrniti se na bolje. Sicer pa je to moja osebna stvar...

— Nikakor ne. Vse bomo uredili. Zato imaš mene.

Medtem sta že prišla na ulico in Dimitrij se je ustavil, prepričan, da Zorža že predolgo zadržuje in da ta nikakor ne more biti namenjen v isto smer kot on. Pravzaprav ni vedel, kam hoče. Pred seboj je imel še celo popoldne. V tem času je nameraval urediti nekatere nujne podrobnosti, ki bi mu omogočile bivanje v tem mestu.

— Kar po tejle ulici, je Zorž zamahnil z roko. — Po Glavni na Najdaljšo... Stanoval boš pri meni. Tudi jedla bova skupaj. Vse seveda le pod pogojem... Če te že vežejo kakšni drugi dogovori, boš odpovedal. To je zelo jasno... Kje si spal sinoči?

— Sinoči? se je zdramil Dimitrij. — Na vlaku.

— In kje si nameraval nocoj?

— Nisem še vedel. Na železniški postaji.

— Brez skrbi, tam te ne bodo pogrešali... Tu pride tvoja pravica svobodne izbire do polne veljave. Lahko prenočiš na postaji, lahko tudi ne...

— Hvala ti za vse. Tvoja skrb zame je ganljiva.

Zoržev obraz je ostal negiben, Dimitrij je nadaljeval:

— Ali ni nenavadno, da so vse ulice prazne. Gotovo so tudi drugod končali z delom. Če se ne motim, so v teh visokih zgradbah same pisarne.

— Marsikje, je zadržano razlagal Zorž. — Ljudi pa je tu zelo malo. Redki so, ki odhajajo iz urada v tem času kot midva. Nekateri so že odšli, drugi še pridejo. Pešcev je vedno manj. Ta zvrst uslužbencev postaja vse manjša in manjša. Delovni postopki se mehanizirajo. Poslušaj...

Dimitrij se je ozrl. Nekje na dolnjem koncu ulice se je slišalo prítajeno, zamolklo drdranje in bobnenje, ki pa je od trenutka do trenutka postajalo glasnejše, na las podobno tistemu, ki ga je slišal zjutraj. Ker je zdaj že imel nekaj izkušenj, je vedel, da mora na najhitrejši način čimdalj od cestišča. Pri zidu se je zaletel v Zorža, ki se je umaknil prvi, a tako naglo, da ni niti opazil, kdaj

je švignil mimo njega. Zorž ni bil z obrazom obrnjen k zidu temveč proti cesti, ves ožarjen od nenadnega dejanja srečnega doživetja. Dimitrij je samo presenečeno strmel vanj in ni imel časa za vprašanje, ker je Zorž že radostno vzkliknil:

— Naši so! Naši so!

Prva vrsta avtomobilov je že švignila mimo. Čeprav so vozili z ugaslimi lučmi in na oblačnem nebu ni bilo nobenega sledu o soncu, so se njihove gladko zlikane plošče bleščale tako zelo, da je Dimitriju jemalo vid. Drveli so s strastno naglico. Ker so se vrste razlikovale v barvnih odtenkih, mu je pred očmi migotala cela skala mavričnih barv in preden se je utegnil zbrati, so ga že zalile solze. Ko je spet odprl oči, se je bil hrušč že oddaljil, in okrog njiju je ostal samo še črno modrikast in smrdljiv dim.

— Spoznal sem jih, je vznemirjeno in skoraj brez sape izdrdral Zorž. — V prvi vrsti sami načelniki. Splošnega, likvidacijskega, finančnega in oddelka za prišepetavanje... Za njimi inšpektorji, zadaj sekretarji. Redek prizor! Kaj bi dal, da bi jih videl vsak dan! In prav zdajle, ko je ulica prazna. Ves mesec nisem niti enkrat naletel nanje, pa sem jih dostikrat čakal... No, kaj praviš? Krasne živali! Poglej ta dim, kako se suklja. Tile modri pasovi so od limuzin načelnikov. Pa vonj, ki ga ni mogoče pozabiti! Zaprl je oči in usta in ga skozi nos nekajkrat globoko potegnil vase.

— Smrdi! je neprizadeto ugotovil Dimitrij.

— Je nekaj na tej stvari, je! je kriknil Zorž, ki je preslišal njegovo pripombo. Za Dimitrija je bil ta glas popolnoma tuj in nepričakovan. Prešinil ga je grozljiv občutek. Povsod, na motno se bleščeči cesti, po pločnikih, obrizganih z blatom, za mrzlimi, visokimi zidovi, ki so se sklanjali nad njiju, v tišini, ki so jo prekinjali samo glasovi iz spomina, so prežali nanj nevidni strahovi. Prav nič ne bi bil presenečen, če bi že naslednji hip iz vseh okoliških ulic, iz pasaž in dvoriščnih prehodov, skozi steklena in železna vrata prostornih vestibulov pridrveli rjoveči stroji in ga strli v prah. Skrivaj je požrl slino in nestrpno prekinil molk:

— Mnogo je na tej stvari... In potem mu je nenadoma zmanjkalo besed. Zorževo veselje je bilo tako dvosmiselno, da še vedno ni verjel vanj. Ze naslednji trenutek bi se lahko sprevrglo v svoje nasprotje. Čakal je, da bo planil v jok, ali pa se mu bo na ustih pojavila pena, in bo začel divjati. Čeprav je bil popolnoma ravnodušen do vsega, kar bi se moglo pripetiti temu neznancu, Zoržu, je vendar čutil, da ne sme molčati. Končno je bil tu tujec in dolžan nekaj storiti tudi za svojo prihodnost.

— Glej, tule se ti je prilepilo blato. Odstrani ga, dokler je še sveže!

— Čemu? je zaklical Zorž, kot da odgovarja nekemu preko ceste. — Naj ostane! Ponosen sem, da ga imam! Še zavidal mi ga boš!

Dimitrij je začel vneto preiskovati svojo obleko. Na njej ni našel niti najmanjšega madeža in bilo mu je prav, da je tako. Zoržu ni zavidal njegove umazanije, pa tudi njegovih besed ni razumel.

Nato je Zorž dolgo molčal. Hodil je hitro, zamišljeno in Dimitrij se je moral potruditi, da ni zaostal. Prečkala sta nekaj ulic, pustila za seboj velik trg in zavila mimo gradiča s številnimi zvonovi, ki so prav tedaj pritajeno pritrkavali, tako da jih je bilo slišati le po najbližji okolici. Nazadje sta se znašla na cesti, ki je utegnila biti Najdaljša. Naj je Dimitrij še tako napenjal oči, ji ni mogel videti konca. Hodila sta najbrž že celo uro, a pogled naprej še ni obetal nič novega. Pusta enoličnost.

Zorž se je utrudil prvi. Njegovi koraki so postajali krajši, dušila ga je sapa. Piskal je skozi nos in ustnice so mu pomodrele. Hodil je le še ob zidu in si z rokarni pomagal dalje. Dimitrij se nikakor ni mogel sprijazniti z dejstvom, da je cesta prazna. Edina sprememba, ki jo je opazil, je bila v tem, da so hiše postajale vse nižje. V središču mesta so bile same velike, dvajsetnadstropne palače, tu pa že ni bilo videti višjih od dvonadstropnih. Polagoma so se začele tudi te redčiti. Njemu je bilo pravzaprav vseeno, kam gresta in niti ni poskušal razmišljati, zakaj se je Zorž odločil, da stanuje tako daleč. Tudi njegovo telesno stanje ga ni vznemirjalo. Zorž je bil očitno slab. Vse to je bilo nekako razumljivo, samoumevno. Le zato, ker je menil, da že predolgo molčita, je Zoržu omenil, da postajajo hiše nižje in redkejše.

— Ne vem, če se lahko strinjam s teboj, je odvrnil Zorž povsem mirno, brez sledu utrujenosti. — Stvar ni tako enostavna. Ti praviš, da se stavbe nižajo, jaz pa bi trdil, da se dviga cesta. Zamisli si, da hodiva v višini osemnajstega nadstopja. Tu so kleti globoke... Si jih ne moreš predstavljati?

Dimitrij je samo zmignil z rameni. Razgledoval se je okrog sebe. Nobena okolnost ni kazala, da bi Zorž utegnil imeti prav. Toda ali to zadostuje? Saj je tu samo tujec. Potem so njegovo pozornost pritegnili presledki med hišami. Videl je obdelane gredice, v ravnih vrstah rastoče zelenje, vzdajaj njive, cele preproge temno zelenih in rjavih barv. Se dalje je slutil hribe, pokrite z gozdovi. Tudi to je moral sporočiti Zoržu, ki pa mu je takoj nasprotoval:

— Niso redkejše hiše, temveč so gostejše ulice.

— Ulice?

— Sedanje ali bodoče. Ti vidiš v zelenju samo travo. Poreklo te tolče po glavi... Nekoč bodo tu samo ulice. Je to bistvena razlika?

Dimitrij ni bil zadovoljen s pojasnilom. Toda že čez nekaj trenutkov ni bil več prepričan, da v prihodnje ne bo vse bolj pogosto pritrjeval Zoržu. Asfalt je tu prehajal v razdrapano podeželsko cesto, polno kalnih luž. Zidanih hiš je bilo konec. Od tod naprej so bile samo še prtične barake, krite z rebrasto pločevino od katranskih sodov, ki je bila marsikje privihana navzgor, in ni več služila svojemu namenu. Kazno je bilo, da je tu močno vetrovno.

Obstala sta pred zadnjo enonadstropno hišo. Po videzu je bila prav vsakdanja. Edina značilnost je bila v tem, da je imela ravno streho, ob straneh pa nešteto večjih in manjših teras, ki so bile pravzaprav strehe osnovnemu skeletu dodanih prizidkov. Vse stene so bile zavarovane z dolgimi, ozkimi in tesno sestavljenimi deščicami, ki jih je čas že močno oglodal. Večinoma so bile sive, ponekod že počrnele, nekaj jih je strohnelo, ali pa so odstopile od sten, in se je pod njimi kazal star plesniv zid. Hiša torej že zdavnaj ni bila več tisto, kar je bila na svojem začetku. Lastnikom očitno ni bilo več do enotnega vtisa. Morda je ta malomarno dopuščena dvojnost imela svoj namen, ki ga Dimitrij še ni utegnil spoznati. A zdaj je bil tu, utrujen od dolge poti, čeprav še zdaleč ne toliko kot Zorž; sledil mu je, ko je odklepal vrtna vrata, ne da bi se dosti menil tudi za to značilnost, ki je ni bil opazil v vsej ulici. Ograja je bila na svoj način lepa, temna, mrežasta, z močnimi kovinskimi stebrički. Ti so bili zgoraj oblikovani kot sulice z mnogimi stranskimi okraski, a takoj, ko se je oko ustavilo le na enem od njih, se je pokazal njihov nedvomni smisel. Vsi so bili grozče ostri, razporejeni tako, da se ni bilo mogoče dotakniti niti enega od njih, ne da bi bil ogrožen od drugega. Vsi skupaj pa so na prvi pogled neopazno poviševali že tako visoko ograjo. Za njiju je to seveda komaj imelo svoj smisel, ključ ni bil brez haska.

Hišna vrata so bila odprta. Znašla sta se na dolgem, tlakovanem hodniku, kjer so njuni koraki odmevali kakor v železobetonski podzemeljski dvorani. Dimitriju se je zdela veža vsaj dvakrat daljša od stavbe, kakor je ta izgledala zunaj. Ob zadnji steni je hodnik zavil v desno. Ko sta stopila skozi nova vrata, je postal ožji, temnejši. Na stopnicah, ki so vodile navzgor, je že gorela luč. Ob stiku z dnevno je bila njena svetloba komaj opazna. Nato je bilo luči vedno več. Visele so s stropa, na različne načine privezane na pajčevine. Njihova svetloba je bila borna, komaj je kazala smer. Tla so postala mehkejša, odmev se je ubil. Če bi bil tišino motil le kakšen zunanji glas, ne bi bila slišala svojih korakov. Tako pa so spominjali na mlaskanje.

Dimitrij je tesno sledil Žoržu in le kradoma mu je uspelo ozreti se okoli sebe. Hodniki niso bili več tlakovani, temveč posuti z nekakšno sigo. Zdelo se mu je, da so stene obite prav s takšnimi deščicami kot zunaj.

Še sta se spustila nekajkrat po stopnicah navzdol, zavila levo in desno, dokler se nista ustavila. Tu so bile stene polne vrat. Ena od njih je Žorž odprl. Dokler ni v prostoru zagorela luč, enaka tistim na hodniku, medla, brez senčnika, ni bilo moč razbrati ničesar. V svetlobi pa je Dimitrij polagoma le razbral nekatere podrobnosti. Prostor je bil dolg, ozek, brez oken. Vzdolž desne stene sta stala dva nizka pograda, stesana iz borovih debel, pregrnjena s sivimi vojaškimi odejami. Eden je bil nepospravljen. Ob drugi steni je opazil visoko, že na pol slepo ogledalo, nekaj zabojev, zloženih drug na drugega, na žeblice obešeno obleko in na tleh nekaj starih časopisov.

— Postelja te čaka že več mesecev. Pripravili smo jo že prej, preden smo vedeli, da prideš.

— Lahko bi šel kam drugam, je tjavendan odvrnil Dimitrij.

— Vse možnosti so ti na razpolago.

Žorž se je odsotno in neprizadeto slačil, obesil obleko na steno in zviška padel na posteljo. Ko je že ležal, je dajal Dimitriju zadnja navodila:

— Delaj tako, kot da si sam. Ne daj se motiti. Tu si doma.

Dimitrij je zamrmral nekaj, kar ni bilo niti pristanek niti nasprotovanje, in stopil bliže k Žorževi postelji. Žorževo telo je bilo nenavadno blede, prosojno. Koža na prsih in na trebuhu je bila ohlapna, tu in tam zgubana, gobasta. Na dveh mestih je bila videti kost, rebro. Ležal je z zaprtimi očmi. Čeprav je že na pol spal, se še vedno ni hotel strinjati z Dimitrijem. Za vsak primer mu je naprej nasprotoval.

— Prav zato. Prav zato...

Te besede je ponavljal še tudi potem, ko je glasno hropel in mu je v prsih neprestano hreščalo. Tudi Dimitrij je že legel. Razgiban dan, ki ga je imel za seboj, mu ni dovolil, da bi ga vznemirjalo sosedovo smrčanje. Strmel je v strop ali predse, saj je bil razgled v vse smeri enak. Le pogled proti luči je nekoliko razbijal monotonijo. Pajčevine okrog nje so bile spletene po posebnem redu. Najmanjši zapredki so bili pod stropom, vsi spodnji pa so bili večji, z nevidnimi nitkami pripeti nekam v mrak. Prav tedaj je bil na delu smaragdno zelen pajek z dolgimi škrlatnimi nogami. Obe barvi sta fosforescentno žareli. Ta pajek očitno ni bil brez namer. Pripravljal se je, da bi se spustil proti tlom. Z nogami je držal droben klobčič pajčevine, s katerim bi nedvomno lahko dosegel Dimitrijevo ležišče. Pravzaprav je šlo le še za to, kdaj se bo to zgodilo.

Kljub temu je Dimitrija premagala utrujenost. Kajti tedaj, ko se je zdrnil, ni več mislil na pajka, njegovo pozornost je pritegnilo naglo, neprekinjeno hrustanje v Zorževi postelji. Zorž se je bil na pol dvignil. Zdaj je bil popolnoma razgaljen. To niti ni bilo tako nenavadno, saj v prostoru ni bilo niti hladno niti toplo, in Dimitrij na to tudi pomislil ni. Bolj ga je prevzelo Zoržovo početje. Ta je v eni roki držal dolgo štruco črnega kruha, v drugi pa belo zelnato glavo, zagrizel zdaj v to zdaj v drugo in hlastno požiral, tako hlastno, da mu je od časa do časa zmanjkalo sape. Tedaj je za hip prenehal z žvečenjem in nekajkrat naglo vdihnil. Ko je zagledal Dimitrija, mu je pomignil proti najbližjemu zaboju. Tam je Dimitrij našel jutasto vrečo z zeljem in drugo s kruhom. Potem je jedel tudi on. Več kot dvajset ur že ni imel ničesar v ustih.

Kasneje mu je Zorž pokazal tudi kiblo, stala je za vrati, in čebriček z vodo. To je bilo vse, kar je potreboval. Nato sta zaspala.

Zbudil ga je Zorž. Morala sta znova v službo, Dimitrij pa se še ni bil odpočil od naporov prejšnjega dne. Toda niti za oklevanje ni bilo več časa. Prhnila sta si v obraz za dlan vode, si pred ogledalom zlikala frizuri, mimogrede potegnili nase obleko in že sta odhitela.

Jutro je bilo za spoznanje hladnejše od prejšnjega, a nič manj megleno. Mudilo se je, zato med potjo nista govorila. Dimitrij se je pravzaprav šele zdrnil. Oči so se mu od časa do časa še zapirale, in vsako prebujanje je bilo znova boleče. Mimogrede je v bližini opazil obrise mnogih človeških podob. To ga je zanimalo bolj kot vse drugo, a vsi so hiteli stran od njega, vso pot nista nikogar srečala. Tako niti opazil ni, kdaj sta se znašla pred vrati Ustanove, a to je bilo prej, kot je pričakoval.

Zorž je ostal kar v veži, Dimitrij pa se je pognal po stopnicah. Hitel je k načelniku. Moral ga je obvestiti o telefonu. Ko je potrkal na vrata njegove pisarne, se ni nihče odzval. Zamikalo ga je, da bi ta obisk odložil, obenem pa se je zavedal, da mora svojo dolžnost storiti zdaj ali pa je ne bo nikoli. Potrkal je znova in hkrati vstopil. Načelnik je stal v prehodni sobi in si ravnokar natikal očala. Dimitrij je pozdravil in v isti sapi izdrdral, kaj se mu je pripetilo prejšnji dan.

— Kot ste mi naročili, je zaključil svoje poročilo.

Načelnik je dolgo molčal, krčil in popuščal obrazne mišice ter se poskušal ugrizniti v nos. Vse to je najbrž počenjal zaradi očal. Dimitrij je presodil, da to jutro z njimi ni nekaj v redu. Zaradi njih je načelniku Stenovcu zaripnil ves obraz.

— Telefon, je končno zakričal. — Kaj me gnjaviš s tem prekletim telefonom?

— Oprostite, oprostite! Dimitrij se je začel ritenski umikati.

— Zakaj tega nisi javil že včeraj?

— Nisem mogel. Pojasnil bom...

— Ničesar ne boš pojasnil! Telefon je tam le zato, da z inšpektorjem lahko govorim jaz in da on ne ve, kaj se dogaja z njim!

Dimitrij je prikimal in že prijel za kljuko. Tedaj pa je načelnik začel kričati s tako divjim, tujim in rezkim glasom, kakor ga v svojem življenju še ni bil slišal. Ta glas je na poseben način odmeval po prostoru ter vse bolj in bolj boleče udarjal na senca. Napor, s katerim je Dimitrij obvladal to bolečino, ga je vsega ohromil. Stisnil se je k steni, zdrsnil na kolena in niti ni vedel, kdaj in kako se je znašel na hodniku.

**Ni odrevenelo
poletje**

*V podeževju.
Prašna gošča se sunkovito vetri,
kot neroden let metulja.
In zrak trpko vonja
po izpranem lubju.
Z beljenimi šibami švrkam pot*

tu

in

tam.

*Pohajajoč v vetrovnem poletju
nimam
postanka.*

Poželenje se vrača

*Pripeka.
Ob stanjšani reki
belkasto sveti prod kot velik skelet
izvržene ribe iz kamna in kamnov.
In niti čezenj
ne stopa rečna svežina na razpokane steze.
Tu
osamljen ždim,
ko prožno skačejo kobilice mimo
mojega pričakovanja.*

Vsi so ob meni

*Topol.
Zvezana polkna.
Muhe se verno vračajo
po prašnem žarku sončnega dne.*

*Vsi so ob meni:
oče strži zobnike — kopiči jih
kot kovance ob mesecu;
mati je šla v mesto nakupovat;
vsi so ob meni.*

*Muhe se verno vračajo.
Vsi so ob meni.
Zvečer pade topol čez hišo;
mrak razkoplje zidove, da ležim
v prostranstvu
in vsi so
ob meni, ko spe.*

Avtomobili

Matjaž Kmecl

I. (in verjetno edino) dejanje

(Priredba radijske igre)

Kratka vsebina za vse profesionalne poznavalce teatra:

Prej nakazano dramatsko vprašanje se napne do viška: Gospe Marini povozijo psička, predsednika Društva ljubiteljev živali obstreljujejo mulci v imenu nove ideje s fračo. Velika misel naglo prodira v najširše plasti ljudstva. Niti osebna obračunavanja ne morejo zaustaviti tega zmagoslavnega pohoda. — Posledica: Filozofe so obrili in nagnali delat. Končno napoči odločilno zborovanje vseh večernih univerz, kjer po burni, bogato argumentirani debati in po še burnejšem pretepu zmagajo pristaši avtomoto duše. V tem zgodovinskem trenutku pritečejo še pedagoško revolucionarne učiteljice; njihov pravkaršnji uspeh na kongresu vrhunske pedagogike je bil nepopisen in so še vse pod njegovim vtisom. Pesnik, ki ga imajo v zaboju in ki je še tudi v simpozialni ekstazi, vstane na vrhu dramatskega trikotnika iz zaboja in pred navdušeno množico zapoje ob spremljavi klavirja in trobente pravkar zloženo Himno avtomoto duši. — Vrh! — Poslej gre vse kot po maslu: Društvo ljubiteljev živali ukinejo, oziroma samo razpade, njegov predsednik si kupi avtomobil in začne verovati v avtomobilsko dušo. Prav tako mnogi drugi. Navsezadnje postavijo mogočen spomenik avtomoto duši. Ob otvoritvi likvidirajo zadnje žalostne preostanke avtomotodušarskih nasprotnikov. — Konec I. (in verjetno edinega) dejanja.

Začne se novo življenje.

Dramatski pouk: Nobeno novo življenje se ne začne brez žrtev.

(*Tinčeta Pešca spet pripeljejo v kletki.*)

1. POLICAJ (*vsi policaji s kletko vred se ustavijo*): Še pol ure, možje. (*Briše pot s čela.*)
2. POLICAJ: Naj ga hudič pobere, tega ubogega zlodja.
3. POLICAJ (*Tinčetu Pešču*): Težak si, bratec. Ampak, naj ti bo.
1. POLICAJ: Še malo, pa boš tako in tako gavznil (*zaregeče z jezikom, s čimer želi nakazati škrtanje v vratu*). Malo boš pobrcal, pa bo konec. Ni tako hudo, boš videl. (*Si prižgo pipe.*)

TINČE PEŠEC: Dokler so premišljevali samo v Najvišjem znanstvenem društvu in skupina bradatih filozofov in vrhunska pedagogika, se ni nikomur

niti las skrivil. Bilo je docela nenevarno, za spoznanje čudaško početje, ki ga je mesto potrebovalo za svojo reprezentanco. Da bi korakalo vstric z drugimi, velikimi mesti. — Takoj ko pa so vzeli premišljevanje in filozofske zaključke v roke rokodelski praktiki, se je stvar nevarno zasukala. Mesto je silovito zdrvelo nenavadnim in velikim dogodkom nasproti. Izskočilo je iz svojih tirnic; več ko je bilo avtomobilov, bolj noro je postajalo. Videli boste... no, saj boste videli.
(*Tinčeta Pešca spet odpeljejo.*)

1. slika

(*Zavesa se odpre, v ozadju pristajajo avtomobili. Vmes trobljenje in huronsko ropotanje motorjev in zavor.*)

UČITELJ UČNIK: Ni mogoče, gospa Marina!

GOSPA MARINA (*v črnini*): Moj Mifi, moj zlati, zvesti kužek! — Mifi teče čez cesto... prepozno... čez glavico — še zacvilil ni, s kolesom čez glavico... potem kupček kosti in kri... v trenutku.

UČITELJ UČNIK (*maje z glavo*): Prostaki!

GOSPA MARINA: Prostaki! — Potem je pomahal, pomislite!

UČITELJ UČNIK: Z repom?

GOSPA MARINA: Ne. Šofer. Smejal se je in mahal z roko! Mifi, moj majčkeni, dobri zvesti kužek...!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI (*pride razburjen, otipuje se za glavo*): S fračo so me! Obstrelili so me! Tvoj mulec, Učnik, tisti s pegami, pisateljski talent, kakor — he — praviš...

UČITELJ UČNIK: Saj bom plačal, samo nikar ne kriči.

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Plačal! Tega se ne da plačati! — V glavo! (*Se obrne, sname klobuk in pokaže obliž na temenu.*) Na, potiplji! Slabši so ko živali!

GOSPA MARINA: Ko bi videli mojega Mifija... tisočkrat slabši...

UČITELJ UČNIK: Kdo praviš? Moj fant? Na cesti?

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Zaradi — avt...

UČITELJ UČNIK: Ni mogoče! Avtomobilov...

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Po cesti že blebečejo. V šoli se učijo.

UČITELJ UČNIK: Oprosti!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Vpijejo: Avto ima dušo! Potem jim skušaš z lepo dopovedati, da je to oslarija...

GOSPA MARINA: Tako je — oslarija! In nečloveško!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: ... potem — potem te obstrelijo! In tvoj pisateljski talent, ha, ali kaj že je, je bil glavni. Skakal je po trotoarju, vpil ko Indijanec: Avto ima dušo, osel stari! in streljal s fračo name.

UČITELJ UČNIK: Kako je vpil? Osel stari?

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Hja, ne bom ponavljal. Sram me je. Tako je rekel, ali vsaj približno tako.

UČITELJ UČNIK: Moj Boris!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Tvoj Boris! Pa še hujše stvari. Me je res sram, da bi jih ponavljal. Prestar sem. Mi smo bili drugače vzgojeni; ne vem, mogoče je danes drugače. Ampak kaj takšnega, to vem, se nam takrat ne bi moglo zgoditi. Drugi so tekli po kurje perje in katran, da bi me valjali noter. Komaj sem ušel.

UČITELJ UČNIK: Smrkavec! — Ne vem, po kom se je to seme vrglo. — Brez skrbi, naložil mu jih bom, da bo vedel. (*Maje z glavo.*) Osel stari! Lump, — osel stari! — No, kaj, bi šla na dva deci? No, greva! In gospa! Marina, bi šli? Stopimo v kavarno, no.

GOSPA MARINA: Ne pijem. Že tri dni nič ne jem in nič ne pijem, tako sem žalostna. O, moj Mifi, moj zlati kužek!

UČITELJ UČNIK (*jo obzirno prime pod roko*): Vem, gospa Marina, hudo je. Razumem vas. Ampak, vsaj majhen malinovček, gospa. Malinovček ne bo škodil... Natakari! (*Sedejo.*) Ob starih prijateljih se še zmeraj kak dinar najde. Natakari, dvakrat dva deci belega in malinovček za gospo Marino! BORIS (*pride na trg z zlomljenim volanom v roki, teka in prdi na vsa usta. Sem in tja zatrobi, v žepu ima fračo*): Očka! Očka!

UČITELJ UČNIK: Aha! Poglej ga, paglavca! Pridi sem!

BORIS (*vpije*): Očka, poglej, nov avto! Milicento! Tu-tuuu!

UČITELJ UČNIK (*mu gre nasproti*): Pridi sem! (*Ga ulovi za uhlje.*) Ti bom dal milicento! Boš še s fračo streljal na ljudi? Boš? Ha? (*Mu jo pritisne na zadnjo plat.*) Boš še, ha? Še vpil »osel stari«?

BORIS (*tuli*): Auuuu! Ne bom! Ataaaa! Ne bom več! Auuuu!

UČITELJ UČNIK: Smrkavec, sem te tako učil, a?

BORIS: Ne bom več! Auuu! Auuu! Ne bom več, očkaaaa! Obljubim!

UČITELJ UČNIK (*ga spusti*): Naj bo, za danes. Ampak, povem ti, paglavec...

BORIS (*uide, iz varne razdalje*): Beee! Bom! Bom! Še bom! Še bom! Da veš! Zakaj je pa takšen osel!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI (*vstane in hiti učitelju na pomoč*).

UČITELJ UČNIK (*sjove kot ranjeni lev*): Kaaaaj! Ti boš... tako! Čakaj, ti bom že dal! (*S predsednikom lovita Borisa.*)

BORIS: Beeee! Bom, še bom! Da veš, avto ima dušo! Reva si! Reva! Še fičkota nimaš! Niko je rekel, da si reva, Bobi je rekel, Johny, Janez, Drago, Gustek! Vsi so rekli, da si reva, ker še fičkota nimaš! Da veš! Še bom! Beee! (*Beži.*) Reva!

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Paglavec!

UČITELJ UČNIK: Smrkavec! (*Sopihata za njim.*)

UČITELJ POUČNIK (*pride in gleda za njimi*): Vzgoja, hehe. — Natakari, dva deci! Kje so pa danes tiste tvoje Kristusove rezerve z bradami?

NATAKAR: Nagnali so jih. Obrili so jih in spet delajo.

UČITELJ POUČNIK: Ni mogoče! Kaj pa? Kaj pa sploh znajo?

NATAKAR: Ne vem. Rekli so, da filozofov ne rabijo. Potem so jih obrili in nagnali delat. Sploh so vse ustanove, ki so se ukvarjale z razmišljanjem, napotili na praktično delo. Najvišje znanstveno društvo izdeluje sedaj serijo metodoloških skrinjic za izvoz v inozemstvo; kolikor pa še delajo znanstveno, je njihovo delo skoncentrirano v najnovejšo aktualno problematiko o avtomoto duši. Vsi njegovi člani, ki v glavnem pripadajo starejši, humanistični generaciji, so se v ta namen opremili z avtomobili. Vrhunsko pedagoško društvo prireja velike pogone na še živeče pesnike in pisatelje in jih zapira v zaboje. V glavnem je že skoraj iz vseh naredilo sodobna učila. Z izkupičkom si nabavljajo avtomobile in proučujejo možnosti primernih pedagoških metod v avtomotoznanstvu oziroma v avtomotodušeznanstvu...

UČITELJ POUČNIK: Kaj pa moja dva deci?

NATAKAR (*teče, med potjo*): Tudi v naši kavarni se že resno ukvarjamo z mislijo, da bi jo preimenovali v Kavarno pri veseli avtomoto duši...

UCITELJ POUČNIK (*ugleda gospo Marino*): O, gospa Marina! Kaj pa je... ja, kaj pa je z vami?

GOSPA MARINA (*spet joče*): Mifi... povozili so mi ga...

UCITELJ POUČNIK: Ni mogoče!

GOSPA MARINA: Čez glavico... čez cesto je tekel... potem...

UCITELJ POUČNIK: Kaj hočete! Divji tempo! Moderni časi.

GOSPA MARINA: Potem je še pomahal, divjak!

UCITELJ UČNIK IN PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI (*se upehana vrneta*).

UCITELJ POUČNIK (*v hipu pozabi na gospo Marino*): Je ušel?

UCITELJ UČNIK (*utrujeno*): Eh...

UCITELJ POUČNIK: Ta tvoj fant mi je všeč. Živ hudiček, Nabrit ko cigan! Moderen!

UCITELJ UČNIK: Po riti, ne pa moderen!

UCITELJ POUČNIK: Prišel sem — ravno prav — rad bi se pogovoril s teboj. — No, kaj pa ti — tako, odkrito povedano — paglavcem v šoli rečeš. Zmeraj bolj so tečni, da ima avto dušo. Če jim rečem, da je to bedasto, ne verjamejo več. Začnejo kaj razlagati o motorjih in jaz v hipu ne razumem ničesar več. Kaj naj storim?

UCITELJ UČNIK: Vsi so enaki. Moj fant že zaradi tega s fračo javno na ljudi strelja. Namlati jih, pa bo mir.

UCITELJ POUČNIK: Dobro. Ampak, kaj naj naredim, če začno čisto resno o sklopkah in zaganjačih in tako naprej in naprej in da iz tega sledi, da ima avto dušo, ker drugače ne more biti, ker še prašič tega nima in prašič je soroden opici in opica človeku in tako naprej. Kolobocija!

UCITELJ UČNIK (*neusmiljeno*): Po riti!

UCITELJ POUČNIK: Potem te dajo v časopis in iz službe te vržejo in cirkus naredijo iz vsega. — Dobro, predsednik, — vi ste predsednik ljubiteljev živali, ali kaj že. Kaj pa vi pravite? Se vam ne zdi, da je tudi proti načelom vašega društva? Da ima avto dušo, hm? Zakaj ne protestirate?

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: V miru naj me puste. Kaj pa se to mene tiče? Nekaj časa sem jim dopovedoval, pa so začeli s fračo name streljati — ne, Učnik, ti nisi nič kriv — zdaj bom raje tiho. Naj se imajo, kakor se hočejo.

UCITELJ POUČNIK (*za trenutek ocenjuje položaj*): Ampak, ali me res ne razumete? Mulcem ne vem več kaj reči. Ne poznam avtomobila in konec. — Zato sem mislil... Eh, enostavno ne vem.

UCITELJ UČNIK: Kaj si mislil?

UCITELJ POUČNIK: Nič. V šoferski tečaj se bom vpisal.

UCITELJ UČNIK: V šoferski tečaj?

UCITELJ POUČNIK: Vsaj diskutiral bom lahko z njimi.

UCITELJ UČNIK: Kaj ti bo šoferski tečaj, če pa nimaš avta.

UCITELJ POUČNIK: Saj res, ste opazili, da o avtomoto duši vpijejo samo tisti, ki avtomobile že imajo! Interesantno. Najbolj plitve, najbolj plehke duše. Sprostivte lastniških nagonov.

UCITELJ UČNIK: Pa ti... no, ti bi ga mogoče še zmožel; malo od ust, nadure vzameš na večerni šoli, pomagaš administratorju mestnih pekarn... ti bi še... jaz pa, saj vidiš. Kaj pa naj jaz s svojo vojsko... pa avto!

UCITELJ POUČNIK: Avtomobilov je čedalje več. Avtomobilska struktura našega prebivalstva se iz dneva v dan spreminja. Čela povodenj fičkov. Boji s spački. Studentje prihajajo s svojih rokodelskih praks s folksvagni

in olimpijami; DKW Juniorji in Unioni 1000 S za važnejše osebnosti in pomembnejše neposredne proizvajalce, župan, blagajnik, odborniki . . . fanta moja, to postaja že kar dramatično. Treba bo s tokom časa naprej!

UČITELJ UČNIK (*bridko*): S tokom časa! To ni zmeraj zastoj. Nekaj ljudi gre lahko zmeraj hitro s tokom časa, vsi ostali pa peš tečemo za njimi, kolikor pač moremo in kolikor nam plače dopuščajo.

PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Vsevprek si že kradejo z avtomobilov brisalke stekla, vijake, embleme, kolesne pokrove; spačkovci grozijo fičkovcem, fičkovci spuščajo naskrivaj spačkovcem zrak iz koles, drug drugemu si ponoči pišejo grozilne parole po avtomobilih, družine so sprte, k avtomobilom privezujejo pse . . . duh časa! Pha! Še malo, pa bomo doživeli poulične boje. Lep duh časa in hudičevo dramatično! — Namesto da bi se zanimali za zajčke, piške, psičke, kanarčke in se ob tem plemenitili . . .

(*Avtomobili. Vsi vstanejo.*)

NATAKAR (*priteče*): Prihajajo!

(*Loputanje avtomobilskih vrat. Pridejo kovač, mizar, trgovec in gostinski delavec v socialističnem zakupu Sod.*)

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Kaj, dobro gre, da tako postavim?

MIZAR: Nocojšnje predavanje o . . . družbenih koreninah ali kaj marksizma ali kaj na večerni univerzi je treba takoj odpovedati. Ljudem je treba dati, kar jih zanima. Vraga, ne vem, da danes tega nihče ne vidi. Namesto tistih korenin napovejte predavanje o prednosti oljnih zavor. Potem celo serijo takšnih predavanj: o francoski avtomobilski industriji, o najnovjšem modelu Renaulta, o novih izpopolnitvah trobila pri Taunusu. To ljudi zanima.

VSI TRIJE: Tako je!

MIZAR: S tem pripravljamo teren. Čez dva, tri mesece pa vržemo kot bombo — veliko zborovanje, kjer naj meščani svobodno, sami in z glasovanjem odločijo, ali ima avto dušo ali ne. Z javno debato! (*Izginejo v kavarno.*)

2. slika

(*Čez dva meseca. Proti večeru je. Natakara obeša lampijončke. Policaji pripeljejo Tinčeta Pešca, ga pustijo v kotu in gredo pit. Ob strani velik plakat, na katerem piše:*

Pozivajo se vsi meščani, da se udeležijo velikega množičnega shoda večernih univerz, kateri bo ustanovil in odločil ali ima avto dušo ali pa je nima. Udeležba obvezna!!!

Ljudstvo se zbira.)

TINČE PESEC: Cas je tekel. In delal je za avtomoto dušo, kakor dela za vse velike in nove stvari. Meseci so minevali. Ideja o avtomoto duši je začela nezadržno zmagovati. Pešci smo se začeli skrivati; v glavnem po podstrešjih. (*Pri tem se kletka na vrveh dvigne kakšne 3 metre visoko.*) Še posebej po velikem zborovanju vseh večernih univerz. Lastniki avtomobilov so postajali neizprosna večina. Postali so najnaprednejša plast v mestu; pešci smo postajali vse bolj družbeno škodljivi in duševno zaostali . . .

(*Nemirni klici: Avto ima dušo! Živel! Nima je!*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ (*stopi na odrček*): Mir! Mir! Meščani! Kot predsednik vseh večernih univerz vas vse prav lepo pozdravljam.

Vaša udeležba na nocojšnjem večeru večernih univerz mi priča vaš živ odnos in vašo življenjsko tangiranost. Se prav posebej pozdravljam v naši sredi tovariša kovača, tovariša mizarja, trgovskega direktorja in gostinskega delavca v socialističnem zakupu Soda!

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Živijo!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Današnje predavanje je posvečeno problemu, ki je tako rekoč čez noč zrasel v nas, spontano, da tako rečem, v naših srcih in postal čez noč tako rekoč ključni problem našega življenja. Rekel sem čez noč in tega nisem rekel slučajno; prišlo je kot strela z jasnega, takrat ko smo najmanj pričakovali: Ali ima avto dušo...

HRUP IN KLICI: Ima jo! Nima je!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Mir! Mir! Vsak izmed nas ima, ali pa ga bo kmalu imel, svoj strojček in ga ljubi in čisti kakor mati pleničke. Jaz, meščani, mislim: Že ta ljubezen, ta veličastna, naravnost nepopisna povezava človek-stroj, dovolj jasno priča za to, da avto ima dušo!

MNOŽICA: Tako je! Ni res! Tako je! Ima jo! Oslarija! Bravo! Nima je! Bedaki! Kreteni!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Mir! Mir, zabožjovoljo, ljudje! (*Zvoni.*) Ali smo ljudje ali živali, bodimo parlamentarni! Zato smo tukaj! Dajem vprašanje na diskusijo! Morda se motim... diskusija, prosim!

EDEN IZMED PRISOTNIH NOGOMETASEV: Prosim! Prosim! — Že dvajset let sem športnik, dvajset let brcam žogo; slabo me plačajo, na sejmih me nočejo več in vse, — po časopisih me vlačijo, če se ga malo nalezem, ampak to pa rečem, ima jo! (*Hrup.*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ (*spet zvoni*): Mir!

NOGOMETNIK: Če ima takšna preprosta žoga dušo, potem jo ima avto tudi!

DRUŽINSKI OČE (*sredi nastalega hrupa*): Tako je!... Tako je! Poslušajte še mene! Poslušajte... Zadnjič ponoči, ko je bila nevihta, ko je tako treskalo...

KLIC: Kaj pa vlačiš te zgodbice zdaj okrog!

KLICI: Pssst! Mir! Naj pove!

DRUŽINSKI OČE: Ko je tako treskalo, se je moj mali sinko polulal v posteljo. Od strahu, jasno...

POSAMEZNIKI (*se na glas nesramno reži*).

KLIC: Pa tí?

DRUŽINSKI OČE: Hočem reči to, — poslušajte! Ko stopim zjutraj v garažo, je bila tudi pod fičkom velika luža. Nikjer luknjice, nikjer nič ne pušča, pod fičkom pa voda. — Naj mi, samo naj mi kdo reče, da avto nima duše! Takšen majčken avtomobilček — no ja, imam ga pa le! — je kot otrok; če ga je strah, se polula. Samo zato, ker ima dušo! Ima jo, ljudje, — če ne ne bi lulal!

(*Hrup. Klici: Tako je! so čedalje glasnejši. Vmes posamični: Bedak!*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Mir! Mir! Tu je tudi naše Najvišje znanstveno društvo. To so sami učeni možje. Mesto jim je pred tednom kupilo avtomobile in zdaj veliko razmišljajo o tem. Naj povedo, kaj znanstveno o tem mislijo! Oni to bolje vedo od nas.

KLICI: Tako je! Naj povedo! — Do! klerikalci!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Pripeljali so svojo najnovejšo metodološko znanstveno skrinjico. Odgovor bo zato eksakten in precizen. (*Zele stari spredaj vozeči gospod, gospa znanstvenica in kandidat za prizna-*

nega znanstvenika, ki nosi pod pazduho polno škatlo listkov, vsi so zelo nervozni, stopijo v ospredje.)

GOSPA ZNANSTVENICA: Tovariš kandidat za priznanega znanstvenika, pripravite škatlo z naslovom Eksistenčni problemi avtomoto duše! (*Zelo slovesno je. Vse umolkne.*)

KANDIDAT: Tu je! Zmeraj jo nosim s seboj! (*Tlači škatlo v skrinjo, a ima preveliko tremo, pada mu na tla, listki pa se raztresejo.*)

GOSPA ZNANSTVENICA: Kaj počnete, kolega kandidat!

ZELO STARI SPREDAJ VOZEČI GOSPOD (*začne skakati okrog in hripavo vpije*): Kreten! Kreten!

GOSPA ZNANSTVENICA: S tem niste zavozili samo svoje znanstvene kariere, marveč ste zavozili vse možnosti aktualnega angažiranja naše visoke znanstvene ustanove v konkretni zgodovinski družbi. — Meščani, zelo žal mi je, a s tem je postalo nemogoče, da na vprašanje znanstveno eksaktno odgovorimo.

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Eh, vraga! — No, pa vsaj približno eksaktno, — kaj osebno mislite?

GOSPA ZNANSTVENICA: To seveda ne gre! Ne gre za to, kaj mi osebno mislimo, marveč za to, kaj znanost misli. To pa brez listkov ne gre.

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Pa vsaj nekaj gotovo mislite. Meščani, vidite, čakajo tukaj, da jim poveste. Ni treba, da je čisto eksaktno.

MIZAR: Mesto vam je zato poklonilo avtomobile, da o tem razmišljate!

GOSPA ZNANSTVENICA (*je nekoliko v škripcih*): Seveda... No, kolega kandidat, bi pa mogoče vi... mislim... vi ste iz priznane napredne družine, mogoče bi vi približno odgovorili. — S tem vam dajem lepo priložnost za znanstveno in široko družbeno afirmacijo.

KANDIDAT: Kdo...? Jaz? (*Ozira se naokrog, ko da bi mogel biti še kdo takšen.*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Vsaj približno označite znastveno mnenje o obstoju avtomoto duše.

KANDIDAT: Jasno, jasno, lahko. O duši, pravite? Se pravi, o znanstveni... oziroma znanstveno o avtomoto duši... Seveda lahko. (*Se odkašlja in premenja naočnike.*) Torej, že Marx je na strani 572 svojega Kapitala, münchenska izdaja iz leta 1875, pisal tako, da lahko mirne duše sklepamo: avtomobil ima tudi v marksizmu dušo, kajti...

SKEPTIK (*nepotreben in odvečen kritikist, ki ga imajo že vsi v želodcu*): Zadržite, ko je govoril o prodaji mlečnih izdelkov, je prav tako citiral Kapital in Anti-Dühringa. Rekel je, da je o tem Marx pisal na strani 743 in da se zato v mleko ne sme nalivati voda. Kaj nam bô pamet solil, Marxa še bral ni!

(*Hrup.*)

KANDIDAT (*sorazmerno divje*): Kaj pa ima to zveze z avtomobilsko dušo! Če sem bral Marxa, je to moja privatna stvar in to se vas niti najmanj ne tiče. O avtomoto duši pa piše...

SKEPTIK (*že tečno*): Saj to je, nič ne piše! Pogledal sem, ljudje, pogledal! In na strani 743 piše nekaj o latifundijih, fevdalizmu, manufakturah in lokomotivah. Niti pike o mlečnih izdelkih in o vodi in da je prepovedano in tako dalje!

(*Hrup.*)

KANDIDAT (*povzdigne glas*): Marx piše... kdo pa je bral Marxa! Ze Marx piše... (*Hrup čedalje glasnejši.*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ (*zvoni*): Mir! Mir! Ni važno, kaj piše, menda! Mislim, da je bolj važno, da se v konkretni družbeni situaciji in v danem času gospod kandidat na podlagi Marxovega Kapitala ... gospod kandidat ...

KANDIDAT: ... kandidat za priznanega znanstvenika v Najvišjem znanstvenem društvu!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: ... torej, da se gospod kandidat za ... za torej zaresnega znanstvenika v danem trenutku in v konkretni historični situaciji suvereno odloči za to, da ima avto dušo!

HRUP, KLICI: Tako je! Bedak!

SKEPTIK (*poskuša zadnje*): Ko je Marx pisal svoj Kapital, še avtomobilov nikjer ni bilo!

TERCIALKA (*vrešči*): To sploh ni važno!

KANDIDAT: To vsaj potrjuje Marxovo globoko in genialno dalekovidnost.

TERCIALKA: To sploh ni važno! Poglejte, v Bibliji tudi nikjer nič ne piše, da je gospod Bog ustvaril avto iz gline, kakor ptičke in Adama in Evo in jim vpihnili dušo! To pa samo zato, ker so pač takrat še vsi hodili peš, to je Adam in Eva in vse zveri in tako naprej. Če pa bi gospod Bog danes vse začel znova, bi tudi avtomobilčku vpihnili dušo. In to še toliko prej, ker jo avtomobil že ima! Ima jo! Ima jo!

KLIC: Tercialke domov! (*Hrup.*)

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ (*zvoni*): Mir! Vsak meščan ima pravico demokratično izražati svoje stališče.

TERCIALKA: Ti bom že dala — tercialka! Kdo pa hodi vsako nedeljo k maši, ha? Bog mi je dal avtomobilček in to je napredno, ker lahko sedaj sama vidim, da ima dušo. Ima jo!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ: Mir! Mir! Glasujmo! Glasujmo, meščani! Kdor misli, da ima avto dušo, naj dvigne roko ...

VPITJE: Tako je! Idiot! Glasujmo! K vragu! Nima je! Ima jo! Bedaki! Kreteni! (*Splošen pretep in kričanje.*)

KANDIDAT (*zleze na zaboje in visoko kaže zdravniško spričevalo*): Jaz imam spričevalo! Zdravniško spričevalo, da sem bebec! (*Dela grimase.*) (*Večina kmalu zrine manjšino in se zadihana vrne.*)

MIZAR: Ze zdavnaj bi jih morali preteptati! — Nima duše, ha! Pa naj dokažejo! Potem jim bomo pa mi pokazali, kje imajo dušo! Ho!

PREDSEDNIK VSEH VEČERNIH UNIVERZ (*še zmeraj kriči, ker ne dojame položaja*): Glasujmo! Glasujmo!

MIZAR: Ni treba. Stvar je rešena. Dobili so, kar so iskali. (*Stopi na prste in vpije.*) Enakrat za vselej, ljudje: Avto ima dušo! Od danes naprej ...

PREOSTALI (*zaženejo hrup*): Ima! Živijo! Avto ima dušo!

MIZAR: Kdor trdi, da je nima, je kreten, je družbeno škodljiv, ga je treba neusmiljeno izključiti iz mestne sredine.

VSI: Tako je!

MIZAR: Brez glasovanj! Cimprej! Avto ima dušo ... ima dušo — in predlagam ...

VSI: Ima! Živela avtomoto duša!

MIZAR: Živela! Predlagam, da mojega poba, ki je to prvi rekel, proglasimo za prvega častnega člana našega novega Društva za povzdigo avtomoto duše!

(Hrup. Navdušenje. Klobuke mečejo v zrak. Sentfenske učiteljice razburjene pripeljejo zaboj s pesnikom.)

VSE TRI: Ima jo! Spesnil je! Posrečilo se mu je! Naredil je!

MIZAR *(v tišini)*: No kaj je?-

1. UCITELJICA: Posrečilo se mu je, prejle popoldne! *(Trka na zaboj.)* Halo! Zdaj! Hitro! Čakajo! *(Pokrov se počasi odpira. Iz zaboja vstane poet-učilo. Crna očala. Baretka. Naveličanost.)*

2. UCITELJICA *(išče)*: Klavir! Klavir!

NATAKAR: Tu je!

3. UCITELJICA *(prinese trobento)*.

1. UCITELJICA: Naš veliki poet, ki ga imamo v naši šoli za učilo, je spesnil mogočno himno avtomoto duši. Zapel vam jo bo ob spremljavi klavirja in trobente. — Pripravljeni? En, dva, tri! *(Ploskne z rokama.)* Zdaj!

POET *(poje svoj lastni duševni proizvod)*:

Ti velika in največja,
avtomoto duša, *(trobenta: traratata)*
ti edina in najlepša,
avtomoto duša, *(trobenta: traratata)*
veličastna in mogočna,
avtomoto duša, *(trobenta: traratata)*
čudežna in vsa skrivnostna,
avtomoto duuuuša *(trobenta: traratatata)*

(Splošno navdušenje. Urnebes.)

Z a v e s a

3. slika

(Na kavarni nov napis: Kavarna pri veseli avtomoto duši. Zadaj je deloma viden še velik podstavek abstraktnega spomenika avtomoto duši. Spomenika samega ni videti, ker je oder premajhen. Oddaleč ves čas igrajo himno o avtomoto duši v vseh izvedbah, ker bo v najkrajšem času odkritje spomenika. Avtomobili, ki jih mrgoli, besno trobijo.)

TINCE PEŠEC *(iz svoje kletke-podstrešja)*: Poslej sem dogodke v mestu opazoval samo še s podstrešja. Skril sem se, kolikor sem se le mogel in brez moči gledal, kako je Učnik zmeraj bolj neusmiljeno rinil v godljo.

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI *(vidijo se mu žalibog samo noge, očitno leži pod avtomobilom, ki pa stoji za kavarno. Zvišga.)*

UCITEJ UCNIK *(pride in gleda noge)*: Ja, si to ti, predsednik?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI *(se skobaca nekoliko pokonci in kaže znamenja zadrege, v rokah valja ključavničarski ključ, povaljan je in zamaščen)*: O, ti si...

UCITELJ UCNIK: Poslušaj, predsednik, mulca sem za tisto zadnjič, ko je s fračo streljal nate, že nekajkrat tako premlatil, da si bo vse žive dni zapomnil.

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Prav, prav, saj ni bilo treba, kaj hočeš, mladina... — Ja, vidiš, tale je pa moj. Včeraj sem ga pod roko. Manjkajo mu sicer brisalke za steklo in še kaj, pa to bom že kje... *(zarežeče z jezikom, kar naj bi pomenilo: treba se je znajti.)*

UCITELJ UCNIK *(ne more prav verjeti svojim ušesom)*: Že — tudi ti?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Kaj hočeš, čas gre naprej. Ne moremo zmeraj peš hoditi. In veš, včeraj, ko sem si ga tako — malo ogledoval, vse, kar ima notri, sem nehote pomislil... mogoče...

UČITELJ UČNIK (*dahne*): Mogoče...?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Pravim, hja, mogoče... je pa le kaj na tem... saj ne rečem...

UČITELJ UČNIK: Tudi ti?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Hja, saj ne trdim; ampak, ko človek tisto gleda, si ne more kaj, da ne bi tudi na to pomislil.

UČITEJ UČNIK: Pa društvo? Društvo ljubiteljev živali? Kako boš to spravil v sklad? Saj to ne gre skupaj! Vse pse in mačke so v mestu iztrebili! Povezili! Z avtomobili!

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Društva ni več. Saj to je tisto.

UČITELJ UČNIK: Kako ni več? Ampak...!

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Hja, tako; ni ga več. Vsi člani, se pravi, bivši člani, imajo avtomobile. Najprej smo jih nekaj izključili, ker so povezili kakšno kokoš ali mačka ali psa, nato so začeli polagoma izstopati sami, potem je Društvo za povzdigo avtomoto duše prepovedalo vsem svojim članom, da bi bili člani našega društva in končno sem ostal sam. Kaj mi je preostalo drugega, — s prihranki in naposodo sem kupil tale voziček. Malo je že obrabljen, gre pa še kar, hrza ko konjiček. Malo ga pobožaš, pa... — ja, še to...

UČITELJ UČNIK: Kaj?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Nojà... včlanil sem se v društvo.

UČITELJ UČNIK: V društvo za...?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Tako je!

UČITELJ UČNIK:... za povzdigo avtomoto duše? Torej misliš, da jo le ima?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Zakaj bi me bilo sram? Če povem po pravici in če ne lažem — kot staremu prijatelju — res mislim, da jo ima. Kaj hočemo, čas gre naprej. Poglej, danes že vsi pesniki pišejo himne in lirične impresije o avtomoto duši! — Pa še nekaj bi te prosil — kot starega prijatelja. Malo nerodno sicer, vendar upam, da me boš razumel: vsi me že v društvu gledajo postrani, ker sva bila zmeraj skupaj in poleg tega — imam še takšno preteklost...

UČITELJ UČNIK: Kot predsednik Društva ljubiteljev živali?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI: Nojà... ne bodi hud. Saj ne boš hud, kajne, če te kdaj na cesti ne bom... pozdravil? Saj prijatelja ostaneva, in to ti dam častno besedo, tvoj prijatelj ostanem, pa če bom moral kjerkoli še tako govoriti o tebi... prijatelja ostaneva v bistvu zmeraj... Pssst! Nekdo gre! Jutri odkrivamo spomenik avtomoto duši...

UČITELJ UČNIK: In?

BIVŠI PREDSEDNIK LJUBITELJEV ŽIVALI (*šepne*): Kot staremu prijatelju... pazi se! (*Jo odkuri.*)
(*Pride učitelj Poučnik.*)

UČITELJ UČNIK (*ko da se otresa more*): O, kolega! Dober dan! Kar nekako odleže mi, ko te vidim! Bi šla na dva deci?

UČITELJ POUČNIK: Mudi se mi.

UČITELJ UČNIK: Saj ne gori voda. Za starega znanca, pravijo, se zmeraj še pol ure najde, če človek hoče.

UČITELJ POUČNIK: Mudi se mi. Kupujem avtomobil, pa se moram prej včlaniti v Društvo za povzdigo avtomoto duše. Od štirih do šestih imajo uradne ure, tako da se res mudi. Takoj potem pa honorarno učim Društvo progresivnih železničarjev novo himno...

UČITELJ UČNIK (*spet pride do sape*): Avtomobil? Ze?

UČITELJ POUČNIK (*za spoznanje zaupljivo*): Administratorju mestnih pekarn sem pomagal pri nekem »poslu«, pa je kapnilo.

UČITELJ UČNIK: Goljufal si?

UČITELJ POUČNIK: Goljufal — lepo te prosim! Znajti se je treba. Rôdi, stвори! Kdo pa danes, v teh dneh, še drugače dela? Adijo, Učnik, mudi se mi. Po petju imam poučno strokovno predavanje: Deset osnovnih dokazov, da ima avto dušo. Predava kovač, ki že leta in leta to proučuje. Pameten človek. — Čakaj, ne, zmotil sem se. To je pojutrišnjem. Danes pa predava tovariš trgovski direktor v socialističnem sektorju o mentalni higieni pri avtomobilu, o njegovih duševnih motnjah. Adijo! In malo se potruđi s časom, Učnik! — Iz inozemstva sem dobil zanimivo knjigo — študija o duševnem profilu forda, model 1929. Če hočeš, ti jo posodim... Adijo... (*Naglo gre.*)

JANEZ (*se od nekod priklati in žvižga*)

UČITELJ UČNIK (*mrko*): Kje pa hodiš?

JANEZ: Krasna simca je stala prejle tamle, očka! Cukrček, ti rečem. Samo, da bi jo videl!

UČITELJ UČNIK: In?

JANEZ: O, puščka me čaka. Živijo očka!

JANEZOVA PUNČKA (*zadirčno*): Kje pa hodiš? Drugič te ne čakam niti minute več!

JANEZ: No, no, punči, sitna, kaj? Z levo nogo vstala? Vse narobe?

PUNČKA (*naravnost*): Premislila sem, Janez. Ne moreva več...

JANEZ (*po premolku*): In?

PUNČKA: Ne vem, nisva za skupaj... nima smisla...

JANEZ: Zakaj ne?

PUNČKA: Ne vem. — Danes, ko me je Gustelj peljal na izlet, sem spoznala, da nisva za skupaj. Čisto drugačen je. On je moj tip. Crn je, modre oči ima in tako vozi! Rada ga imam.

JANEZ (*mirno, rahlo cinično*): Hudiča?

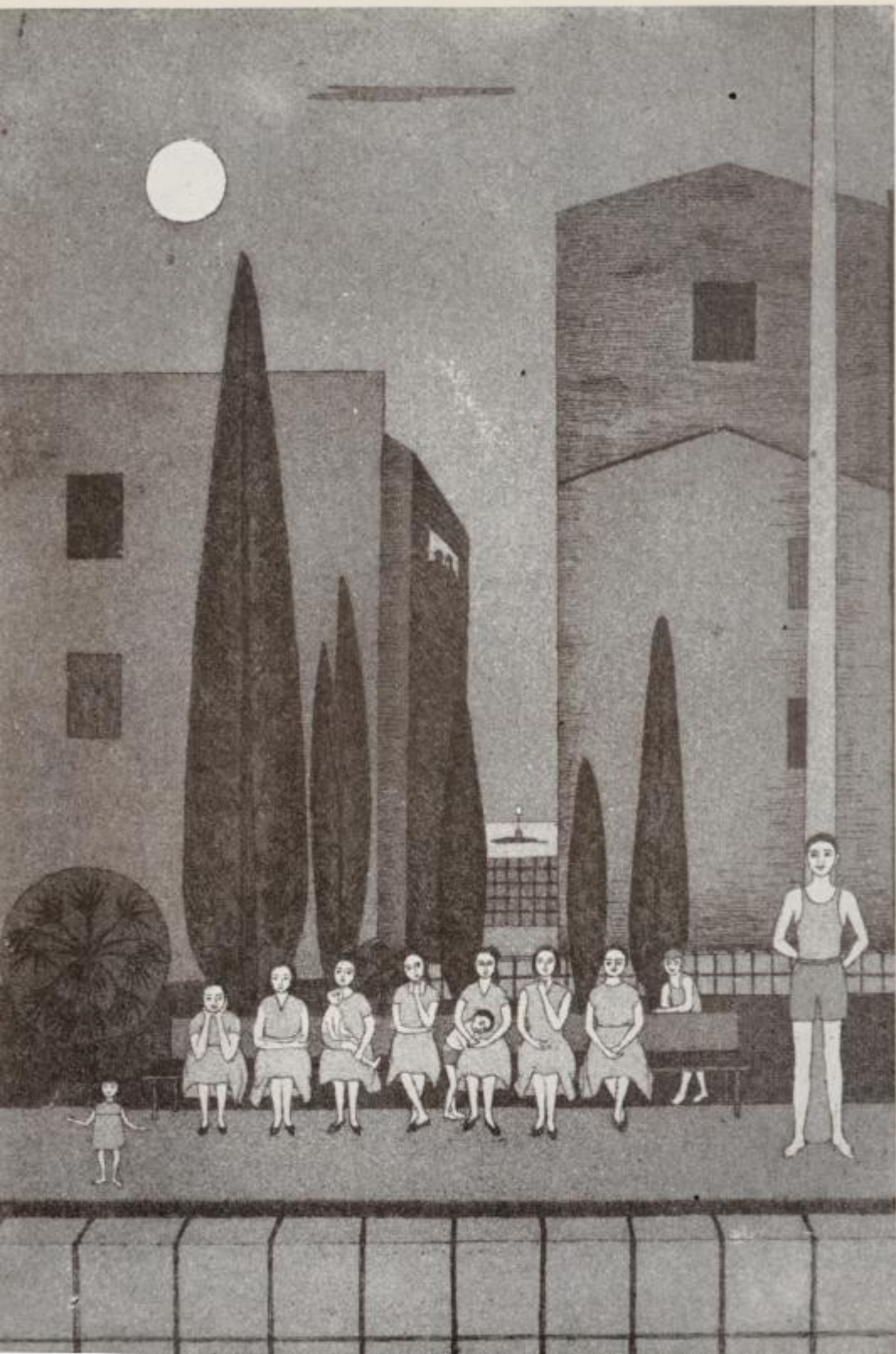
PUNČKA: Saj... prijatelja... prijatelja lahko ostaneva. Mogoče... mogoče bom čez čas spoznala, da te imam vseeno rada, da sem se zmotila, ampak zdaj res ne morem... res. Lahko se pa spet kdaj pozneje najdeva in ujava in...

JANEZ (*se posmehne*): Misliš? — Se pravi, če... No, dobro! Kaj pa imaš pravzaprav rada: njega ali motor?

PUNČKA (*histerično*): Ne bođi prostaški, Janez! In četudi motor; ti nimaš nič, tvoj oče je reval! Zmeraj samo govoriš. Vse mesto ima avtomobile, do zadnje pare, samo vaši ne. Pri njem imam vsaj motor lahko rada, pri tebi ne morem imeti nič!

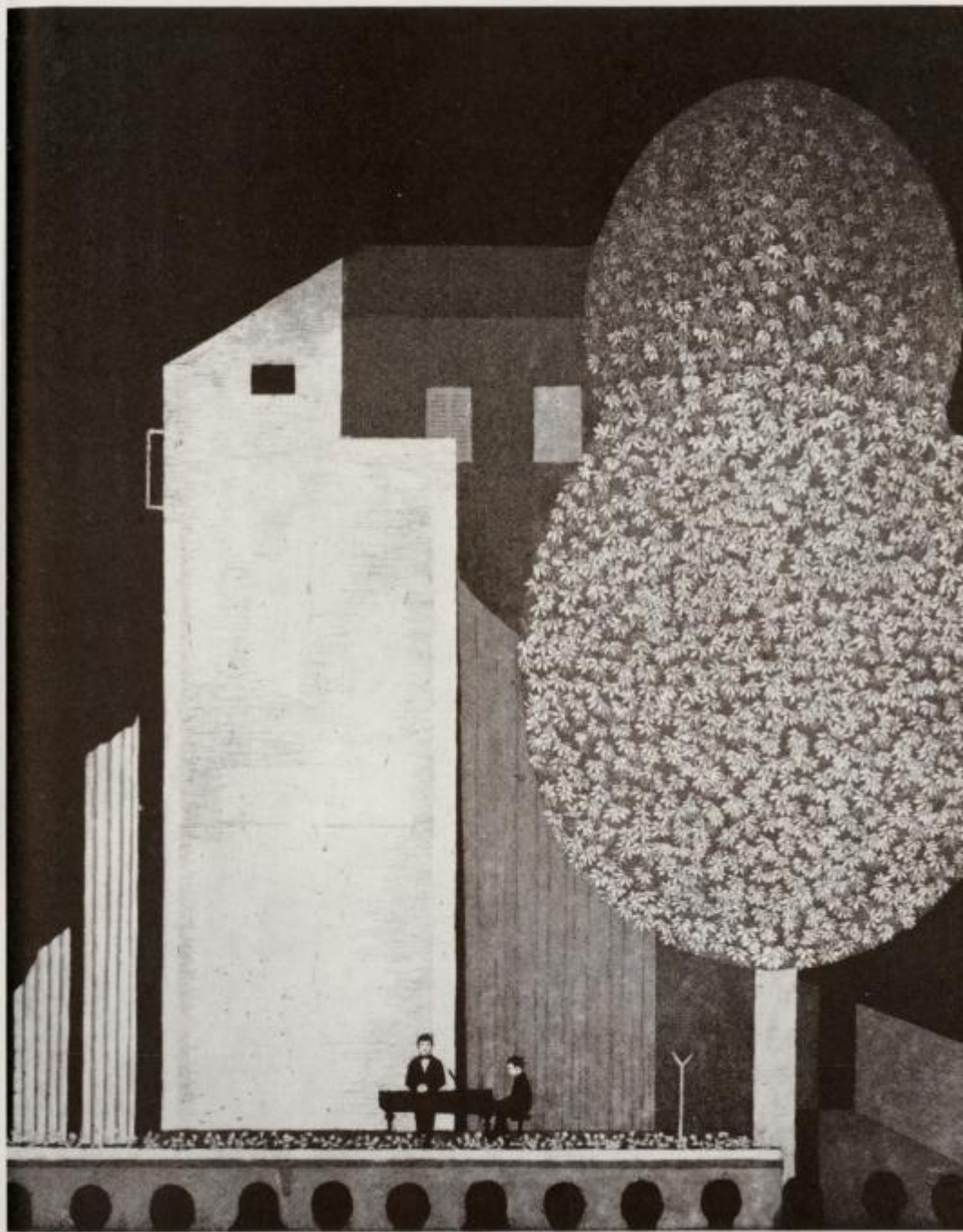
JANEZ: To je seveda hudo.

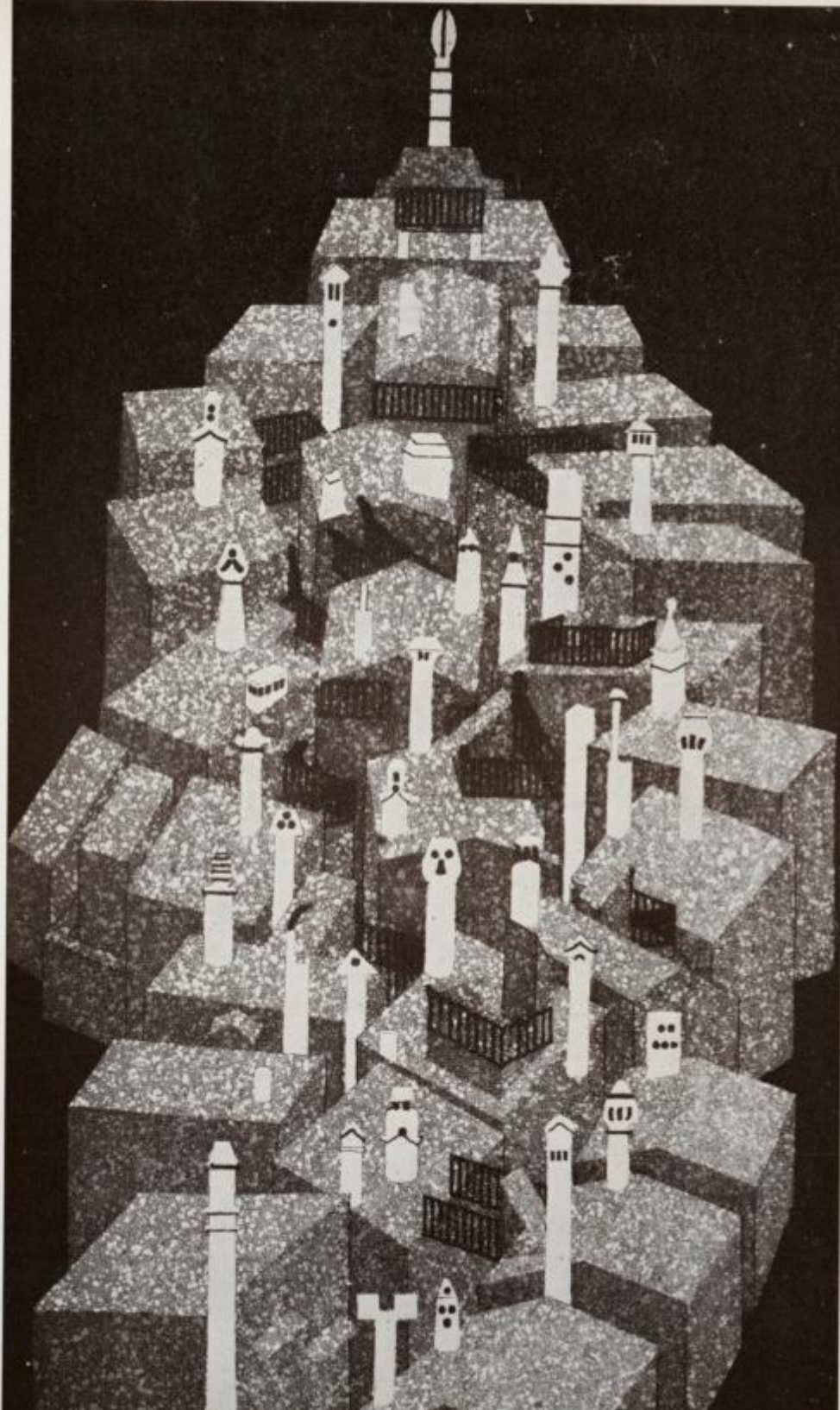
PUNČKA (*spet priliznjeno*): Takšen sanjač je. Ti ga sploh ne poznaš. Ure in ure govori in sanja: o zavorah, o vplinjačih, o svečkah, o hladilnikih, o zračnem in vodnem hlajenju, o motorjih! Večen sanjač, ti povem! Ideale ima! Ure in ure sanja, kako bo šel v inozemstvo delat, kako si bo kupil čisto nov folksvagen ali olimpijo. Saj ga sploh ne poznaš. Takšen karakter

*TINCA STEGOVEC: Za plesiščem
Pred zapornicami
Pevec
Piranski dimniki*

je! Res ga imam rada, Janez. In kolikor mi je hudo, da morava narazen, ne morem nič zato. Ljubezen je ljubezen.

JANEZ: Moj oče pa je, jasno, reva! In jaz nisem karakter, ker nimam nič in nisem sanjač, ker ne blebečem ure in ure o tem... No, adijo! In dobro se imej. Adijo! (*Gre.*)

UČITELJ UČNIK (*je vse to gledal*): Sin...

JANEZ (*gre molče dalje*).

UČITELJ UČNIK: Sin...

JANEZ (*mrko*): Kaj hočeš! Pusti me na miru!

UČITELJ UČNIK: Vem, da je hudo...

JANEZ (*vzkipi*): Nikar se še ti ne cmeri okrog! Pusti me! Slišal si, kaj si.

Reva! Reva brez bicikla, brez ničesar! Mir mi daj! (*Tema.*)

TINCE PEŠEC: Ja, ja, brzina je postala množični ropotajoči deflorator deklinške nedolžnosti!

4. slika

(*Množica čaka na zborovanje. Učiteljevi štirje sinovi Boris, Franček, Janez in Janko pridejo v snažnih šoferskih kombinezonih in s tablo: Veseli šoferji. Ljudje jim ploskajo. Od ust do ust gre: Veseli šoferji!*)

KANDIDAT (*v ospredju patetično*): Kultura se je neslutno razvila. Poglejte samo, koliko je čez noč zraslo ansamblov, ki pojo in igrajo pesem o avtomoto duši! Godba na pihala, moški, ženski, mešani in otroški šolski in izvenšolski zbori, okteti, kvinteti, kvarteti in zlasti seksteti! Veseli cestarji, Zadovoljni poštarji, Tekstilni fantje in še drugi brezštevilni narodni ansambli, jazzovski sestavi, klasični avtomoto jazz sestavi, tudi že v inozemstvu znani seven avtomoto blues and two dixiautocaramba in drugi; prepevajo jo stare ženice, ko legajo na smrtno posteljo in otroci v zibelki... Poglejmo samo te tri učiteljeve fante! Oče zakrknjenec, a sinovi višek sodobne kulture! Živela avtomoto duša!

MEŠČANI: Živela!

KANDIDAT: Tako se dela zgodovina!

GOSPA ZNANSTVENICA: Ti trije so resnično najboljše, kar imamo. Skozi brezštevilna tekmovanja so se prebili v finale.

(*Nenadoma vpitje. Mizar stopi na oder.*)

MIZAR: Meščani! Postavili smo spomenik avtomoto duši. Mogočen spomenik je to — do neba. Z njim smo ovekovečili človekovo privrženost...

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Živijo! Iz belega marmorja!

KOVAC: In iz starih izvijačev!

MIZAR: Naj stoji v večem spomin na tesno in neomajno duševno sorodstvo med človekom in avtomobilom! V fond za ta spomenik smo prispevali prav vsi! Šolska mladina... jaz... — v čast si štejem, da sem prvi poklonil deset tisoč novcev, društva, kolektivi — pokazali smo pravo zavest, dostojno smo se oddolžili za vse, kar nam to tesno in bližnje prijateljstvo daje in nam bo še dajalo, dokler bosta živela avto in človek. Zmeraj več, meščani! Upokojenci, učitelji, mladina, vsi, prav vsi! Tako smo dočakali naš veliki dan! — Toda med nami so še garjave ovce, elementi, ki nočejo s tokom časa naprej...

TRGOVEC: Dol z njimi! Vse, ki noče s tokom časa naprej, neusmiljeno izključimo iz svoje sredine!

KOVAC: Likvidirati!

TRGOVEC: Kdor ne priznava avtomoto duše, je družbeno nevaren!

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Zivijo! Skodljiv je! Dol z njim!

MIZAR: Pripeljite jih sem! (*Pripeljejo Učnika, Naučnika, gospo Marino. Rjovenje.*) Proces bo kratek! Mir! (*Zvoni.*) Učitelj Učnik, ali priznaš, da ima avto dušo?

UČITELJ UČNIK (*se zmedeno ozira naokrog*): Kako naj jaz ... (*Tišina.*) Lepo vas prosim, zakaj naenkrat to...?

MIZAR (*nestrpno*): Priznaš ali ne priznaš?

UČITELJ UČNIK: Lepo prosim... res...

MIZAR: Ne prizna torej! — (*Vpraša meščane.*) Kaj smo rekli, da bomo storili s takšnimi? (*Rjovenje in trobljenje z avtomobili.*) Odpeljite ga! — Marina Zapečnik, v imenu tukaj zbranih meščanov te vprašam, ali priznaš, da ima avto dušo?

GOSPA MARINA: Nikdar! Prostaki brez srca, povozili ste ga! — Mifi, moj zlati, dobri kužek! Kako pametno je gledal, ubožček! Kako dober je bil. Vse, kar sem še imela na tem svetu. Niti malo se mu ni smilil. Še pomahal je. Tekel je čez cesto... joj! (*Si zakrije oči.*) Kri! Mifi! Niti ustavil ni! Smejal se je in mahal...

MIZAR: Ustavite ta mlin! Priznaš ali ne priznaš?

GOSPA MARINA: Ne priznam, zaradi Mifija ne morem in ne bom...

MIZAR: Ne prizna. Odpeljite jo! In Naučnika kar z njo. Iste baže je! (*Rjovenje. Trobljenje.*) Zdaj si lahko oddahnemo, meščani. Zdaj je mesto čisto. Zdaj lahko živimo svobodno, veselo in prosto v tem našem majhnem mestu. Nemoteno lahko uživamo svojo srečo, pojemo pesmi o novem spomeniku in o avtomoto duši. Solska mladina, polagaj vsak dan sveže cvetje nanj! Pesniki, skladajte še in še pesmi o njej! Dramatiki, pišite drame! Slikarjem in kiparjem naj bo neizčrpen vir navdiha, znanosti tema, ki razburja globoke duhove! Današnji dan je prelomnica v našem življenju in zato proglašam današnji dan za dan avtomoto duše in kot tak za mestni praznik! (*Veseli šoferji začno peti himno. Rjovenje.*)

Zavesa

Epilog

Vse bistveno je povedano že v Preglednem pamfletu ter v prvem (*in verjetno edinem*) dejanju. Gre samo še za odpravljanje majhnih zmot, z rehabilitacijo pa je treba Učnikovim otrokom priskrbeti tudi penzijo.

TINCE PEŠEC (*v kletki*): Epilog niti ni zmeraj zaželen ali celo dovoljen. Precej je odvisen od javnega mnenja, policije in podobnih stvari. Epilog pravzaprav niti ni več potreben. Vse se je lepo končalo in uteklo, kakor pač terja življenje. — Vsi so dobili svoje, meščani so postali za eno spoznanje in za veliko človeško radost bogatejši, res se ne bi izplačalo še kaj govoriti, če se ne bi epilog to pot izvršil na moji koži. Tako pa mi je res vseeno. — Pa dajmo še epilog, no... Vseskupaj se je seveda zgodilo šele nekaj let kasneje, ko so že skoraj vsi pozabili ubogega učitelja in tovariše in ko sem se na podstrešju že temeljito napešatil sem in tja... (*Ropot, ko*

da se nekaj podira.) No, tole je. So ga že podrli. Tako se je začelo. Spomenik. (Oder razsvetljen. Kjer je bil spomenik, se še kadi, Natakak snema tablo z napisom Pri veseli avtomoto duši in se pripravlja, da bi spet obesil staro.)

1. MANJŠI FILOZOF (obrit, a mu brada že spet po malem poganja; pride z 2. manjšim filozofom, ki je prav takšen): Podrli so ga, čez noč so ga podrli, slišiš, natakak!

2. MANJŠI FILOZOF: Učnik in tovariši so rehabilitirani, natakak! Prinesi pit! Na to se pije! — A, — tudi ti greš z duhom časa! No, lepo, lepo!

1. MANJŠI FILOZOF: Kako prelepo je spet! Kavarna Pri veseli mački. Pri veseli mački, falot, ali nisi nič vesel! (Ga tolče po ramenu.) Mački, mačkici! Se ga bomo!

2. MANJŠI FILOZOF: Tretjega manjšega filozofa, natakak, še ni bilo nič tukaj? NATAKAR: Primi! (Mu moli staro tablo.)

1. MANJŠI FILOZOF: Ha, — kaj praviš! Takole čez noč gredo in ti ga podrejo! Naš stari spomeniček.

NATAKAR: Daj drugo tablo!

2. MANJŠI FILOZOF (gre k mizi, sede za njo in razbija po njej): Pit! Pit! Drugače ne bo nič filozofije!

NATAKAR: Kaj se pa dereš! Kdo ti pa kaj hoče! Najprej tablo.

2. MANJŠI FILOZOF (podaja tablo): Večji filozof se še nič ni prikazal!

VEČJI FILOZOF (ki je sorazmerno že zelo kosmat in tretji manjši filozof prideda. Planejo si v objem.): Tukaj sem!

1. MANJŠI FILOZOF (spusti tablo): Spet! Spet smo zbrani! Zdaj lahko začnemo! Pozdravljeni! Pozdravljeni!

NATAKAR: Kaj pa tabla, uš filozofska!

FILOZOFI (še vsevprek objemajo in trepljajo): Si še živ! Samo da si živ! Bravo! Bravo! Tako je prav!

VEČJI FILOZOF: Zdaj začnemo znova.

MANJŠI FILOZOFI (navdušeno): Živijo!

NATAKAR (kriči): Tablo!

VEČJI FILOZOF (razvije papir in mu ga kaže): Tiho, prijateljček! Tiše. Vidiš tole? Spričevalo od mestnih oblasti, da smemo svobodno opravljati svojo filozofsko obrt. Še več, ljubček: da je to nujno potrebno in družbeno nadvse koristno! Zdaj pa hitro ogenjčka na mizo! No, ali bo kaj?!

NATAKAR (obotavlja zleze z lestve in pristoni obe tabli v kot, kjer sedaj družno slonita. Roke si briše v hlače.)

VSI FILOZOFI (ploskajo): Bravo!

1. MANJŠI FILOZOF: Se zmeraj isti »večji«!

VEČJI FILOZOF: To, fantje, je res doprinos osebnemu samouresničevanju.

2. MANJŠI FILOZOF: Ampak, ljubi moji, kako za vruga ste vsi ostali... mislim, da vas niso... no ja... tako, saj veste... (Se preplašeno ogleduje naokrog.) Jaz sem bil skrit pri stari mami, ki ima vplivne zveze, pa mi je šlo nekajkrat hudičevo za nohte...

(Zadrega.)

VEČJI FILOZOF: Dovolite mi, da na to vprašanje odgovorim v imenu naše skupne vesti. Kadar to od nas zahteva čas, to se pravi, vsi njegovi historični, privatni, osebni, kolektivni in družbeni imperativi, se moramo podvreči dialektičnemu gledanju in vključevanju v historično dogajanje, ki nas lahko nujno žene v dejanja, ki po absolutnem kriteriju sicer niso kompleksno vsklajena s celotno strukturo našega individualnega uresničevskega nazora, ki pa so v danem dialektičnohistoričnem trenutku in s sta-

lišča pozitivnega doprinosu evoluciji progresivnega toka v razvoju človeškega humanitarnega ideala v celoti, potem, ... potem... *(izgubljeno pogleda prisotne, ker se je za spoznanje zmedel)*... potem... hudiča... počakajte, da se spomnim... potem seveda...

3. MANJSI FILOZOF *(ne more verjeti)*: Torej si se ti tudi...?

1. MANJSI FILOZOF *(dahne)*: ...vpisal...

(Molk.)

VEČJI FILOZOF *(grobno resno prikima)*.

1. MANJSI FILOZOF *(napetost nekoliko popusti)*: Hja, kaj smo pa hoteli, kaj pa je to takšnega...

3. MANJSI FILOZOF: Morali smo. Čeprav proti prepričanju.

2. MANJSI FILOZOF: Vsi smo torej člani Društva za povzdigo avtomoto duše?

(Molk.)

VEČJI FILOZOF *(nekoliko preglasno)*: Ampak, vedel sem, vedel sem, da tako ne more biti dolgo. Poglejte to brado! Ta brada je upanje! Spet raste! Poglejte!

NATAKAR *(prinese pijačo)*: Gospodje, plačajte vnaprej.

(Tri šentfenske učiteljice, ki se jim spet mudi, pripeljejo svoj revolucionarni voziček. Ustavijo se.)

1. UČITELJICA *(pogleda živčno na uro)*: Pohitimo! Čez pet minut se simpozij vrhunske pedagogike začne!

2. UČITELJICA *(zadihana odmotava papir)*: Dovolite, da tudi vam preberemo resolucijo, ki jo nameravamo predložiti današnjemu simpoziju. Zbor progresivnih, naprednih učiteljic iz pedagoško revolucionarnega Šent Fenka ostro... se pravi najostreje obsoja čedalje hujšo motorizacijo, avtomatizacijo, primitivizacijo, tehnizacijo... itd. itd. našega pouka. Prav tako odločno obsoja vse poskuse pripisovati vsem vrstam avtomobilov, kakor tudi motociklom in ostalim vrstam motornih vozil dušo, ker meni da je to najprimitivnejša vulgarizacija. Zato v smilu te obsodbe v polni zavesti odgovornosti predlaga, da se

1. nemudoma namesto motoroznanstva uvede spet materinščina in

2. da se šolski mladini prepove prepevati himno o avtomoto duši in da se v glasbeni pouk spet uvede petje pesmi, ki so v dolgotrajni pedagoški praksi pokazale najvišje pedagoške kvalitete, kot na primer *Je bela cesta vglajena*, *Mi smo, lovci*, *zgodaj vstali* in druge.

GOSPA ZNANSTVENICA *(priteče in vpije)*: Vse škatle z listki o avtomoto duši smo izločili! Enkrat za vselej! To ne spada v resno znanost! Absolutno ne! To je neresno in primitivno!

3. UČITELJICA: Naš pesnik v zaboju že dva dni intenzivno sklada bridke satirične pesmi na avtomotodušarsko poezijo!

1. UČITELJICA *(nestrpno tišči voz)*: Gremo! Gremo!

NATAKAR *(spet s tablo leze na lestev)*.

KANDIDAT *(za priznanega znanstvenika)*: Živela napredna znanost! In napredna umetnost! Dol z mitom o avtomoto duši!

(Hrup. Koračnica. Simpozij se je začel.)

GOSPA ZNANSTVENICA *(vpije vmes)*: Namesto nocojšnjega predavanja o nečistosti avtomoto duše smo uspeli zadnji hip angažirati strokovnjaka Frederica Lukniela, ki je napisal fenomenalno knjigo o Martinu Lutru — in to tako, da se človek od navdušenja zjoka ob njej.

PRIHAJAJO MENAŽERJI IN NOGOMETASI: Halo fantje... Noge! Zobe! *(Zatemnitev. Spet)*

TINČE PESEC: In tako naprej in tako naprej. Seveda vprašate: Kako pa spet to? O, preprosto. Nekaj let, kot rečeno, je trajalo, potem pa so začele tiste štiri kur ... pardon! (*Spoštljiveje*). Štirje vodilni mestni očetje: gospod kovač, gospod mizar, gospod trgovec in gospod gostinski delavec v socialističnem zakupu Sod so po nekaj letih spet začeli premišljevat. Avtomobili so se jim namreč postarali. Žene so hotele zmeraj nove vozičke, sinovi svoje, potem še diskretne prijateljice, ki spadajo k takšnemu standardu — Da ne govorimo o tem obširneje — in hčere, — jasno — kdaj pa se hčere premožnih in uglednih staršev čemu odpovedo? — tudi svoje. Super elegantne. Muhaste in kapricaste so jih hotele stalno menjavati. Stari avtomobili so ostajali. Nihče jih ni hotel kupiti. — A tu je bilo naenkrat nekaj narobe. — Če ima avto res dušo, potem bi bili preteto slabo vzgojeni, negentlemanji in kamnitega srca, če bi jih po tolikih letih zveste službe kar tako zavrgli kot star papir ali konzervno škatlo, da bi zarjaveli in razpadli na soncu in dežju. Še psa pustimo poginiti naravne smrti ali pod veterinarsko nego. Celo psa, ki je priznano brez duše! — Zato so začeli dobro vzgojeni meščani graditi domove za onemogle avtomobile. Skrbeli so zanje kot za lastne starše; zadnje dneve so jim želeli storiti po svojih najboljših močeh udobne in lepe. Tako so na primer določili celo poseben dan onemoglih avtomobilov, ko so jih obiskovali in še posebej lepo okrasili in namazali. Potihem pa so se seveda jezili nanje. Vse to je namreč vražje veliko stalo. Več ko je bilo upokojenih avtomobilov, več denarja je šlo. Bolj ko so skrbeli zanje, manj volje so škatle pokazale, da bi kdaj še želele umreti naravne smrti. — Stanje je postajalo neznosno. Rešitev pa je bila samo ena.

(*Štirje gospodje rokodelci. Za mizo v kotu.*)

MIZAR: Ponoči dolgo nisem mogel spati. — In sem razmišljal.

TRGOVEC: Razmišljal? Ni mogoče!

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Precej nenavadno, da tako postavim.

MIZAR: Z denarjem ne pridem in ne pridem več ven. Dva ... no, dva imam v domu onemoglih — tisti stari ford, zaradi katerega sva se že enkrat skoraj stepla in prvega fička, enega nekako trpim še doma, žena svojega, punca svojega ... ne pridem, pa če se ubijem.

KOVAČ (*vzdihne*): Vsi smo na istem.

TRGOVEC: No, pa o čem si razmišljal?

MIZAR: Kar tako. O tem vsem. O avtomobilih. No, tako pač. Slučajno. O duši ...

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD (*živahno*): O duši? Kaj pa, o duši? Veš, da sem tudi jaz že nekaj ...

MIZAR: Si? Kaj?

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Kaj, kaj! Povej ti prej! Ti si začel!

KOVAČ: Če gre za to, potem smo na istem ...

MIZAR (*živo*): Kaj, tudi ti?

KOVAČ: Sem ...

MIZAR (*razburjen*): Ljudje božji! Mogoče se pa kako izvlečemo iz vse te godlje! Kaj ste razmišljali?

TRGOVEC: Ti si začel, Sod ima prav, ti povej. Potem bomo pa že tudi mi povedali, kaj.

MIZAR: Ampak ... zakaj pa prav jaz?

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Eden pač mora, da tako postavim, ne?

KOVAC: Jasno.

MIZAR: Pa ne boste...?

TRGOVEC: Kaj boš, saj smo sami! In saj je demokracija, prijatelj!

MIZAR (*molči in jih tehta*): Dobro... ampak zakaj ne bi ti, Sod? Ali pa ti, kovač? Zakaj ne? Zakaj ravno jaz?

TRGOVEC: Ti, zdaj mi je pa zadosti. Povej ali pa... Ne bomo se šli slepe miši!

MIZAR (*menca*): Nojã... dobro, bom pa povedal. Samo nikar ne recite potem, da sem hotel to povedati. Da sem rad povedal. Prisilili ste me!

TRGOVEC: Ne čvekaj!

MIZAR: Ponoči... no, danes ponoči, ko nisem mogel spati, sem premišljeval in premišljeval... nojã, in kar tako... slučajno, brez kakršnihkoli namenov sem pomislil... mogoče je pa le ni...

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Saj! Saj! Z jezika si mi snel! Mogoče je pa le nima! Nima je! To je čista metafizika!

KOVAC: Jasno! Nima je! (*Tolče mizarja po rami.*) Tako je! Ko pribito! Ti si naš rešitelj!

TRGOVEC (*zadovoljen*): Jasno, ko na dlani!

MIZAR (*vstane*): Kako naj ima takle kup železa dušo, meščani! — Potem ga lahko hodiš vse življenje gledat in drgnit, kripo staro, zarjavelo! Plačuješ, da je v domu onemoglih, plačuješ, da ga mažejo, plačuješ, da ga na dan upokojenih avtomobilov okrasijo, plačuješ čiščenje! — Avto pa dušo! Brez duše je! Če bi jo imel, ne bi tako denar žrl!

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Sicer pa so vsi rekli, da jo ima, da tako postavim, ha. Javno mnenje.

VSI: Tako je!

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Proti javnemu mnenju, proti demokratični večini, kaj moreš proti temu? Nič!

KOVAC: Smo pač pogrešili. Bili smo zapeljani. Dejstvo pa je mogoče samo eno in o tem je genialno razmislil gospod mizar: Avto nima duše! Očetje morajo popravljati usodne napake sinov!

TRGOVEC: Treba je enkrat končati s temi miti! Mizar, stavim, da so tvoji otroci od vsega tega že danes lačni! Kaj bo šele jutri!

MIZAR: Tako je! Kovač nima že leto dni niti za davke več! Vse so sproti požrle te stare škatle, ki se pretegujejo po domovih.

GOSTINSKI DELAVEC V SOCIALISTIČNEM ZAKUPU SOD: Bili smo žrtve javnega mnenja, da tako postavim.

MIZAR: Tako je — in predsodkov! Zato moramo zdaj, v tem trenutku, vse svoje moči posvetiti boju za napredno javno mnenje, ki ne bo več obremenjeno s predsodki o avtomoto duši. Dokler je še čas, je treba začeti s kampanjo v mestnem časopisu in v šoli; istočasno ustanovimo zvezo za boj proti kultu avtomoto duše in motorističnemu misticizmu, pospešujemo ustanavljanje društev ljubiteljev živali in prirode, naročimo pesnikom, naj le spet pojejo o ljubezni in naj satirično obsodijo mit o avtomoto duši, naj se bridko ponorčujejo iz avtomotodušarske poezije in začno spet s pravo umetnostjo. Predvsem pa moramo na vsak način najti krivca za vse to!

TINČE PEŠEC (*spet sam*): Takrat pa sem napravil usodno napako. O, tepec! Odprl sem vrata svojega podstrešja nastežaj, sonce je posijalo vanj (*ves oter v luči*) in zlezal dol. (*Hodi z izstegnjenimi rokami po odru in vzklika.*) Svoboda! Svoboda! Sonce! Oblaki! Široki topli svet!

OKO POSTAVE (*se mu odzadaj približa in ga potrka po ramenu*): Meščan...
TINCE PEŠEC (*ga domala objame*): Kaj ni čudovito, prijateljček! Svoboda!
Po tolikih letih svoboda! Spet stopiti s podstrešja!
OKO POSTAVE: Kje pa ste bili vsa ta leta?
TINCE PEŠEC (*se strezni*): Kako, kje... Tule gori, na podstrešju...
OKO POSTAVE (*čedalje strože*): Torej ste se skrivali, kaj? Podgana, kaj? Niste hoteli sodelovati v velikih dogodkih?
TINCE PEŠEC: Ampak... človek božji... likvidirali bi me, kot so...
OKO POSTAVE (*neizprosno*): Me nič ne briga! In, človek božji, danes bi bil tako in tako rehabilitiran! Izogibali ste se odgovornosti! Skrivač! Zdaj se boste seveda trkali na prsi: Poglejte me! Edini preživelci pešec, ha!

TINCE PEŠEC (*naivno*): Saj sem!

OKO POSTAVE: Nič niste! Kot oko postave vas moram peljati v arest, da vas višji mestni senat obsodi za vašo zločinsko dejavnost na ričet ali pa (*škrtno z zobmi, kar naj bi ponazorilo škrtnanje vratu pri zavijanju*)... še kaj več.

TINCE PEŠEC: Ampak...

OKO POSTAVE: Nič, ampak! Vi ste glavni zagovornik in propagator mita o avtomoto duši. Ste ali niste!

TINCE PEŠEC (*iskreno ogorčen*): Jaz! Ampak, gospod policaj... oko postave!

OKO POSTAVE (*vzame piščalko, se ozre naokrog in predirljivo zapiska*): Nič, ampak! Vsa leta niste rekli niti ene same besede proti. (*Z vseh strani se približujejo policaji.*) Storili niste niti toliko, kolikor je za nohtom črnega, da ne bi likvidirali učitelja Učnika in tovarišev. Niti najmanj proti postavitvi spomenika avtomoto duši. Niste protestirali niti ustmeno niti pismeno proti nezmernemu prepevanju slaboumne himne o avtomoto duši. Ves čas ste potuhnjeno čepeli na svojem smrdljivem podstrešju in se neodgovorno norčevali iz našega dobrega starega mesta! — Vaša krivda je toliko večja, ker sta edini ves čas vedeli za to zlo, medtem ko smo bili vsi ostali zapeljani in nam niste odprli oči! Niste od-pr-li o-či, ali sploh dojamete vso to strahoto?! (*Dva policaja pripeljeta kletko.*) Ste krivi ali niste?

TINCE PEŠEC (*skloni glavo*).

OKO POSTAVE: Vstopite!

(*Vrata kletke zaprejo, zaklenejo. Od nekje, verjetno s simpozija za vrhunsko pedagogiko, igra zelo slavnostna koračnica. Odkorakajo. Avtomobili obupno trobijo.*)

Zavesa

Pripomba

(*Zavesa se spet sunkoma odpre. Avtomobili še zmeraj blazno trobijo. Tinče Pešec maha in prosi za mir.*)

TINCE PEŠEC: Prosim! Prosim! Še to! Kakršnakoli podobnost s komerkoli in s kakršnimkoli podobnim dogodkom, ali celo z ljudmi, ali celo uglednimi ljudmi je zgolj slučajna! (*Ga dokončno odpeljejo.*) Celó... (*vpije*) celo avtor je docela slučajen!

(*Avtomobili preplavijo s svojim truščem gledališče.*)

Zavesa (*dokončno*).

**Spominski list
septembru**

*Rekla si, tista čudovita ptica, daleč
v modrini razvejana,
je september, ki se ne povrne.
Opazujeva ljubko komorno glasbo
luči in senc v vejevju —
jablana ne bo več cvetela.*

*Zdaj je maj.
Na oknih trepeče popoldanski sij.
Z vonjem kafre,
s stisnjanim listom
v starem testamentu,
se dviga zdavnaj minula jesen,
še enkrat iz krste.*

*Cesar jaz nisem verjel,
ti nisi hotela vedeti.*

Pasji dnevi

*Polagoma usihajo studenci.
Potepuški psi iščejo vodo.
Trgovec z dišavami
drema v svoji prodajalni.
Nihče ne kupi popra.*

Zunaj

*brusilec škarij
počasi vrti svoje kolo.
Molče prepodi psa,
opazuje trgovca,
čaka;
je čas ostrega zvonjenja.*

Dan med mnogimi

*Na oknu klavnice
cveto geranije
in nekdo, ki me sovraži,
dvigne klobuk
in pozdravi.
Ob sedmih bije sedem,
nič več.
Noč me priklene
k svetilki.*

Streli

Lepi jesenski gozd,
pravita oče in mati.
Jesenski gozd, poln jagod, trav.
Na poseki se blešči kovina, ki meri
v sled bega.
Lepi jesenski gozd,
kriče otroci.
Kjer padejo streli,
ne zaleže nobena beseda.
Ne na poseki in tudi ne drugod.
Ta krvavo rdeče obarvani list,
kliče mati.
Vzeli ga bomo domov,
reče oče.

Na pomolu

Ko se razveže rosa
in pomol zapro,
vzkriľijo galebi in roke
na krovu,
vzkriľijo roke in galebi
na obrežju
in zrak drhti
od rok in galebov
in ob boku
se šumno zganejo vode
in na obrazih
z obale in s krova
se kakor zmeraj pojavi
nekaj posebnega,
kar nima nič opraviti
z vodo in zrakom.

Marec v Baslu

Karkoli že marec pripravi,
vsi vrtovi
tedaj sporazumno vzcveto.
Ne obotavlja se,
meče pepel,
ki ga zapušča zima,
v veter.
Kdor je zgubil svojo rokavico v snegu,
ne žaluje več za njo.
Kdor tiči v norčevski obleki,
in se ob svitu žvižgajoč vraća domov,
gleda v mesec,
kakor v napihnjeni svinjski mehur.
Karkoli že marec pripravi,
nič ne posluša dvomljivca.
Kos je ušel mrazu,
prisluhni mu.

Popoldne

Tokrat se je zgodilo popoldne
in ne, kakor sicer doslej,
ponoči.
Spet je prišlo, a tudi podnevi
ne najdem imena za to.
Tokrat je bilo videti rumeno.
Sedel sem v kuhinji,
izgorela vžigalica
med prsti.

Hlad

Tržnica z rožami je izumrla.
Ob poznem popoldnevu
se njena modrina spet prikaže
nad strehami.
Ko se je znočilo,
je začudenega starinarja
popadel strah pred zvezdami.
Otipaval je svoje pohoštvo.
Nikoli se mu ni zdelo tako obrabljeno.
Pozneje so v prodajalni
vreščali vhodni zvonci
in mráz je vdíral vanjo.

Tu ni nihče zapíral vrat.

Suhocvetnica za slovo

Zvila si platneni senčnik s tržnice,
košaro s sadjem si odnesla proč, dekle!
Tvoj glas,
ki je ves dan slavil poletje,
je onemel.

Čez golo drevje,
kot zahteva zima,
vršijo vrane in golobi,
medtem ko ti, dekle,
v steklenem cvetličnjaku nemo
vežeš suhocvetnice.

Ko se noč dan za dnem bolj zgodaj spušča,
kaj mi še preostane drugega
kot destilat tišine
iz tiste rože, ki si mi jo podarila
za slovo,
dekle.

Prevedel Niko Grafenauer

V zahodnonemški književni tvornosti se je zadnji čas močno uveljavilo pesniško delo švicarskega Nemca Rainerja Brambacha. Njegova lirika se razodeva kot skupek zavestnih odnosov do resničnosti, izpovedanih preko emocionalnega katalizatorja, ki stvarnost preoblikuje v lirično dragocen medij, v katerem se pesnikova misel močno razširi in utrdi. Njegova pesniška spoznanja so trdno spojena z motivi, ki se v večini primerov razodevajo kot njihova skrita razsežnost.

Pomembno za Brambachovo pesniško ustvarjanje je, da raste iz dokaj zanesljivega življenjskega okolja, medtem ko je za velik del sodobne nemške poezije, ki jo že vrsto let pretresajo najrazličnejši družbeno-ekonomski in politični restavracijski procesi, na zunaj manifestirani v zaskrbljujočem naraščanju fašizma in militarizma, značilna nenehna negotovost, emocionalna in miselna vznemirjenost, ki se kaže tudi v zvečine močno angažirani in problemsko razsežnejši motiviki. V izrazu je Brambachova poezija še navezana na Loerkejevo in Lehmannovo lirično izročilo, ki v svoji formalni sproščenosti najbolj ustreza njeni sicer racionalno prikrojeni elementarni vsebini. Zategadelj označuje njegovo liriko dokaj izrazita figurativnost, ki se uspešno pridružuje čustvenemu bogastvu liričnega doživetja. Njegove pesniške podobe, ki rastejo iz tega duhovnega ozračja, močno razširjajo izrazne dimenzije pesmi, pri čemer ima zlasti veliko vrednost metaforika, ki jo označuje poživljajoča čustvena vsebina, kar močno vpliva na plastičnost Brambachove izpovedi.

Sinteza miselnega in emocionalnega elementa v enotno pesniško tvorbo je doživela v Brambachovi poeziji varianto, ki v svoji duhovni strukturi dopušča večji emocionalni poudarek. Pri tem je izpoved močno sublimirana in omejena na najpotrebnejše lirične komponente. Njegova poezija si vseskozi prizadeva izražati zapleteno in zmeraj na novo razodevajočo se resničnost sveta, in sicer tako, da skuša sprejeti njegove najpomembnejše sestavine, ki jih kreativno preoblikuje in z njimi razodene bistvo subjekta. To daje njegovim motivom veliko tvorno moč in prodornost. Njegova lirična spoznanja so zvečine strnjena v kratke pesmi, tesno razpletene s splošnim občutjem, ki preveva posamezne motive. Zaradi takega močnega subjektivnega odnosa do predmeta je razumljivo, da se pesnik zateka predvsem k dvema liričnima zvrstema, k refleksiji in impresiji, ki jo često označuje meditativno razmerje do snovi. Prevladujejo motivi pesniškega hrepenenja, iskanja, bega pred resničnostjo in spopadanja z njo, dalje erotični motivi, motivi odmiranja itd.

Večina Brambachove poezije je izrazito razpoloženske narave in se posveča predvsem mehanizmom pesnikovih odnosov do sebe, do svojih psihičnih reakcij na zunanji svet. Pri tem se razkrivajo zanimive poteze v pesnikovi duhovni substanci, npr. dvom, veselje nad spoznanjem, nemoč, bolečina, resignacija itd., kot logične posledice različnih osnovnih doživetij. V našem izboru predstavljena dela so zvečine novejšega datuma, ker se je prav v teh stvaritvah njihova duhovna vsebina na moč zgostila in prečistila, tako da bi z upoštevanjem avtorjevih zgodnejših ustvarjalnih obdobj izbir izgubil na kvalitativni ravni in na duhovni zaokroženosti.

Rainer Brambach se je rodil leta 1917 v Baslu, kjer živi še danes. Sprva je bil pleskar. Potoval je po Avstriji, Nemčiji in Franciji, kjer je opravljal najrazličnejša ročna dela. Med vojno je bil šotar in poljedelski delavec, pozneje je štiri leta delal v nekem grafičnem zavodu, od leta 1950 pa je vrtnar. Prejel je že več nagrad za poezijo, ki jih v Nemčiji podeljujejo različne jezikovne in književne ustanove. Njegove pesmi in proza zasledimo v mnogih zahodnonemških in švicarskih časopisih ter revijah. Doslej je izdal dve pesniški knjigi, leta 1947 zbirko »7«, leta 1959 pa »Tagwerk« (Delovni dan) in je zlasti s poslednjo požel velik uspeh.

Smrt in mrlič

Vita Varl

Pot je bila strašno dolga. Nekje v neskončnosti se je stekala v ozko sivo črto, kjer bo konec mojega življenja. Kako čudno je gledati lastno smrt! Niso bile kratke desetinke sekunde, trenutki, ko v preblisku rečeš »konec« in umreš prestrašen in presenečen. Ne, bilo je pripravljeno. Vedela sem, da bo ta avtomobil, v katerem sem se tolikokrat udobno vozila, kmalu razbitina, kakor tudi najini telesi, večkrat tesno objeti in srečni.

Natanko sem vedela, da me bo ubil. Daleč od doma bom umrla. Nikoli mi ni pomenil prač mnogo. V tistem trenutku pa sem se spomnila vsega. Balkona, na katerega sem plezala, da sem presenetila mamo, pa praznikov, novoletne jelke, daril in sijaja nas vseh. Takrat, ko sva bila doma še oba z bratom. Potem je odšel. Izginil je nepričakovano, kot je počel vse. Iskali smo ga zaman, ni ga bilo. Potem je prinesel pismonoša razglednico z njegovo drago pisavo. Vsi smo se zjokali, morda od sreče, da je sploh še živ, ali od žalosti, da je tako daleč od nas. Mama je obupovala. Ostala sem sama, obdana z brezumno ljubeznijo razočaranih staršev.

Stisnilo me je za srce. Predstavljala sem si mamin obraz, ko bo dobila vest: »Tovarišica Branka Leskovar umrla v prometni nesreči. Sožalje.«

To sem jaz. Samo to bo ostalo za mano. Sožalje. Prazna beseda, zelo prazna in zelo vljudna. Pred njenim bledim obrazom s plahimi rjavimi očmi bo stala uganka. Kako? S kom? — Spoznala bo, da ni nikoli imela hčerke. Obraz je poznala nasmejan, vihrav, pa roke, ki so vedno živo spremljale iskrece besede. To je imela. Zada pa je ležala tišina, obup. Moj obraz, ki ga ni nikoli dosegla. Cesta se je vzpenjala. Razmišljeno sem gledala skale, prepade ob robu serpentinaste ceste in stene ob drugi strani. Pot je ozka — ubil me bo.

Ubil, ker me tudi on ni imel. Mamino veselo deklico je poznal, zvrhano nezadržanih strasti, smeha in joka.

Bila sem kriva. Po nekaj mesecih sreče se je začelo krhati. Ohranila sem videz, ki ga nisem hotela porušiti. Vzljubila sem drugega. Moje lice je kmalu pokazalo sence tudi navzven. Ni jih bilo več mogoče prikriti. Nekaj nerazumljivega pa me je še vedno priklepalo na tega divjaka, brutalnega tirana. Strast morda, želja, da bom nekoč tudi jaz z njim trda, kot je bil on z menoj.

Zdaj, pol ure pred smrtjo, vem, da nisem uspela. Zmagal bo, pravzaprav je že zmagal. Zapodil bo v prepad, pokončal bo moje življenje in življenje mojega nerojenega otroka. Občutil ga je, čeprav mu nisem povedala. Nekega dne je ležal ob meni, divji in brezmočen:

»Kaj je med nama?» je vprašal.

Molčala sem.

»Otrok,« je rekel. »Toda ne moj!«

Spet molk.

»Žival,« je siknil. »Propalica.«

»Nisi moj gospodar.«

»Sem — in to ti bom dokazal!«

In žival — propalica je umolknila pred to prepričanostjo.

Potem dolgo nistva govorila. Nobeden od naju ni omenil otroka. Se sva se shajala, povezana z nevidno vezjo tiranstva.

Vzel me je s seboj na službeno potovanje. Takrat sem zaslutila.

»Sla boš. Meni pripadaš. Celo tako te hočem imeti. Imel te bom, ali pa boš umrla.«

Dobro. Umrla bom, čeprav bom šla z njim. Umrla tudi, če ne grem. Potem raje grem. Da ne bodo domači videli mojega razbitega telesa, da ne bo nihče odkril mojega otroka.

Vozila sva se. Ure in ure molčeča in zagrenjena. Bil je pozoren kot še nikoli. Vse mi je dajal, spraševal, kako se počutim. Takega bi ga končno mogla ljubiti. Prenočila sva skupaj v hotelu. V ušesih mi je odmevalo:

»Imel te bom, ali pa boš umrla.«

Mi bo zdaj poklonil življenje? Kazalo je, da bo odnehal. Pa ni. Zjutraj ni šel na poslovni sestanek.

»Na izlet greva. Nikdar ne bom dokončal tega posla.«

»Žival,« sem rekla.

»Tudi jaz?«

»Tudi.«

»Potem bo smrt za oba kar prav.«

»Gotovo.«

Nikdar nisem poznala strahu. — Hitro, skokoma sem si ponovila svoje življenje. Andrej — nikdar ne bova skupaj. Ne boš poljubil najinega otroka. Ne smeš jokati! Mislil boš, da me tudi ti nisi nikdar imel, ko boš izvedel, s kom sem se ubila. Toda motil se boš. Bila sem tvoja osebna lastnina, kot ura ali prstan. Tako trdno sem se te oklepala. On me je le ugrabil, podjarmil, pa mu niti to ni zadoščalo. Moral me je ubiti, to je zanj nujnost.

Cesta, cesta. Brezumna cesta moje smrti.

Velik, težak avtobus se je prikazal izza ovinka. Zavil je ob prepadni rob in poskušal ustaviti. Vrglo me je nazaj na sedežu. Z vso silo je pognal in tudi sam zavil k robu. Čisto pred obrazom sem zagledala ogromni nos vozila. Zaprla sem oči.

Otrok se je zganil. Sklonila sem se k posteljici. Vsak njegov gib je bil zame strah in sreča. Kajti takrat sem ostala živa. Sipe so zažvenketale, udarec je bil strašen; potem trušč in krik. Ko sem odprla oči, je stal avto ves razbit tik nad prepadom, prilepljen ob robnik. Človek ob meni je z vso težo ležal na volanu in si pokrival obraz z dlanmi. Avtobus je strmoglavil v dvajset metrov globok prepad. V njem je bilo enajst mrličev.

Pisatelj, njegov človek in čas

Franc Zadavec

(Predavanje o Mišku Kranjcu v ljubljanskem slavističnem aktivu decembra 1962.)

Ko je v letih 1921—1922 začel Miško Kranjec brati slovensko književnost, je zadel v njej na nekatere nove stilne značilnosti in generacijske dogodke. Revije so objavljale izrazitejše oblike slovenskega futurizma in ekspresionizma, izhajati so začele tudi prve pesniške zbirke, proza in tudi že dramatika v novem stilu. V kulturnem ozračju je lebdel še dih Cankarjeve smrti in poslednji visoki vzpon Župančičeve pesmi v zarjeh Vidovih, kar oboje pomeni bolj ali manj definitivni zaključek slovenske moderne. Naravno je bilo, da je kmalu za Cankarjem, ki je zadal smrtni udarec slovenskemu liberalizmu, umrl tudi njegov poslednji večji predstavnik — književnik Ivan Tavčar. Ne glede na prvine Cankarjevega modernega pripovedništva, ki so se vpletle v Tavčarjeva poslednja romana, se je z njim v glavnem zaključil tisti kmetsko-meščanski pisateljski duh, kakor ga poznamo izza osemdesetih let. Leta 1923 ga je Kranjec spremljal k pogrebu, istega leta je pospremil na grob tudi osivelo literarno-pedagoško eminenco devetnajstega stoletja, Josipa Stritarja. Čez tri leta pa so Slovenci pokopali Srečka Kosovela. Tavčarjeva in Stritarjeva smrt je pomenila naraven zaključek nekega življenja in literarnega procesa in njunega pogreba so se udeležili ljubljanski dijaki oficialno. S smrtjo Srečka Kosovela pa se je v našem kulturnem razvoju nekaj nasilno, neorgansko pretrgalo: poleg genialnih pesniških sposobnosti se je na sredni desetletja z njim visoko vzdignil in uplahnil val Cankarjevega revolucionarnega izročila. Dijaki iz Marijanišča tokrat niso mogli iti za krsto, pač pa so spontano napisali na tablo v učilnici: »Danes je umrl Srečko Kosovel« in so spomin nanj počastili z enominutnim molkom. Med njimi je bil tudi osemnajstletni Kranjec. V času med temi smrtmi so zadel strelji orjunašev prve žrtve v proletarskih Trbovljah (1924), kar je v Kranjcu tembolj odjeknilo, ker mu je ta dogodek priklical spominke vizije na prekmursko revolucijo, ki jo je doživel v letih 1918—1919 in ki ga je prva opozorila na določen nemir v družbi.

Toda ta nemir v dvajsetih letih na Slovenskem ni dobil pomembnejših revolucionarnih oblik, čeprav se relativna revščina slovenskega ljudstva v novi državi ni zmanjšala. Poleg socioloških so težila Slovenijo še druga vprašanja in nasprotja, ki so izvirala od tod, ker Slovenci tačas še niso imeli visoko razvite ljubezni in volje, ki bi zbirala in usmerjala nacionalne sile proti središču, ampak jih je dušila in razdvajala dediščina avstrijskega partikularizma, ki je ločeval Kranjsko od Štajerske, Prekmurje od Slovenije in ki je še v tridesetih letih navdihnil in ohranjal na celjskem uradu napis: Sodišče za Slovenijo in Prekmurje. Ta narodnostna dezintegracija v deželi globokih razrednih nasprotij in liberalistično-klerikalnega duhovnega razkola je povzročala razmeroma dolgotrajno tavanje mladega človeka, ki je prišel v njen kaos iz primitivnega, napol še poganskega sveta, v katerem so na primer še molili prvi krajec in kjer so čarovnice še bičale ljudsko fantazijo.

V tridesetih letih so se obzorja nekoliko zjasnila. Notranja kulturno-politična diferenciacija je postajala vse bolj razvidna in ostra. Kmetška kriza se je povečala, po diktaturi je narasla tudi socialna in duhovna kriza inteligence, ki se je začela politično pasivizirati, kakor to pasivizacijo in dezorientiranost dokaj plastično opisuje naša književnost tridesetih let. Na severu in jugu Slovenije je fašizem snoval svoj

morilni pohod po Evropi. Oktobrska revolucija pa je dobivala vse bolj konkreten odmev v slovenskem delavskem gibanju, zlasti marksističnem, pa tudi levi krščanski socialisti so dovolj uspešno izpodbijali pozicije klerikalizma med slovenskim delavstvom. Komunistična partija Slovenije se je v prvi polovici tridesetih let izkopala iz svojega prvotnega, dokaj abstraktnega internacionalizma in je že v reviji Književnost, zlasti pa v Ljudski pravici in v svoji nadaljnji revialni publicistiki govorila vedno bolj stvaren in nepopustljiv revolucionarni jezik. Kranjec je tačas pretrgal s katolištvom, se odcepil tudi od krščanskih socialistov in se odločil, da gre tudi v nazorskih stvareh do kraja z marksistično orientiranim proletariatom. Revolucionarno voljo kmetско-proletarske množice je spremljal kot urednik Ljudske pravice, leta 1938 pa je kandidiral na listi združene opozicije kot kandidat Komunistične partije Slovenije.

Po letu 1941 beležimo še dva preloma v naši zgodovini: narodnoosvobodilno vojno in revolucijo, ki traja še v našem času, ter jugoslovanski pokop Stalina (1948) pred njegovo fizično smrtjo. Vmes, leta 1945, se je zaključil tudi novi vek in se začela atomska doba.

Taki so približni zgodovinski okviri, v katerih raste slovenska književnost po prvi svetovni vojni. Kaj je v njih našel Miško Kranjec in ali prihaja in piše iz družbenih imperativov svojega časa in je glasnik človeštva v določenih mučnih in radostnih stvareh? Kaj je v minulih tridesetih letih videl v človeku in družbi, od vsega prečega, kar se je dogajalo v njiju, kakšnih tem se je loteval in kaj hoče s svojim pripovedništvom? To so vprašanja, iz katerih izhaja ob tej priložnosti razmišljanje o njegovi prozi. Cilj razmišljanja potemtakem ni tudi estetsko vrednotenje, marveč je samo poskus opisati značaj Kranjčeve angažiranosti v razgibanem obdobju slovenske zgodovine in v tej zvezi opozoriti na njegove poglede na človeka in družbo.

Njegov dosedanji obsežni opus sestavljajo novele, romani, ena drama in vrsta člankov in feljtonov. Tematsko je možno ta opus razdeliti v več plasti, ki tečejo vzporedno, večkrat pa se problemsko medsebojno tudi močno prepletajo. Po prevladujočih problemskih sestavinah lahko razvrstimo tekste predvsem na naslednje idejno-tematske plasti.

1. Obsežno idejno-psihološko plast predstavljajo dela na temo »človek in zemlja«. Segajo od zgodnjih črtic in novele Težaki, preko romana Os življenje vse do romana Zemlja se z nami premika. Ta tema živi tedaj v njegovi prozi dobrih trideset let.

2. V drugi skupini tekstov je njegov človek sezonski in kak drug proletarec. Tudi med njimi drži širok časovni razpon od novele Čuk je djao... in Kati Kustecova, preko Čarnega nasmeha in zaključka romana Zemlja se z nami premika, do moderne povesti Macesni nad dolino.

3. Kranjec je napisal doslej več novel in romanov, v katerih je poskušal obseči idejno-politična prevrednotenja svojega časa. Najbolj vidni znaki te volje so romani: Zalesje se prebuja, Do zadnjih meja, Fara svetega Ivana, trilogija romanov o oblasti in Zgubljena vera.

4. Kompleksom vprašanj, ki jih je pisateljsko razvil v tridesetih letih, se v štiri-desetih priključi še vojni roman Pesem gora. V petdesetih pa je postala vojna snov njegov osrednji študijski in ustvarjalni predmet, čigar rezultat je roman Za svetlimi obzorji.

5. V celi vrsti tekstov opisuje človeka in življenje tudi izven strogih zgodovinskih linij, ujetega med elementarne ploskve svojega bitja: erosa, sovraštva, vzgona po lepem in plemenitem, v maščevalni strasti, v estetski senzualnosti in podobnem. Pisateljski interes za študij človekove narave lahko zasledujemo od prvih poskusov, preko novel Na valovih Mure in Težaki, romana Kapitanovi in Povesti o dobrih ljudeh pa vse do romana Za svetlimi obzorji. Od avtobiografske črtice Goloba ne grulita več (1927), preko novele Pomlad in romanov Pesem ceste in Prostor na soncu pa tja do Čarnega nasmeha, cikla povesti Imel sem jih rad in knjige Mesec je doma na Bladovici Kranjca intenzivno zaposluje svet otroške in mladostne psihike, misleno-čustvena rast otroka in mladostnika, povezana z njegovim okoljem in socialnimi pogoji.

Človeška narava in psihika, človek kot politično bitje, njegov etični in socialni položaj in obraz v družbeni strukturi, ki se preobraža iz kapitalistične v socialistično, so potemtakem osnovna idejna in tematska gibalna Kranjčevega pripovedništva.

Sin sezonskega delavca Miško Kranjec je doživljal razmerje človek — zemlja kot izrazit socialni problem na prehodu iz polfevdalnih odnosov na pozicije svobodnejšega kmetovalstva. Jugoslovanski kapitalistični red je v desetletju po prvi svetovni vojni drobil veleposestva v Prekmurju, ki jim je gospodarila madžarska in nemška aristokracija. Kranjec je doživljal to razlašanje kot rahlo obliko razrednega, političnega boja okrog zemlje v delno korist bajtarja. Mimo tega procesa pa je opazoval še evropski razredni spopad zlasti v času znane krize, ki je hudo prizadela tudi prekmursko sezonsko delavstvo. Če ne upoštevamo tega zgodovinskega momenta, ostanejo nekatere zgodnje komponente teme človek in zemlja težje razumljive. Da je postala tema človek in zemlja prva vodilna tema njegovega pripovedništva, si lahko razlagamo tudi s tem, da je bilo kmečko vprašanje v času med dvema vojnoma eno osrednjih vprašanj slovenskega naroda.

Kako je pisateljsko postavljalo to vprašanje? Ali je resnica o kmečkem človeku v njegovi predvojni prozi zanesljiva, historična, ali pa je samo rezultat subjektivne interpretacije in je zato psihologija njegovega kmečkega človeka neresnična? Ko v reportaži *Zemlja in človek* (1954) piše o razmerju med resničnostjo in umetniško podobo tega resničnega v svoji prozi, izjavlja tudi tole: »Rad sem imel tega človeka, nekoč se mi je celo zdel neskončno dober, rahlo sanjav, hrepenel po sreči. Opeval sem ga in prikrival njegove slabosti. Kljub tem slabostim, ki sem jih poznal, sem veroval vanj.« Mar naj vidimo v tej izjavi avtorjev dvom v resničnost človeka, kakršen živi v njegovi prozi? Nikakor, saj svoje razmišljanje o tem vprašanju zaključuje takole: »Naš človek je to! Kar v obraz mu poglej! Opeval sem take in tiste ljudi, ki sem jih takrat našel na tej zemlji, opeval sem svojo ljubezen do njih, svojo ljubezen do prihajajočega sveta. Našel in poznal sem človeka, kakršen je v mojih knjigah.«

V nekaj začetnih novelah (*Za en večer*, *Ko akacije cveto*, *Mimo sanj*, *Poljana*) živi v njegovih kmečkih osebah močan estetski spomin na pokrajino. Pokrajinska lepota jih ali zadržuje pri zemlji ali pa jih sili, da se vsaj za en dan vrnejo k zemlji, v rojstno pokrajino, da doživijo v njej zopet ravnotežje in spravo. Zemlja in narava igrata v tem sklopu lirsko in etično funkcijo, podarjata osebam neko trenutno notranjo harmonijo. Ljudi v takih psihičnih pozicijah najdemo povsod tam, kjer sreča Kranjec kmečkega človeka v mestu (*Predmestje*) pa tudi na vasi (*Poljana*, *Os življenja*). Srečujemo jih v njegovi prozi vse do konca tridesetih let. Še Brelj v romanu *Zgubljena vera* (1955) pričakuje, da ga bo zemlja pomirila.

Že v prvih dveh knjigah, *Težakih* (1933) in *Zivljenju* (1932), se Kranjec človek premakne iz prvotne lirsko-estetske pozicije in dobiva zavesten, celo idejni odnos do zemlje. Najprej je to še nekakšna kolektivna zavest težakov, opisana v istoimenski noveli. Ali že v njej nakazuje Kranjec možnost, da utegne ubrani kolektiv razkrojiti individualistična mentaliteta, kakor hitro bo postal posameznik lastnik zemlje. V povesti *Zivljenje* pa je prvič določno postavil idealistično misel o zemlji kot rešenici in bodočnosti človeškega rodu. Njegovi članki o književnosti v tem času kažejo, da je hotel angažirane umetnosti. Nasproti slovenski idealistični estetiki v začetku tridesetih letih je zahteval, da mora književnost človeka humanizirati in mu v času visoko razvite tehnike ter ob hkratnih družbenih krivicah ustvariti notranje ravnovesje. Sam je našel za to nalogo idealistično rešitev. Tuja literatura o zemlji, zlasti Hamsunov *Blagoslov zemlje*, ruralistična miselnost zelene internacionale, ki se je pri nas zasedrila zlasti v Grudi in se je najavljala še pred tem v Novačanu, dalje ob idealistični književni smeri Frana Finžgarja, Jalna in Jožeta Pogačnika, tedaj smeri, ki je skrbela za to, da raste slovenska kultura še naprej iz vasi in vzdigala moralo kmetijskega človeka nad moralo delavstva, nič manj pa tudi pod pritiskom svetovne gospodarske krize na prekmursko sezonsko delavstvo, se je Kranjec odločil za klic: *Nazaj k zemlji!* Med različnimi pobudniki te ideje pri Kranjcu kaže omeniti vsaj še tisti gubčevski anahronizem pod Radičem na Hrvaškem, ki je razburkal tudi Pomurje, zlasti spodnjepremkumske kmete. Razen tega Kranjec tedaj še ni doumel sociološkega dejstva, da je sezoncu-agrarcu postala zemlja le »produkcijsko« sredstvo, ne pa tradicionalna zavest in ljubezen. Skratka: v kaotičnih letih krize se naš pisatelj idejno še ni znašel. Tako je anahronistična ideja potekla iz navidezne brezizhodnosti v času. Ta ideja pa nikakor ne zmanjšuje estetske vrednosti tekstov, Kranjec stoji za njo z vso ustvarjalno prizadetostjo in polnim stilom (*Režonja* na svojem, *Pesem ceste*). Toda že konec leta 1933 se ji v noveli *Martin Žalig* na kmetih odpoveduje. V članku *Rapsodija nepoznane zemlje* (1934) odkriva realistična spoznanja o položaju pomurskega

vaškega človeka, ki so mu onemogočila vakrašno nadaljnjo življenje na zemlji. Poudariti kaže še naslednje. V tekstih z idejo o zemlji rešenici Kranjec ne idealizira kmetijskega človeka, marveč samo obstojno možnost na zemlji. Zato ga loči od ruralizma tale bistvena poteza. Ruralizem je razdvajal vas in proletariat, Kranjec tega razkola nikjer ne želi niti ne ustvarja umetnih pregrad med kmetom in delavcem.

Knjiga Tri novele, napisana konec leta 1933, vsebuje že izrazito materialistično-nazorske sestavine, polemično zastavljene proti nazorskemu idealizmu. V teh letih je Kranjec prerasel katolištvo in krščansko-socialistični koecept in se pridružil novemu revolucionarnemu realizmu Komunistične partije Slovenije. V svetovno in družbenonazorskem premiku in ob socialnih izkušnjah pa se bistveno preusmeri tudi njegov pogled na temo človek in zemlja. Nasproti poziciji individualne lastnine, se pravi nasproti psihologiji tipa Režonja na svojem, privre v Osi življenja iz njegovega človeka bolj ali manj kolektivna, socialistična miselnost. Zemlja je v tem romanu sicer še vedno »os življenja«, vendar idejno ni več podarjeni blagoslov posamezniku, ampak je last vsega človeštva. Individualistično načelo se v romanu močno razmaja. Kot urednik Ljudske pravice je Kranjec spoznal težnje slovenskega sproletariziranega kmečkega delavstva. Zato odseva roman zgodovinsko psihologijo, opisuje proces misli širših slojev, tedaj bistven pojav v slovenskem narodnem življenju v tridesetih letih. V reviji Književnost so opozorili, da prinaša novi idejni koecept v slovenskem romanopisju s kmečko snovjo, Straža v viharju pa je ogorčeno priznala, da odklanja prvi slovenski roman s komunistično vodilno idejo.

V drugi polovici tridesetih let se je vrnil k tej temi le v romanu Kapitanovi, ki spada po zasnovi v začetek desetletja in čigar psihološko težišče ne leži v ravnini človek in zemlja, ampak prikazuje bolj elementarni spopad med moškim in žensko. Novo kapitalizacijo zemlje opisuje sedaj v znanih variacijah istega motiva v novelah: Južni vetrovi in Zelitev Matije Berdena ter v drami Pot do zločina. To je pot od proletarca, prekupčevalca s kokošmi, preko veleposestnika in bančnika, do industrijca, politika in zločinca — tedaj pot glembajevske gospode, ki se je v Prekmurju nekoliko zakasnila, kakor povsod tam, kjer je družbeni razvoj nekoliko zaostal.

V procesu povojne socialistične revolucije nastaja na kmetih nov psihični položaj. Danes je slovenski kmet vsaj duhovno že precej razlaščen. Kako se je Kranjec zavedel tega novega psihološkega položaja? Na nekem mestu takole razmišlja o tem premiku: Sodobni slovenski pisatelj ima opraviti z dvema rodovoma, z dvema obrazoma. Z obrazom odmirajočega rodu, ki ga je novi čas ujel že negibnega in domala nespremenljivega, in z obrazom mladega rodu, ki sprejema socialistično idejo. »To novo življenje je takšno, da prevrača človeka v njegovem miru«. Kmečki človek se mu prikazuje kot dvojček »z dvema dušama«: z dobro, ki hoče naprej, in z zlo, ki ga vleče nazaj, ki vidi in misli samo na sebe, človek in domovina pa sta mu prazna pojma. Sovražnik revolucije čepi potemtakem v človeku samem, »v tvojem bistvu«, v kulaku in v revežu, oba ščitita drug drugega, ker je kulak navidezno še vedno vaški kralj.

Takšno povojno psihologijo slovenske vasi je prikazal v političnih romanih Pod zvezdo (1951) in Zemlja se z nami premika (1956). Obe komponenti psihike, revolucionarna in konservativna, utripata tukaj z vso slikovitostjo in brezobzirnostjo. Osi življenja socialistična ideja šele prodre v slovensko vas, ne da bi se tudi uresničevala, materializirala, tukaj stojijo kmetje v trdem in živem spopadanju s to idejo. Postala je materialna sila in povzroča najtežji duhovni problem drobnoburžoaznega lastnika zemlje. Toda vprašanje duhovnega razlaščenja ni tako preprosto. Zemlja ima na vasi še vedno svoj globoki čar, ki se mu v času depresij ne more odtegniti tudi naprednejši človek. Glavnemu junaku romana Zemlja se z nami premika je gruntarstvo zavestno nekaj tujega in zanj ne najde nobenega moralnega opravičila. Ali v trenutku, ko se vrne razočaran s političnega dela nazaj na vas, v trenutku razklanosti in potlačeniosti mu postaja zemlja rešna bilka. Sprejema jo tudi s ciljem, da bo premaknil v zavesti kmečkega človeka pojem o zemlji v duhu socialistične ideje. Kakor pa je pripravljen, da bo na priženjenem gruntu samo delavec, socialist, ne more premagati porajajočega se lastniškega občutja in zadovoljstva. Nekdanjega revolucionarja očara zemlja kot lastnina. Toda kot revolucionarja ga lahko samo še očara, ne more pa ga zakrkniti v individualista. Tako se pojem o zemlji vendarle premika vzporedno s poglobljanjem človekove humanistične, socialne zavesti.

Po vsem tem lahko rečemo, da je ujel Kranjec povojnega slovenskega kmečkega človeka v njegovem osrednjem duhovnem in čustvenem valovanju. Z romanoma Pod zvezdo in Zemlja se z nami premika je tudi zaključil prvo in največjo temo svoje proze. Zdi se namreč, da ga ta tema že nekaj let več ne navdihuje.

Sezonsko delavstvo in proletariat

Na prelomu dvajsetih in tridesetih let je objavljala članke o delavski literaturi in kulturi in poskušal v okviru krščansko-socialistične doktrine napisati nekaj novel iz proletarskega življenja. Roman Predmestje (1933) je edini vidnejši rezultat tega hotenja, dasi tudi v njem opisuje bolj razkroj malomeščanstva, kakor pa klasičnega delavca. Ta mu je ostal takrat v glavnem nepoznan, čeprav je zanj pisal. Kolikor ga je tudi opisoval, se mu je zgodilo to, kar se je zgodilo večini tedanjih slovenskih »proletarskih pisateljev«, kakor so se nekateri radi imenovali: v njem vidi samo trpečega človeka, na njegovo življenje gleda programsko. Zato ne opisuje delavca, marveč idealizirano vizijo, svojo iluzijo o delavcu. Ne more priznati, da živi delavec ravno tako preprosto duševno življenje, kakor na primer kmečki proletarec, sezonski delavec, ki ga pozna iz svoje pokrajine. Proletarski pisci in z njimi Kranjec so hoteli hitro spremeniti delavčevo življenje, resnica o tem življenju pa jim je ušla iz rok. Ker so delali propagando, je nastajala pač vizijska novelistika, ki je bolj dedukcija iz tuje literature kakor pa izraz resničnega življenja. Skratka: Kranjec in drugi so napačno umevali vlogo proletarskega pisatelja, s tem da so realizem izpodnašali z idealizacijo.

Ko se je nekaj časa vrtel v tem idealiziranem svetu, je spoznal, da se duši s prevaro. Odločil se je, da bo poslej opisoval sezonskega delavca, k čemur ga je napotil tudi tale premislek: »Po svoji socialni usmerjenosti pojmujem problem težakov kot del velikega sodobnega problema delavca sploh. Pisal bom še o naših izseljencih, ki zapuščajo zemljo in hodijo v svet za kruhom«. Zasnoval je vence novel o sezonskih delavcih, poskušal napisati tudi dramo iz njihovega življenja. Toda samo Kati Kustecova je v celoti tipična zgodba o tistem brezupnem sezonstvu, v katerem je človek izgubljal včasih tudi svoj najbolj elementarni etos. Kustecova zavrne otroke in se naseli v tujini. Zle moralne posledice sezonstva pa gibljejo še nekatere, in sicer najbolj dramatične Kranjčeve predvojne novele (Človek na begu, Življenje in smrt Hilarija Bogdanoviča). Sezonstvo odigra važno vlogo tudi v osebah, ki nastopajo v Življenju, Pesmih ceste, v Osi življenja, v Kapitanovih in celo v Povesti o dobrih ljudeh. Iz Amerike se vrne tudi Senček, vzdigne svojo družino iz bajtarstva na raven vsakega malomeščanstva, pri čemer jo moralno popolnoma zmede. Skratka: ritem sezonstva gospoduje neprizanesljivo in pomečka neposredno ali vsaj posredno še tako etično trdne ljudi.

Kakor ga opisuje, sezonstvo ne predstavlja sklenjenega sloja, ki bi ga vezala razredna ideja. V tem življenjskem elementu Kranjec očitno ni mogel odkriti neke revolucionarne zavesti, ampak kvečjemu hrepenenje po boljšem življenju. Samo v tem hrepenenju kot negaciji mučne socialne oblike, samo po tem, da živi v neznanski socialni mizeriji, je njegov sezonski delavec snov, ki je sorodna drugim vrstam delavstva in nosi v sebi revolucionarno možnost. Z deziluzionističnimi opisi tega sloja je zato Kranjec uspešno »zastrupljal« čustva revnih ljudi, kakor je učinek te proze označil njegov politični nasprotnik leta 1938.

V zadnjem desetletju gleda na sezonstvo zelo kritično. Če je pred vojno lahko vezal nanj sanje na lepšo bodočnost in s tem progresivno idejo, je sedaj opazil, da ta razredno neosveščeni sloj ne more bistveno podpirati revolucije. Ze pred vojno je videl, da obrača sezonstvo človekovo moralo v negativno smer, toda šele sedaj je spoznal, da pomeni tudi negacijo razredne zavesti in proletarske enotnosti in da je to večno preseljevanje v pogojih, ko bi se človek lahko ustalil, že kar specifičen značjski, moralni problem cele generacije, »nič kaj prida vsebina in oblika« življenja (Sezonstvo, 1956). Ko teoretično razmišlja o sezonstvu, vidi v njem posledice negativne socioško-moralne tradicije, ki krotovičijo in razkrajajo ljudski karakter. Označuje ga kot popolno pasivnost in brezperspektivnost, kot voljo po nedoločnem, zasilnem zaslužkarstvu in izraz dezorientiranega človeka v novih družbeno-socialnih in proizvodno-tehničnih pogojih.

Zato ohranja v romanu Zemlja se z nami premika motiv sezonstva samo svojo prvotno, potencialno možnost: sezonka Barica je samo simbol za tistega malega človeka, ki bo vselej nosil s seboj kralj za uporno, revolucionarno miselnost in je permanentni pobudnik revolucije, zlasti še takrat, kadar se poklicni revolucionarji spridijo.

»Koudila dobro čuti: v tem preobljju n revolucije, ne, v tej sli — imeti, imeti — ni revolucije. Mogoče pa je je nekaj v Barici, ne da bi mislila nanjo in mogoče je bo za troho v novi Barici, ki jo Baričina sestra pošilja domov, mogoče bo nekaj te lepe, večno nemirne revolucije v otroku, ki ga bo kdaj Barica sama poslala iz sveta, da bi tu doraščal in pomagal mlademu, doraščajočemu Naciju Koudili, gospodarju Rajevega grunta.«

Zadnji odpev sezonstva predstavlja Barica s svojo malo »Francozinjo« v povesti Čarni nasmeh. Toda tukaj motiv ni več sedanja, ampak samo še spominjana resničnost iz tridesetih let.

Po osvoboditvi se je Kranjec nekoliko bolj približal tudi klasičnemu delavcu. Toda revolucija je sedaj omejila večje agresivne možnosti in jih pomaknila v območje očitka, da problematika slovenskega delavca praktično še ni v celoti rešena, da je moralni protest še potreben, ker je delavec razmeroma še vedno premalo socialno izravnani sloj (Macesni nad dolino, 1957). Roman o tovarniškem delavstvu je tudi sedaj izostal iz njegovega programa. Nekoč mu ga je preprečila druga svetovna vojna, sedaj, ko je stanoval v bližini industrijskega delavstva, pa ga je v glavnem zaposloval roman o tej vojni, roman Za svetlimi obzorji.

Politični romani

V času, ko je urejeval Ljudsko pravico, je napisal svoj prvi politični roman Zalesje se prebujajo (1936). Nekateri predvojni kritiki so ga ocenjevali s stališča regionalnih modelov, ki jih je uporabil, in so resničnost romana utemeljevali in izpodbijali s podrobnostmi regionalnega kolorita. Ta folklorno-regionalni kritični kriterij jih je privedel do zaključka, da niti politični procesi niti njihovi nosilci v Prekmurju niso bili tako pomembni, da bi se moral z njimi ukvarjati romanopisec.

Danes lahko presojamo politično-problemsko komponento tega romana iz širših perspektiv in manj pod vplivom lokalnih izkušenj. Dejstvo je, da govori roman o treh političnih strujah na Slovenskem: o klerikalnih, liberalnem uradništvu in mladi, napredni generaciji, ki opira svoje politično delo na množice revežev in na njene interese. Gre tedaj za generacijski roman, kakršnih je bilo napisanih v Sloveniji v tem času več, vendar ne z izrazito generacijsko politično antitezo. Da je napisal roman o generacijah, Kranjec na nekem mestu izrecno naglašuje. Stara generacija še vsa tiči v idejah devetnajstega stoletja, ustanavlja posojilnice in hranilnice na kmetih, v katerih prevladujejo delnice advokatov, župnikov, podeželskih tovarnarjev in velikih kmetov. Temu ekonomskemu konceptu slovenskega liberalizma in klerikalizma se v romanu upira mlada, revolucionarnejša generacija.

Hegeduš, mladi klerikalni advokat, se napravlja, da osvoji celo pokrajino. Ve, da sta revolucija in oblast kmetov velika neumnost. Ve tudi, da politika ni zato tu, da bi se ukvarjala z ljudmi. »Kaj bi pri politiki s poštenostjo?!« vzkiika na nekem mestu. In kaj bi s svobodo! »Svoboda je kot ogenj: mnogo ljudi ima opravka z njim, nekateri pa napravijo iz njega požar in škodo.« S priženjenim bogastvom se naglo vzpne do solastništva tovarniškega obrata in do deželnega poslanstva. To je drugi Berden — berdenovsko glembajevska morala vzponov na pleča cele pokrajine.

Drugo plast tvori v romanu provincijski uradniki, ki delajo liberalno politiko. Politika ene in druge smeri pa je dokaj surovo vaško zaplotništvo, politika vinskih trgovcev, pletilčarjev, podeželskih advokatov, sodnikov, malih bankirjev in malverzantov, bolj ali manj privatna, vselej pa nejasna, motna zadeva, od katere nima preprosto ljudstvo nobene koristi.

Če odmislimo ves regionalni kolorit in dogajanja na periferiji države, kjer politično valovje ni bilo tako razburkano, nam ostane v romanu vrsta tipičnih pojavov tega časa.

1. Prodor revolucionarnih sil, ki odbijajo staro in prinašajo v življenje novo. To je tudi zaključna vsebinska pozicija romana. Režonja že organizira delavke v tovarni in jih razredno osvеща.

2. Med agitacijskimi govori se omenja tudi radičevsko gibanje, ki je pomenilo za ta del Slovenije tudi hrvaško iredento. Gre tedaj za nacionalističen pojav kot tipično lastnost starega jugoslovanskega reda.

3. Končno je tukaj še kritika celotnega starega političnega reda, ki je zreduciral vlogo ljudskega predstavnika, poslanca, na vlogo parlamentarnega diskutanta, torej na bolj ali manj klavrno figuro meščanske demokracije, na figuro, ki ne potrebuje

nobena etosa. — Hegeduš se vrača iz Beograda. Iz bahaštva je obljubil domači vasi, da se poslanstvu odpove, če višja oblast ne bi imela smisla za peticije, ki so mu jih naložili ljudje. Vrača se praznih rok. To dejstvo pa ga ne moti, zakaj spoznal je, da so reči, ki bi jih moral rešiti, smešne malenkosti, in da gre v državni politiki »za druge, velike stvari«.

»Bil je trenutek omahovanja in obupa, ki se ga je polotil. Takoj nato se je spomnil: Umakni se, drug to rad prevzame. Tudi on ne bo nič napravil. Treba bo delati, samo delati, skrbeti za te stvari, obljubljeni, pomagati. Ljudje radi vidijo, da jim pomagaš. S trudom si dokopal od tega, zdaj bi metal iz rok? Zakaj pa? Saj nisi sam. Če bodo drugi kaj napravili, boš tudi ti, če drugi nič, se tudi tebi ni treba jokati. Poslanec si pa le. Poslanec.« (296)

Taka je tedaj Kranjčeva kritika neetičnega poslančevanja, njegove odtrganosti od življenja. Da bi še bolj plastično prikazal to odtrganost pa tudi resnično spojenost družbenega delavca z ljudmi, je napisal roman Do zadnjih meja (1940). Tukaj je hotel pokazati, da družbeno-politični delavec ni neznatna življenjska oblika in postojanka, da je torej politična snov lahko tudi pomembna literarna snov, ker človek v njej ravno tako odkriva svojo bit, svoj etos, svoj karakter, kakor na ploskvah elementarnih odnosov.

Središnja oseba romana Do zadnjih meja, kolar Senček, je politik samorastnik, ustvarjalni in vitalni človek, deloma lahko tudi Kranjčeva avtobiografija. Prerasel je idealistično-mistični nazor svojega okolja, ima zelo tenak posluš za ideale proletarsko-kmečke množice in ji nekaj časa zavzeto služi. To ni človek, ki hrepeni po politični karieri, ampak je socialno prebujeni mali človek, ki ga je vzdignila bedna množica iz sebe za svojega glasnika. Torej izrazilo humanistični tip politika, trdo vraščen v realne življenjske zveze, resnično demokratični duh in delavec — ljudski tribun, ne pa abstraktni gromovnik neke stranke in njen parlamentarni eksponent. Senček se ne pridruži nobeni oficialnih strank, zakaj stranka in programi so eno, ljudski problemi pa drugo. Senček hoče služiti človeku, ne stranki, hoče odpraviti revščino s sveta. V buržoaznem redu pa lahko opravi le malo. Toda o idejnem pomenu romana ne odloča to, kar lahko stori, ampak to, kar že dela in kar hoče storiti. In v tem hotenju je revolucionarna teža in progresivna tendenca romana. Senčekov nadstrankarski koncept pa je oblika Kranjčeve literarne angažiranosti zoper zlagani, papirnati formalizem in prakso »voditeljev slovenskega naroda«.

Toda Senček je produkt svojega časa, obremenjen tudi z grdim. Kakor je nekoč v Ameriki kot sezonski delavec oropal človeka in z denarjem zasipal ter moralno zmedel svojo družino, tako sedaj ne more vzdržati pritiska revežev, obupa nad razmerami, se vda absurdni ljubezni, ki je v svoji družini ne najde, in politično utone v blatnih vodah malomeščanskega spletkarstva. Ni dosledni borec. Zato ga razni novi Grudni in Grozdi, nove Grudnovke duševno in politično zlomijo.

Od Cankarjevih socialno-političnih komedij in dram do Kranjčevega Senčeka se družbeni sistem in z njim morala oficialne politike na Slovenskem nista bistveno spremenila. Okrepile pa so se slovenske revolucionarno-demokratične sile, buržoazne stranke pa so počasi izgubljale svoj vpliv tudi na vasi. Začasna Senčekova politična zmaga je zato mnogo manj samo literarna, kakor bi bila nekoč Jermanova. Jasno pa je, da tudi pri Kranjcu anticipira zmago proletarskih slojev v bodočnosti. Kakor kaže roman, stranke krotovičijo karakter kmečkega ljudstva, njegove morale pa še niso mogle v celoti razkrojiti, v ljudeh še ni odmlr občutek za stvarnost in resnico.

Po osvoboditvi je napisal trilogijo političnih romanov: Pisarna (1950) s podnaslovom »Kronika oblasti, ki je od Boga«, Pod zvezdo (1951) ali »Roman o ljudski oblasti v Ravnem« in Zemlja se z nami premika (1956) — brez posebnega podnaslova. Kritika jih je ocenila pretežno neugodno, zadnjega celo kot Kranjčevo dezorientacijo v svetu družbenih in političnih idej. Tukaj nas zanimata drugi in tretji roman, saj vsebuje prvi mnogo takega gradiva, ki ga je Kranjec opisoval že pred vojno, tretje poglavje pa obravnava madžarsko okupacijo v Prekmurju in spada snovno med tekste z vojno tematiko.

Danes že lahko zavrnamo tiste očitke, ki so padali v imenu neke »prave« človeške in družbene resničnosti, ki da ju ta romana pograšata. Kritiki niso povedali, kakšna je tista prava resnica o človeku in družbi.

V obeh romanih je malo takega, kar bi mogli uvrstiti v estetiko socialističnega realizma negativnega tipa, vsebujeta pa mnogo dejstev, ki jih danes čutimo kot

stvaren, živ psihološki dokument o revolucionarnem vretju teh let, Romana pripovedujeta o naravnosti brutalni borbi za oblast med socialističnimi in cerkvenimi silami v Prekmurju, torej v Sloveniji. Res je, v drugem romanu, Pod zvezdo, je malo poetičnega lirizma, tedaj tiste stilne komponente, s katero veže Kranjec na svojo prozo tudi one bralce, ki jih družbeno-politična zavest njegovih oseb zanima bolj malo ali pa sploh nič. Povečini je to suhostvarna pripoved o človekovi politični naravi in samo ponekod prestopi oblike zadržanosti in se vzdigne v patos. Toda v glavnem junaku se ta narava družji še z erotiko na dovolj dramatičen način. Govoriti tedaj o tipu nekakšnega »socialističnega heroja«, o blede, shematični konstrukciji je ravno ob Kranjčevem Koudilil dovolj težak nesmisel — ne samo s stališča boja za socialistično oblast, ampak tudi zato, ker je problem človek-revolucionar, idealizem-materializem povezan še s čisto elementarnimi človeškimi odnosi in se politična in elementarna narava dramatično prepletata. Mnogi so odklanjali ta roman zato, ker predstavlja najbolj neposreden kritični obračun z mistiko in slovenskim klerikalizmom, kolikor sta v povojnem času hotela tudi politično zmagati v pomurski vasi. Kritično opisuje župnika, ki duševno zlomi dekle, ji zaradi političnih interesov elementarno ljubezen sprevrže v blaznost, obenem pa kaže, kako erotično-mistični pritisk lahko razkroji revolucionarja, če nima zadostne opore v samem sebi. V obeh variantah je opisal tisto trdo resnico in tragiko človeka, ki se pojavlja v prehodnih dobah, v katerih se spopada progresivno s konservativnim, razum in prosvetljena misel z mistično in konservativno predstavo sveta in življenja.

Roman Pod zvezdo je »kronika«, morda tudi zapisnik o psihologiji dramatičnih protislovij v določenem družbenem gibanju. Ljudje, polni skrbi za svoj obstoj, subjektivisti, polni ozirov in računov in nasproti njim volja nekaterih, da se otresejo subjektivizma, pa spopadi med cerkveno in ateistično idejo, skratka: ljudje v luči spopada dveh individualnih in družbenih tendenc: revolucije in vsega konservativnega — to je vsebina romana Pod zvezdo. Niti ena niti druga stran nista abstraktni, ampak se ljudje iz obeh taborov strastno poganjajo za svojimi cilji. Kje so še kakšni teksti, ki bi v naši povojni prozi bolj plastično in natančno popisovali čustveno in duhovno atmosfero teh revolucijskih let na slovenski vasi, kakor ravno romana Pod zvezdo in Zemlja se z nami premika? Kje je naša povojna proza še večje in globlje prizorišče spopadov med novo mislijo, ki vdira v našo vas in v človeka, in med starim, tradicionalnim, ki se hoče za vsako ceno obdržati?

Roman Zgubljena vera (1955) pa opisuje tri različne profile mestnih ljudi v prvih povojnih letih. Tiste majhne ljudi, ki iskreno delajo za novi družbeni red in živijo brez pustolovskih sanj, drugi prozahodno in dobičkarško usmerjeno malomeščansko mentaliteto, ki individualistično izrablja socialistične oblike, in, tretjič, tip dogmatika, kakršen je rasel pri nas v birokrata tja do leta 1950.

Glavni junak romana Brelih je bil pred vojno, v študentskih letih iskren revolucionar, svoja mlada leta je žrtvoval malim, izrabljenim ljudem. Sedaj se je popolnoma odtrgal od človeka in kot tak kvazirevolucionar človeka zatajil. »Nič ga ni motilo, da je pred svojim propadom postal suhoparen teoretik, ki ni dovoljeval več nobenega dvoma, ni priznaval človeških čustev in je hotel ljudi uniformirati.« Postal je uradniški »idealist«, ki več ne računa na človeka in ki misli samo še na svojo kariero. Nič čudnega, če se ob resoluciji Informbiroja zlomi in odloči za stalinizem. V tem zlomu se definitivno izloči iz množice in se odpravi zdraviti v domačo vas, na zemljo. »Hočem živeti daleč od vsega... zemlja me bo rešila,« sta sklepa, ki mu preostaneta po popolni odtujitvi od človeka. Ko vse zapravi ali pa ko vse izgubi, se vrača človek na kraj svojega rojstva, z globokim občutkom, da se vrača domov, kjer so vse stvari njegova »duševna« lastnina. Človeku ošane spomin na lepoto mladostnih dni, na »enajsto šolo«, kot bi dejal Ivan Cankar. Brelih se spopada tukaj z ostanki religije v sebi, z dogmatizmom katolicizma v sebi. »Vaška romantika«, kakor imenuje spomin na boga, ta »refren davne pesmi« še vedno odmeva v njem. Vzgojen v religioznem dogmatizmu se Brelih nikoli ni mogel do kraja otresti tega dogmatizma, ni mogel biti do kraja revolucionar, ker je preveč koreninil v tradiciji. Prvotni dogmatizem je prenesel zato v okvir drugega nazora, kakor hitro so obstajali ugodni pogoji za tak prenos. Tako je ostal »zlomljena, popačena podoba idealizma, ki se ni znala zlititi s stvarnostjo«.

Kranjec obračunava v romanu potemtakem z vsakovrstnim dogmatizmom, s cezarizmom v odnosu do ljudi, in z vsebino, ki jo poznamo iz pojma »kult osebnosti« in drugih vrst polaščanja človeka. Zgubljena vera je trd obračun s tradicionalnim individualizmom, ki z njim išče človek prostornega prostora na soncu predvsem zase.

vsebujejo sintezo Kranjčevih pogledov na »človeka na prehodu« in na predstavnike treh duhovnih institucij, ki spremljajo tega človeka na prehodu: na socialistično politiko, na umetnost in na cerkev. Industrijalizacija dviga slovensko vas iz patriarhalnih tečajev, pri tem pa zahteva od človeka da si poišče v novih življenjskih okoliščinah ravnovesja. Mimo mnogih zgodb, ki jih ta moderna povest o sodobnikih vsrkava vase, je v središču položaj nezakonskega otroka, ki ga »nihče na svetu ne potrebuje« in ga mati ubije. Z umorom zaključeno materinstvo pa v Kranjčevi interpretaciji ni samo osebno dejanje, marveč družbeno pogojeno dejanje. Umetnost, cerkev in novi družbeni red niso uspeli doslej preprečiti moralnega zla, ki uničuje nekaj, kar je edino »nepokvarjeno človeško«. Človeka še vedno obremenjujejo z moralistiko, s sholastično zavestjo neke krivde — uničuje ga gruntarska zavest, ki še vedno preprečuje, da bi otrok brez lastnine smel stopiti na posvečena tla grunta. Nezakonska mati v naših razmerah praktično še ni popolnoma prevrednotena, se pravi enakovredna vsem ostalim materam.

Kranjec razpravlja v tej povesti tudi o umetnosti, ki je postala brezclijna in se je odpravljala svoji revolucionarni vlogi. Zupnik pravi nekje: »Umetnosti je lahko. Kadar se naveliča življenja ali pa ga več ne razume, si prikljče bele oblake na nebo in zlagano žalost v srce.« Umetnik Erbežnik pa govori ob zgodbi nezakonske matere Minke: »Nekoč bi umetnost kriknila v svet, da bi odmevalo stoletja. Zdaj umetnost razpostavlja fiziologke po platnu...« In zaključuje: »Umetnost mora biti vest človeštva.«

Tukaj je torej ponovno formuliral svoj revolucionarni umetniški etos, to nenehno pripovedovanje o zdravih in »temnih mestih« v človeku in družbi, ki ga je književnost dolžna nadaljevati v imenu človekovega nezaustavljivega vzgona po plemenitem.

Vojni romani

V prvi svetovni vojni je bil Kranjec še premlad, da bi jo doživljal drugače kot neko daljno kruto silo, ki je trgala življenja tudi iz njegove vasi. In takšno jo najdemo v njegovi prozi; ni mogla postati pomembnejše gibalno in velika osnova njegovih literarnih hotenj. Nekoliko drugače je s prekmursko revolucijo, ki jo je doživel tudi v domači vasi. Ta je od novele Rdeči gardist eden temeljnih gibalnih elementov njegove proze, in to ne samo v obliki konkretnih snovnih, psiholoških in idejnih motivov, marveč se kot prvo družbeno presenečenje in spoznanje vgrajuje v revolucionarno zasnovo vse njegove proze.

Novela Rdeči gardist in druge variante revolucijskega motiva v dosedanjih tekstih kažejo, da gleda nanjo kot na družbeno dejstvo, ki so ga povzročile ljudska potlaččenost, beda in razpoloženje vojakov iz vzhodne fronte, da je torej spontani produkt, bolj ali manj tudi anarhičen krik po drugačnem življenju, ne pa posledica zavestnih revolucionarnih sil. Razredna zavest je v njej mogoče prisotna, vendar tako nezatno, da je brezmočna. Leta 1940 je snoval o prekmurski revoluciji velik epični roman, pa mu je okupacija ta načrt in tudi dokumentarično gradivo zanj razmetala.

Osvobodilna vojna ga je pisateljsko doslej zaposlovala zlasti dvakrat. Prvi vidnejši rezultat je roman Pesem gora, drugi pa Za svetlimi obzorji. Prvi je čustveno neposredni refleks na zgodovinsko dogajanje, drugi je epska vsota dologletnega študija zgodovinskega gradiva dveh kategorij: mnogih sestavin tedanje neonotne slovenske politične in kulturne zavesti in, drugič, tistih dokumentov, ki pričajo o medsebojnem spopadanju teh notranjih sil in še progresivnih sil z okupatorjem od septembra 1943 do ustalitve štirinajste divizije na Štajerskem (v drugi knjigi). Prvi roman je kritika zavrnila v prepričanju, da je Kranjec popolnoma razkrojil resničnost, da roman ni resnica osvobodilnega boja, ampak je pravljica brez pravilčnosti. Pri drugem je ponavljala, da se v njem bije Kranjčeva lirski osnova z izrazito epsko snovjo, da zato avtor nima trdnega pripovednega stališča, ampak se zaradi epsko-lirskih dispozicij različno približuje snovi in ne more napisati pristnega epičnega romana.

Kaj je tedaj s tema romanoma?

»Bilo je preveč mučno, še preblizu je bilo, da bi mogel človek o vsem spregovoriti,« izjavlja Kranjec na nekem mestu Pesmi gora, tem prvem slovenskem romanu o NOB. Ta izjava bi mogla služiti tudi za moto celotnega romana, čigar poglavitne lastnosti so naslednje.

1. V njem je razmeroma malo zunanjega, vojnega dogajanja. Široka epska platna tukaj še niso mogla zaživeti, zakaj »daritev v nacionalnem svetišču« je bila komaj opravljena (399). »Drejc, fant moj, je klicalo Maksovo srce, ko je spet postal ob grobu.« Trpko čustvo zveni skozi ves roman. To čustvo in refleksija ljudi sta močnejša činitelja v romanu, kakor razumska distanca, ki organizira snov v epsko jasnost in popolno preglednost. Roman je napisan po neposrednem vojnem zatišju, v eksploziji svobode in radosti in še ne preživete bolečine zaradi izgub v vojni. Je lirsko-epski dokument psihološke situacije, v kateri je človek še gledal zločine v neposredni bližini, še je videl pošastne obraze taboriščnih priganjancev, še so ga dramili iz sna živalski kriki in povelja fašistične soldateske. Kranjec se je obrnil v človeka na dveh čustvenih ploskvah: na ljubezen in domovinski. Pri tem živita domovinsko čustvo in ideja ves čas v ospredju. Izraz pisateljeve tenkočutnosti za psihologijo pa je, če te ideje ne odtrga od elementarnih dejstev človekove narave, od vselej prisotnega in zapletenega razmerja moški-ženska, ne glede na dobo in človekovo udeležbo v zgodovinskem dogajanju.

Roman je razdeljen na pet poglavij, ta pa imajo lirsko-simbolne naslove: Pesem gora, Pesem domovine, Pesem ljubezni, Pesem domovine, Pesem gora.

Uvodno poglavje je pisano v stilu Povesti o dobrih ljudeh. Napol praviljično pripoveduje v predvojnem življenju v gorah, kjer ljudska fantazija spleta pravljice iz stvarnih dogodkov: o dekletih Tinci, Lenki in Marti in drugih, ki so jih ali vzele gore, ali so povzročile ljubezenske drame, ali pa so odšle v široki svet. Tukaj je naposled Maks, zgubljen pesnik, nekak samohodec med temi gorjani, čudak, ki doživi boleč razkol med seboj in meščansko civilizacijo, pusti študij in se umakne v gorsko naravo. Tudi iz njega bi ljudska fantazija nekoč lahko spleta pravljico. Skratka: tukaj smo v vzdušju, ko si fantazija stvarnost prepesnjuje v praviljično stvarnost. Vsa naslednja poglavja pa napolnjuje zgodovinska stvarnost boja in revolucije. Telesne in duševne muke, ubijanje, požigi, izdajstva, sovraštva in medsebojna obračunavanja, ločevanja najbližjih, ki se več nikoli ne srečajo, vrnitev na pogorele domove, ranjenci, grobovi: vsa velika mračna balada tedanjih dni diha v tem romanu. Neke naturalistične neposrednosti, naravnosti in razvidnosti ali pa grotesknih razponov, ki bi mogoče še najbolj ustrezali za upodobitev zločinov, v tem romanu, polnem lirskega nadiha, sicer zaman iščemo. Toda tudi skozi to čustveno tancičo prdira surova stvarnost dovolj grozljivo. Kljub rahli praviljično-simbolni potezi ljudje v tem romanu niso eterična bitja, ampak hodijo po trdih tleh in dostikrat tudi po krvavih sledovih. Toda Kranjec ni zanemaril tiste pesmi, ali bolje, pesmi tiste sanje, ki je slikala preganjanemu človeku mir in ponovno srečo v svobodi. Ta sanja pač ni bila samo sanja pesnikov, temveč sanja Drejca, ki mu je našel Kranjec grob visoko v gorah. To je bila pesem tisoč in tisoč Drejcev. Roman hoče pokazati nekatere tipične psihološke situacije v tem času. Zato se pač enkratno, individualno nenehoma podaljšuje v splošno, konkretno preraste ponekod v simbolne širjave, kakor se resnično doživljanje oseb prepleta s prijetnimi in grozotnimi prividi neke druge resničnosti.

Od posameznikov je zlasti zanimiv Maks, sprva zgubljena pesniška duša, ki beži pred razkrojeno meščansko civilizacijo nazaj v prvinskost in pristnost narave, popoln osamjenec in odtujenec. Čas NOB pa ga prerodi, aktivira, osmisli njegovo bivanje. Zdi se, kakor da Kranjec pripoveduje v njem o slovenskem intelektualcu, ki je pred vojno padal v vedno večjo letargijo in se trgal od ljudstva, revolucija in osvobodilni boj pa sta ga ponovno združila s preprostim človekom in mu pokazala lasten nacionalni in družbeni pomen. V Pesmi gora je tudi nekaj takih motivov, ki jih je naša proza kasneje poglobljala, zlasti dva: samotni grob daleč v planini (Hieng, Kosmač) in maščevalna obsedenost dveh moških, k čemur se Kranjec vrača tudi sam (Za svetlimi obzorji) in kar spada med osrednje psihološke motive Borovega romana Daljave.

»Za svetlimi obzorji« pa je drugi Kranjčev roman o osvobodilnem boju. Ni le najobsežnejši, marveč tudi najbolj vsestranski slovenski tekst o tem boju. Po duhovnem in moralnem ustroju, po domovinskem in družbenem hotenju se množica oseb v njem razvršča v glavnem v tri skupine. Prvo skupino tvorijo revolucionarji; spremlja jih ta in oni posameznik, ki se ima za revolucionarja, a moralno prestopa okvire revolucije. Drugi krog tvorijo osebe, ki v imenu reakcionarnih ideologij in subjektivizma zavestno ali pa kot zapeljanci škodujejo lastnemu narodu fizično in moralno. Eni delajo zločine načrtno v polni zavesti, da se borijo za ohranitev starih idejnih in družbenih temeljev, iz drugih, ki jih podžiga idealistično-nazorsko prišepetavanje, izbruhnejo prabitne uničevalne sile in dozdeva se jim, da so njihovi zločini posvečene

daritve. V tretji kategoriji je okupatorjeva gosposka rasa in tiste osebe, ki jih je okupator zapredel v svoj genocidni načrt na slovenski zemlji. V okviru dveh temeljnih motivov, domovinskega in družbeno-revolucionarnega, pripoveduje tedaj ta roman, kaj se je godilo s slovenskim človekom v času osvobodilne vojne in kako se je vedel okupator na slovenski zemlji.

Revolucija je opisana z različnih perspektiv, tudi s stališča človekovega očiščevanja. Na nekem mestu beremo: »Nekaj je revolucija — to človek mora, nekaj smo mi sami, česar ne bi smeli, a skrivamo pod plašč revolucije.« Ene revolucija očiščuje, druge, fanatike, lahko zaplete v zločinstvo. Na eni strani prinaša revolucija velike ljudi čistih dejanj, na drugi pa tudi dekadenco, zlasti ono, ki vstaja proti revoluciji. Roman razgrinja različne ravnine tedanje morale na Slovenskem in tipične struje politične in kulturne zavesti. Človeka opisuje v luči idej in čustev, za katere strastno izgoreva, v prizmi revolucijske in konservativne ideologije. Ne abstraktna misel, marveč posamezniki s svojimi moralnimi lastnostmi živijo v ospredju, zdaj v odnosu do poedince, drugič do zgodovinskega dogajanja, do domovine, revolucije in protirevolucije. Zgodovinskega časa in prostora Kranjec ni napolnil s skrivnostnimi, usodnimi, mističnimi silami, ampak s konkretnimi odnosi med ljudmi. Pohod za svetlimi obzorji, tudi preko zmöt in krivd — to je umetniška in hkrati tudi moralna ideja romana, ob kateri posamezniki vstajajo in rasto, drugi, obrnjeni od te ideje, pa neogibno padajo v svoj konec. In kar je ustvaril Kranjec v duhu teh obzorij in proti njim, kolikor njegov človek ob važnih obstojnih vprašanjih svojega časa vstaja in pada in zopet vstaja — v tem je roman človeško aktualen in živa sodobnost, je umetnina, ne pa samo zgodovina ljubezni, sovraštva, strasti, idej in bojov zanje v slovenski polpretekli dobi.

Človek, otrok, umetnik

Kranjec seveda ne bi bil umetnik, če historično osnovo svoje tematike ne bi znal oživiti s plastmi in pojavi »čiste« človeške narave, ki pač sopogojuje človekove javne akcije. Ta narava se pojavlja v Kranjčevi prozi zlasti v dveh smereh: v erotični in v estetsko-senzualni, in povzroča v prvi dramske pa tudi tragične zaplete, na drugi pa gradi v človeku intenziven odnos do lepote v naravi, pokrajini, do glasbe in pesmi.

Dvojno silo v sebi — nagon in etično protitežnost doživljata moška lika v novelah Na valovih Mure in Težaki, tragiko prevaranega očetovstva Hilarij Bogdanovič (Življenje in smrt H. Bogdanoviča) in Ivan Raj v romanu Kapitanovi. Erotični demonizem vzburja naravo Agate Kapitanove in se v zaključni fazi spreminja že v perverzno-egoistično materinsko tiranijo nad sinom. Prebujeni eros se v mistično vzgojenemu mladeniču zaključí s samomorom (Greh), v romanih Pod zvezdo in Zemlja se z nami premika se prepletanje nagonskih sil in mističnega nazora končuje ali tragično, ali pa v blaznosti. Nič manj mučen problem je zasledovalna strast in obsedenost z idejo, strupeno sovraštvo dveh moških narav v romanih Pesem gora in Za svetlimi obzorji. To so nekakšne romantično-bolestne komponente moške narave, ki jih protagonisti razumsko ne morejo obvladati.

Ves čas pripoveduje tudi o estetsko-senzualni in umetniško-ustvarjalni komponenti v človeku. Sprva v obliki estetskega spomina, potem še v nekaterih likih, ki so »umetniki« (Človek na begu, Povest o dobrih ljudeh). Resnični umetnik nastopi šele v Macesnih nad dolino. Tukaj je Kranjec prignal vprašanje o pomenu umetnosti pred dilemo: ali naj umetnik razpostavlja abstraktne fižolovke po platnu ali pa naj služi človeku z vso brezobzirno resnico o njem.

In kakšna je osnovna psihološka linija njegovih oseb, njegov pogled na človeka in življenje?

V predvojni prozi je njegov človek dostikrat pasiven, se izogiba večjih spopadov in se raje resignativno umika. Takšna je Katica v noveli Na valovih Mure, Manka in Tjaš v Pesmi ceste, Ivan Raj v Kapitanovih, tudi Senček se samo nekaj časa spopada z okoljem, potem pa se zruši. V romanu Os življenja se nova, socialistična ideja ne uresničuje dramsko, skratka: Kranjčev človek je trpen, več razmišlja, manj pa se razvihari navzven in zato ne učinkuje heroično na svoje okolje. Po vojni se je v tej osnovni psihološki liniji izvršil določen premik. Psihologija NOB in revolucije sta vsadili tudi v njegovo prozo nekaj bolj uporniško ustrojenih oseb in sunkovitejših,

neposrednih spopadov, zlasti v vojnih romanih. Pa tudi v romanih o oblasti je dramatsko-arhitektonsko prvina nekoliko tvornejša in bolj živahna kakor v predvojnih političnih romanih. Predvojno progresivno komponento — hrepenenje po novem svetu — Kranjec sedaj nadomešča tako, da ustvarja in brani novi svet pred silami, ki ga hočejo razkrojiti.

In Kranjčev otrok?

Opisuje predvsem psiho vaškega otroka in mladoletnika. To pa na dveh ploskvah: erotično-moralno-socialni in v kontaktu z naravo. Večinoma je to bajtarsko proletarski otrok, mnogokrat tudi nezakonski bosjak, ki je prepuščen samemu sebi in cesti, je, z eno besedo, svojevrsten dokument predvojne slovenske vasi in njene revščine. Prototip takega bosjaka je Evica v Pesmi ceste. Iz svojega sanjarjenja gleda v pravično bodočnost, v srečo, ki jo čaka na koncu dolge ceste, pade pa v surovo stvarnost deklasiranke, ki je obsojena na brezceljno tavanje. Zato zgodaj dozori. Kranjčev otrok sploh zgodaj dozoreva. Stvarnost socialne stiske ga hitro vklene v boj za kruh, ga usužnji in zresni. Tako se ti otroci zgodaj ljubiijo, biča jih žig nezakonsstva, moralistična sholastika okolja. Zato je pogosti pogovorni obrazec med njimi na primer tale:

»Ti, jaz sem slišal, da tvoj oče ni tvoj oče.«

»Ni, to vem. Kristina mi je povedala, kako je s to stvarjo« (Kapitanovi).

Kranjec kot tipični vernik človeške narave, dosledno briše z nezakonskega otroka žig »sramote«, iz Manke naredi celo nekakšno demonstrativno nezakonsko mater. Ne natika si moralističnih naočnikov, ko piše o nezakonski materi, pač pa jo vrednoti z očmi njenega otroka. Ta pa jo spremeni »vsaj za nekaj let v svetnico, v najvišje, v najplemenitejše na tem svetu« (Čarni nasmeh).

Rad opisuje »odvečne otroke«. Takšen je na primer Števek v Kapitanovih. Grbasta sestra ga zapleta v svet sovraštva in mu razbija otroško zaupanje in ljubezen do človeka, starša pa ga notranje zlomita, povzročita boleči »krik ranjene mlade duše«, ko ga v navalu dolgoletnega sovraštva kaznujeta v njegovem najvišjem trenutku sreče. Hrepenenje po prostosti je važen sestavni del duševnega življenja Kranjčevega otroka, je nekakšna oblika negacije tiste usužnenosti, v katero ga vklepa vaška revščina. Zato so otroški pobeги v naravo in vživetje z naravo do samopozabe pogosti motivi te proze. Iz ujetosti v naravo jih vselej znova ugrablja trda stvarnost. Tako je razpon med garaštvom in lakoto na eni strani in med lepoto, omamnostjo narave na drugi tisti razpon, v katerem potekajo bistvena doživljanja Kranjčevega mladega človeka.

Vse, kar je nasnoval o otroški psihiki in psihu mladostnika do leta 1937, je dobilo zrelejše, popolnejše in izrazitejše poteze v razvojnem romanu Prostor na soncu (1937). Prvi del romana je zgodba proletarstva in njegove antiteze, bogate Lejkečeve Mare, druga dva dela pa opisujeta mladostno psiho v erotičnih mukah, zablodah in osvajanjih. V romanu teče socialna drama mladih ljudi, bosjakov-samorastnikov, predvsem Franca Holsedla, zavrženega sina, ki ni nikjer zapisan v državljsko knjigo, je »docela brezpraven človek« in ki ima zaradi te brezpravnosti samo še en prostor pod soncem: v španskih revolucionarnih vrstah. V drugega, Marka Čeha, se ženska bit zasadi tako divje, da tava »neprestano kakor začaran«, dokler ga ta omama ne zapelje v zločin. Beraštvo in brezdomstvo rekrutira dvovrstne ljudi. Take, ki so sposobni odpravljati pogoje, v katerih so sami rasli, in take, ki jih ti pogoji skrivenciijo v nezdravo smer. Karakterna rast v romanu ni odtrgana od socioloških silnic.

Posebno mesto med mladostnimi liki v Kranjčevi predvojni prozi pripada slepi Katici v Povesti o dobrih ljudeh. Ta prikazuje in izpoveduje njegovo vero v socialni čtos umetnosti. Se večkrat si je zbral otroka ali mladostnika za silo, ki prebuja lepoto v človeku, zlasti pa v Čarnem nasmehu. Tukaj je poet očaran od otrokovega nasmeha v zibel in ga nagovarja:

»Ostani — čaral ti bom lepoto našega človeka in lepoto človeka prihodnosti, v zameno za tvoj čarni nasmeh, s katerim znaš vedriti trpke, boleče trenutke hitrim menam sedanosti in človeškega nemira.

Ostani, ostani tu in čarala bova ljudem nasmeh, obdarila bova vsakogar z lepoto in vero v življenje, in vsakogar, ki trpi in upa, bova pobažala s tankimi listki tvojih ročic.« (111)

Umetnost in otrok! Kaj je bolj kontrastnega, če vzameš v misel strahotne prvine človeškega rodu, ki jih umetnost prikazuje in ohranja prav tam od prazgodovinskega naturalizma? Pa vendar je njen cilj in smisel nekaj drugega, kakor dokumentirati samo to grozo. Njen cilj je večati volumen lepega in dobrega v človeku, poglobljati njegov humanizem, opravljati tedaj stvari, ki mislimo, da jih vsebuje še največ otrok, kateremu se življenje še ni razodelo tudi v svojih najnižjih točkah. Zato je bližina otroka in umetnika v Kranjčevi prozi nekaj svežega in naravnega.

Se razvitejši posluš kot v predvojnih tekstih za težka razočaranja mladostne psihe, za to, kako socialni pogoji rušijo v njej sanje in iluzije, posluš za križano mladost, obenem pa za vsa tisto čarobnost otroške fantastične »stvarnosti«, za lepote poblske otroške fantazije in genialna vprašanja, pred katerimi odrasli obstoji — je pokazal Kranjec v knjigi Mesec je doma na Bladovici. Tukaj se otroci pogovarjajo z »mesečem«, tukaj se dan hodi past na Bladovico, vse življenje je, prvinsko čarobno, neprecejeno skozi predstave literarnih poletov v veselje. Opisana je vrsta prebujenj in prodorov otroške psihe v predmetni svet, odgrnjene so mnoge strani njenega čustvenega bogastva. Tako tudi v knjigi Imel sem jih rad (1945).

Svojo otroško dobo pa je mimo knjige Imel sem jih rad in nekaj črtic doslej najbolj bogato opisal v knjigi Mladost v močvirju (1962). To je avtobiografski roman, v katerem pripoveduje o svoji duhovni in moralni rasti v okviru družine, socialnih pogojev svoje vasi in svetovnih dogodkov, kakor so v prvi svetovni vojni odmevali v vaseh ob Muri. Tople in brezobzirne podobe odkrivajo to rasti in duhovno-moralno strukturo ljudi iz pomurskega »močvirja«. V nobeni knjigi otroka ni tako tesno povezal z naravo, nikjer ni mladost tako mučno vsajena v močvirnato pokrajino in bedo, kakor v tem romanu. Oster bič pa pada tudi po vseh ustanovah od cerkve do države, ki so izrabljale človeka iz močvirja in mu krotovilele karakter.

Zaključki

«... Jaz s tem Prekmurjem vodim borbo že skoraj trideset let, prešel sem vsa obdobja od zavzetosti nad to domačnostjo, do pretresljivega odkritja resničnosti. Bil sem oboževalec domačnosti, pesnik pokrajine, klicar socialno zatiranih, zavzet zanesenjak, ki je rad zatislil oko, če je bilo treba, bil sem revolucionar te zemlje, pa nič manj tudi njen opazovalec, njen učitelj pa njen sodnik, politik pa tudi izletnik, vse sem bil: od zanesenjaškega trubadurja te zemlje in teh ljudi pa do tja, kjer sem prav ostro vihtel bič. To nikakor ni aktivističen odnos do življenja. Otrok tega Prekmurja, tega Ravnega sem, ki mi je v teh tridesetih letih odkrivanja poslednjih skrivnosti domače zemlje in človeka razodelo vse, kar more razodeti, in kjer se nazadnje človek bori s tem »ravenstvom« tudi v samem sebi.» (Pod zvezdo. Nekaj besed za uvod, str. 6).

Idejno-tematski in psihološki pregled Kranjčeve proze zaključujemo potemtakem z odlomkom, v katerem Kranjec sam poudarja značaj svojega odnosa do tiste ožje snovi, iz katere je oblikoval svojo prozo in resnico o človeku. Upravičeno zatrjuje, da je napisal pesniško zgodovino svoje zemlje in svojih ljudi in da življenja ni samo opazoval, ampak se je z njim tudi bojeval in ga s sredstvi umetnosti spreminjal. Ta pregled pa tudi prepričuje, da s svojim pripovedništvom ni obsegel le nekaterih bistvenih obstojnih vprašanj posameznih rojakov, ampak je preko njih prodril do centralnih vprašanj slovenskega naroda.

Nacionalno vprašanje v ožjem smislu ga ni tolikanj navdihovalo, kot na primer Franceta Bevka in Prežihovega Voranca. Ker je živel razmeroma daleč vstran od industrijskih in rudarskih bazenov, tudi klasični proletariati ni mogel postati pomembnejša snov njegove proze. Zdi se, da ga tudi atomska doba ni toliko vznemirila, da bi začel izpovedovati bivanjsko grozo, kakor je izražena v enem delu povojne slovenske poezije.

Njegova ključna snov je slovenska vas, kakršna je sama v sebi in kakršna se je pojavila v povojnem času v industrijskem mestu, torej kmečki človek in človek na prehodu k novim proizvodnim oblikam. Drugo konkretno snovno območje sta slovenski malomeščan in inteligenca. Na malomeščana in njegovo inteligenco, ki je zlasti v predvojnih tekstih odtrgana od ljudstva, ali pa se vzpenja na ljudska pleča, je usmeril najtršo kritiko. Tudi po vojni jo ujame, kako je individualistična in deloma dezorientirana po konkretnem dogajanju v naši družbi. Med njegove generalne snovi pa moramo prišteti še človekovo politično bitnost, otroško in mladostno psiho ter narodnoosvobodilno vojno...

Toda ne snov ne predmet, ki si ga je umetnik izbral — »pravilnost njegovih stališč, čistost njegove zavesti, neoporečenost njegove metode« (Ivo Brnčič, Umetnost in tendenca), ti odločajo v umetnosti. Kranjčeva družbena zavest, stališče in pisateljska metoda pa so toliko iskreni in po »skupnostnem čutu« intenzivni, da iz njih raste progresivna umetnost. Idejno-tematski sklopi njegove proze kažejo, da izbaja iz družbenega imperativa: iz razmerja individuum — kolektiv, tedaj iz najbolj žive in pereče družbeno-etične alternative v sodobnem svetu. Inspiracije črpa iz človeka, ki se bori v sodobnem družbenem viharju, manj pa iz viharjev lastne duše. V tem viharju se v začetku tridesetih let ni odločil niti za Vidmarjevo svobodoumje izbranih duhov niti se ni prepustil nostalgiji po čistem krščanstvu križarsko-personalistične smeri, ampak je »izbral« realistični družbeni in svetovni nazor v okvirih marksizma ter napravil iz svoje proze razmeroma močan instrument v boju zoper filozofski idealizem.

V predvojni Kranjčevi prozi je malo intenzivnih razrednih spopadanj, ostrejša so v povojnih romanih. Toda že tedaj se vrsta oseb zaveda razrednega boja in je nosilec tega boja od romana Os življenja do Povesti o dobrih ljudeh. Podoba slovenske vasi, kakor jo je slikal pred vojno, izziva prelom družbenega reda. Resnica o tej vasi je umetniško revolucionarna.

Takšnega ali drugačnega heroja pa zamah iščemo v Kranjčevi prozi. Namesto njega opisuje večkrat vsakdanjega, malega, tudi dobrega človeka. Je dobrota tega človeka zlagana, zgolj poetična dobrota? Nekaj idealiziranih potez vsekakor lahko odkrijemo na tem Kranjčevem dobrem človeku. Najbrž izvirajo iz njegove omejene kritičnosti do prekmurskega človeka, ki se mu je dostikrat zdel »dober« in »trpinčen«. Neki pogled na malega človeka pa je doslej mogoče premalo razviden iz analiz, ki govorijo o njegovi prozi. Sebičnost, hinavščina, in surovost so lastnosti, ki jih večkrat izkazuje Kranjčev mali človek. Zlasti v noveli Južni vetrovi opisuje lumpenproletarca, ki se za vsako ceno vzpenja po družbeni lestvici. Kranjčeve simpatije do malih ljudi torej niso slepe in neomejene.

Njegova proza na splošno ni svetla, zlasti romani vsebujejo dokaj močne temne tone. Kljub temu pa sta njegov roman in novela izraz vere v človeka in prihodnost, izraz optimizma in zaupanja v zmago zdravega življenja. Največja Kranjčeva simpatija velja življenju, temu čudovitemu valovju, »ki teče in ne odteče nikoli«.

Vpliv zaposlitve in zakonskega stanu na dejavnost mladine v organizacijah in društvih

Bogdan Kavčič

I. VPLIV ZAPOSLOTITVE

Povzetek: Poglavje obravnava vpliv poklica na družbeno dejavnost mladine. Poklicno delo, poklic, je za posameznika os, okrog katere se organizirajo vse ostale njegove dejavnosti. Družba vrednoti ljudi tudi po delu in s tega vidika je poklic sinonim za določen družbeni status. V grobem bi lahko rekli, da ta status determinira tudi posameznikovo družbeno dejavnost.

Vpliv poklica na različne vrste družbene dejavnosti je nekoliko različen. V glavnem pa so uslužbenci, kvalificirani v industriji in študentje, dijaki ter vajenci povsod na prvih treh mestih, na zadnjem mestu pa kmetje oziroma obrtniki in svobodni poklici. Ostali poklici so razvrščeni med tema dvema skrajnima točkama. To velja tako za včlanjenost v organizacije različnih vrst, za število funkcionarjev, za udeležbo na sestankih itd.

Zanimivo pa je, da med različno izobraženimi uslužbenci — od tistih z visoko izobrazbo do pomožnih uslužbencev — v društveni dejavnosti ni bistvenih razlik. Podobno med različno kvalificiranimi delavci v industriji ni bistvenih razlik; le

nekvalificirani se močno ločijo od vseh ostalih delavcev v industriji. To potrjuje veliko vlogo družbenega statusa določenega poklica pri določevanju družbene dejavnosti posameznika.

Pomen, ki ga ima poklic, poklicno delo, ki ga opravlja, za posameznika opredeljujeta Friedman in Havighurst v naslednjih 5 funkcij (Friedman in Havighurst: *The Meaning of Work and Retirement*, The University of Chicago Press 1954, str. 2—6):

1. Funkcija pridobivanja dohodka.
2. Funkcija porabe časa in energije.
3. Funkcija identifikacije in statusa.
4. Funkcija določanja tipov in asociacij.
5. Funkcija vira življenjskih izkušenj.

Ogledali si bomo vsako posebej.

Ad. 1. Funkcija pridobivanja dohodka.

Dohodek omogoča delavcu določen standard. Predstavlja objektivni okvir možnosti zadovoljevanja različnih potreb delavca samega in njegove družine. Zato je vpliv dohodka na način življenja posameznika izredno velik. Višji dohodek pomeni tudi doseganje višjega standarda. S tem seveda pride tudi do sprememb v načinu življenja, v življenjskih navadah, življenjskem ciklusu itd. Izvor dohodka je ekonomska participacija posameznika, njegova produktivnost.

Ad. 2. Funkcija porabe časa in energije.

Poklicno delo izpolnjuje velik del življenjskega časa posameznika in pomeni način izpolnjevanja, preživljanja časa. Največji del življenjskega časa odpade ravno na delo.

Ad. 3. Funkcija identifikacije in statusa.

Delavcu pomeni poklicno delo osnovni vir samospoštovanja. Prav tako pomeni delo možnost, da se doseže priznanje drugih. Delo tudi definira vlogo posameznika, ne samo v njegovi zaposlitvi, ampak tudi izven nje. Definira jo predvsem na delovnem mestu, ko izven tega ta določitev ni tako stroga. Družba ocenjuje posameznika tudi po delu, ki ga opravlja. Glede na to mu daje določen status.

Ad. 4. Funkcija določanja tipov asociacij, ki se jim posameznik priključuje.

Na delovnem mestu pride delavec v stik z drugimi ljudmi, ker je narava večine del takšna, da se opravljajo v grupi. Tako pomeni delo kraj, kjer nastajajo prijateljstva in sovrastva, kraj, kjer nastanejo neformalne grupe in se oblikujejo odnosi podrejeni — nadrejeni. Na kratko bi lahko rekli, da se na delovnem mestu razvijajo odnosi tako horizontalno (med delavci z enakim statusom) kot tudi vertikalno (odnosi podrejeni — nadrejeni). Ti odnosi vplivajo na počutje delavca, na njegovo zadovoljstvo z delom, na odnos do podjetja itd. S tem posredno vplivajo tudi na njegove izvenpoklicne dejavnosti. Če se cela grupa, ki ji pripada na delovnem mestu tudi kak konkretni posameznik, vključi npr. v neko društveno organizacijo, je zelo verjetno, da se bo vključil tudi ta konkretni posameznik. Vpliv grupe, ki se formira na delovnem mestu, se torej ne konča na delovnem mestu, ampak sega preko poklicnega dela tudi na druge dejavnosti.

Ad. 5. Funkcija vira življenjskih izkušenj.

Poklicno delo pomeni za posameznika vir za ugotovitev smisla svojega življenja. Vprašanje smisla, cilja življenja je eno od vprašanj, ki se verjetno postavi prav vsakemu človeku. Iskanje ustreznega odgovora na to vprašanje pogosto angažira celotnega posameznika in se celo pojavi v obliki »biti ali ne biti«. Starostno obdobje, ki ga obravnavamo, 14—27 let, je verjetno čas, ko si večina ljudi na to vprašanje že odgovori. In kakšen je ta odgovor? Večina ljudi prej ali slej najde svoj življenjski smisel v delu. Delo nadalje omogoča in vzpodbuja kreativnost posameznika. Daje vedno tudi življenjske izkušnje, ki usposobijo človeka za ukrepanje, ki je bolj v skladu s problemom, ukrepanje, ki je uspešnejše. Vsaka nova situacija, pred katero se posameznik znajde, ima tako vedno več elementov, ki jih že pozna iz prejšnjih izkušenj in ve, kako je treba nanje reagirati, da bo reakcija uspešna.

To so glavni elementi, funkcije, ki jih vsebuje vsako poklicno delo. Edino pri študentih in dijakih še ne moremo govoriti o funkciji pridobivanja dohodka, ostale funkcije pa veljajo tudi zanje.

Poklicno delo je torej os, okoli katere se organizira vsa ostala življenjska aktivnost posameznika. Delo determinira njegovo socialno participacijo in življenjsko aktivnost, fiksira pozicijo delavca v družbi, kontrolira njegovo ponašanje.

Pri ugotavljanju pomena dela za delavca kot posamezno osebnost sta važna še dva elementa:

1. Pomen dela v individualni interpretaciji variira s tem, kakšno mesto mu posameznik pripisuje v svojem življenju. Za nekatere je delo samo način pridobivanja življenjskih sredstev, za druge pa tudi vprašanje prestiža itd.

2. Individuumova interpretacija delovnih izkušenj variira s tem, kako on sam vrednoti svoje delo. Važen je tudi pomen emocionalnega izkustva.

Pomen dela za posameznika verjetno variira s starostjo, spolom, zakonskim stanom itd. V našem primeru bomo ugotavljali le vpliv različnih poklicev na dejavnost mladine v družbeno političnih in društvenih organizacijah. Prav zaradi tega, ker imamo opravka z mladino, z ljudmi, ki se šele vključujejo v poklicno dejavnost, te ugotovitve verjetno ne držijo tudi za vpliv poklica na isto dejavnost starejših. Pri opredelitvi anketiranih po poklicu smo za delavce in uslužbence upoštevali do neke mere tudi kvalifikacijo, ki je delavcu ali uslužbencu v službi priznana. Dobili smo naslednje kategorije:

a. Uslužbenci. Sem spadajo vsi uslužbenci z nižjo, srednjo, višjo in visoko izobrazbo in tudi pomožni uslužbenci.

b. Kvalificirani v industriji. V to kategorijo smo vključili visoko kvalificirane, kvalificirane, polkvalificirane ali priučene v vseh panogah dejavnosti izven kmetijstva.

c. Nekvalificirani v industriji in drugje (razen v kmetijstvu).

d. Dijaki, vajenci in študentje. Sem so vključeni vsi tisti, katerih glavna dejavnost je usposabljanje za poklic.

e. Kmetje in kmečke gospodinje.

f. Obrtniki in svobodni poklici.

g. Delavci v kmetijstvu. Sem smo vključili vse delavce v kmetijstvu, ne glede na kvalifikacijo: visoko kvalificirane, kvalificirane, polkvalificirane, priučene in nekvalificirane.

h. Gospodinje, ki niso v kmetijstvu.

Kot je že iz razdelitve razvidno, je bil kriterij delitve predvsem podobnost opravil, upoštevali pa smo tudi razlike v družbeni aktivnosti. V isto kategorijo smo dali ljudi s podobnimi delovnimi opravili, pazili pa smo tudi na to, da se po družbeni dejavnosti bistveno ne razlikujejo.

Včlanjenost v družbenopolitične in društvene organizacije

Kolikšen del posameznih poklicev je včlanjenih v družbenopolitične organizacije, kaže tabela 1. Vzeta je včlanjenost v družbenopolitične organizacije nasploh, ne v katero posamezno organizacijo — da bi se izognili specifičnostim posameznih organizacij.

Tabela 1: Včlanjenost 14—27-letih v družbenopolitične organizacije, po poklicih (v odstotkih včlanjenih iz posameznih poklicev).

Poklic	% včlanjenih
kvalificirani v industriji	98,1
dijaki, vajenci, študentje	98,1
uslužbenci	95,4
nekvalificirani v industriji	85,9
delavci v kmetijstvu	70,9
obrtniki in svobodni poklici	62,4
gospodinje (ne v kmetijstvu)	55,4
kmetje in kmečke gospodinje	40,5
povprečno	79,0

Kot je razvidno iz tabele, se v družbenopolitične organizacije vključujejo v največji meri kvalificirani v industriji, študentje, dijaki in vajenci (98,1%), najmanj pa kmetje, ki jih je v družbenopolitične organizacije včlanjenih le 40,5%. Kvalificirani v industriji, študentje, dijaki, vajenci in uslužbenci so praktično sto odstotno vključeni v družbenopolitične organizacije.

Nadalje nam natančno opazovanje tabele pokaže nekatere pojave, podobne vplivu izobrazbe na aktivnost anketiranih v družbenopolitičnih organizacijah. Aktivnost neke grupe kaže tesno povezanost z mestom, ki ga ta grupa (razred) zavzema v družbeni delitvi dela in s tem z njeno vlogo v družbi. Kvalificirani v industriji, študentje, dijaki in uslužbenci predstavljajo poklice z najvišjim družbenim statusom in ti se tudi v največji meri vključujejo v družbenopolitične organizacije. Na drugi strani pa vidimo, da so kmetje najmanj vključeni, kar kaže na njihovo konservativnost ali vsaj zelo nizko stopnjo družbene angažiranosti.

Vpliv poklica, ki ne gre na račun izobrazbe, ampak družbenega statusa določenega poklica, pa se izrazito pokaže pri včlanjenosti nekvalificiranih delavcev v industriji in delavcev v kmetijstvu. Delavci v industriji, pa čeprav nekvalificirani, so v večji meri včlanjeni v družbenopolitične organizacije, kakor pa delavci v kmetijstvu — čeprav so med njimi nekvalificirani poleg pol kvalificiranih, kvalificiranih in visoko kvalificiranih (vpliva vir dohodkov kot indikator družbenega statusa, ne vpliva pa izobrazba). Vendar pa so oboji v večji meri vključeni v družbenopolitične organizacije kot npr. obrtniki in svobodni poklici (zopet ne vpliva izobrazba ampak družbeni status).

Posebno mesto smo dali tudi gospodinjam, ki niso v kmetijstvu. Včlanjenost teh ni mnogo večja kot včlanjenost kmetov, čeprav so ostali pogoji za njihovo včlanjenost boljši.

V posameznih organizacijah se v glavnem pokažejo iste zakonitosti kot pri včlanjenosti nasploh. Le pri včlanjenosti v ZK izrazito izstopajo uslužbenci — teh je v ZK včlanjenih 15,1% — pred ostalimi (kvalificirani v industriji 8,9%; nekvalificirani v industriji 4,3%; študentje, dijaki in vajenci 3,0%; kmetje 0,5% itd.).

Posebej si bomo ogledali še, koliko je po posameznih poklicih včlanjenih v LMS in Zvezo študentov (tabela 2).

Tabela 2: Včlanjenost 14—27-letnih v LMS in ZŠJ, po poklicih.

Poklic	% včlanjenih
dijaki, vajenci, študentje	80,0
uslužbenci	43,2
kvalificirani v industriji	42,4
gospodinje (ne v kmetijstvu)	33,7
nekvalificirani v industriji	33,6
delavci v kmetijstvu	20,8
kmetje in kmečke gospodinje	17,5
obrtniki in svobodni poklici	1,9
povprečno	45,3

Tabela jasno nakazuje različna težišča dejavnosti LMS oziroma ZŠJ po poklicih. Najbolj je razvita dejavnost teh dveh organizacij pri dijakih, vajencih in študentih. Drugo težišče, že z manjšim poudarkom, so uslužbenci in kvalificirani v industriji, naslednje težišče so gospodinje izven kmetijstva in nekvalificirani delavci in težišče s še manjšim poudarkom: delavci v kmetijstvu in kmetje ter kmečke gospodinje. Obrtniki in svobodni poklici pa so skoraj v celoti izključeni iz dejavnosti LMS. Ta težišča se prepletajo s subjektivnimi faktorji (revolucionarne tradicije v industriji itd.), niso pa z njimi identična.

Včlanjenost posameznih poklicev v društvene organizacije oziroma društva kaže tabela 3.

Tabela 3: Včlanjenost 14—27-letnih v društvene organizacije, po poklicih.

Poklic	% včlanjenih
dijaki, vajenci, študentje	67,2
uslužbenci	65,9
kvalificirani v industriji	59,6
gospodinje (ne v kmetijstvu)	45,6
obrtniki in svobodni poklici	43,3
nekvalificirani v industriji	39,9
delavci v kmetijstvu	34,0
kmetje in kmečke gospodinje	28,5
povprečno	54,6

Predvsem se vsi poklici v mnogo manjši meri vključujejo v društvene organizacije kakor v družbenopolitične. Tudi vrstni red po velikosti odstotka včlanjenosti v društvene organizacije je precej drugačen kot pa vrstni red pri včlanjenosti v politične organizacije (izračunana rang korelacija je nepomembna pri stopnji verjetnosti 0,05). Razlika je predvsem v tem, da so gospodinje (ne v kmetijstvu) in obrtniki ter svobodni poklici v društvene organizacije v večji meri vključeni kot pa delavci v kmetijstvu in nekvalificirani delavci v industriji; medtem ko je bilo pri včlanjenosti v politične organizacije ravno obratno.

Funkcionarji v družbenih organizacijah in organih upravljanja

Odstotke tistih, ki so funkcionarji v različnih organizacijah, političnih in društvenih, prikazuje tabela 4.

Tabela 4: Funkcionarji med 14—27 let starimi člani družbenih organizacij oziroma društev, po pokliu.

Poklic	% funkcionarjev med člani
uslužbenci	26,7
dijaki, vajenci, študentje	16,7
kvalificirani v industriji	15,7
nekvalificirani v industriji	(16)*
kmetje in kmečke gospodinje	(27)
gospodinje (ne v kmetijstvu)	(10)
obrtniki in svobodni poklici	(6)
delavci v kmetijstvu	(5)

Opomba: Številke v oklepajih (*) pomenijo absolutna števila, ker so premajhna, da bi bili odstotki zanesljivi.

Pretežni del funkcionarjev odpade na prve tri poklice, navedene v tabeli 4. Funkcionarjev med ostalimi poklici je znatno manj.

V poklicih, kjer je funkcionarjev več, je med njimi tudi več takih, ki opravljajo več kot eno funkcijo kot pa v poklicih, kjer je funkcionarjev manj. Razmerje med funkcionarji v družbenopolitičnih organizacijah in društvenih organizacijah po posameznih poklicih ni bistveno različno. Da ni večjih razlik, je mogoče vzrok tudi v tem, da je anketa zajela premajhno število funkcionarjev iz posameznih poklicev, da bi se lahko pokazale statistično pomembne razlike.

Pri sodelovanju v organih družbenega upravljanja nastopi izrazita diferenciacija po poklicih. V teh organih sodeluje približno 11 % uslužbencev, 9 % delavcev v kmetijstvu, 5 % študentov, dijakov oziroma vajencev in le 2,5 % kvalificiranih v industriji; od ostalih poklicev pa le posamezniki.

V organih delavskega samoupravljanja sodeluje največ kvalificiranih delavcev v industriji (20,4%); sledijo uslužbenci (18,3%); delavci v kmetijstvu (13,3%) in nekvalificirani delavci v industriji (8,4%). Od anketiranih vajencev jih je 15 zaposlenih v industriji, od tega je tudi 1 član organov upravljanja.

Odnos do sestankov

Če imamo tiste, ki se v zadnjem mesecu pred anketiranjem niso udeležili nobenega sestanka in tiste, ki sploh ne hodijo na sestanke, za one, ki »praktično ne hodijo na sestanke«, nam slika po posameznih poklicih kaže tabela 5.

Tabela 5: Tisti 14—27-letni, ki »praktično ne hodijo na sestanke«, po poklicih.

Poklic	% tisti, ki »praktično ne hodijo na sestanke«
obrtniki in svobodni poklici	88,5
kmetje in kmečke gospodinje	80,8
gospodinje (ne v kmetijstvu)	72,9
dijaki, študentje in vajenci	58,6
nekvalificirani v industriji	54,7
delavci v kmetijstvu	49,9
uslužbenci	47,5
kvalificirani v industriji	41,7
povprečno	57,9

Obrtniki in svobodni poklici torej najmanj hodijo na sestanke in kvalificirani delavci v industriji največ. Kot kaže tabela, se dijaki, študentje in vajenci udeležujejo sestankov v manjši meri kakor pa delavci, kar predstavlja za delo političnih organizacij zanimiv podatek. To je še posebno zanimivo zato, ker so bili pri obravnavanju članstva v raznih organizacijah in števila funkcionarjev prav študentje, dijaki in vajenci na čelu lestvice (na prvem ali drugem mestu). Vzrok je v tem, da je v to kategorijo razporejen predvsem mlajši del 14—27 letnih, starejši pa bolj v ostale poklice. Mlajši del pa je nasploh (zaradi starosti) družbeno manj aktiven, ker mu je na razpolago tudi manj organizacij. Včlanjeni so od političnih organizacij predvsem v LMS in nekatere društvene organizacije. Zaradi tega imajo manj prilike hoditi na sestanke, ker zlasti društvene organizacije uporabljajo predvsem druge oblike dela, ne sestankov.

Pri oceni koristnosti sestankov po poklicih pridemo do naslednjega zaključka: tisti, ki več hodijo na sestanke, jih tudi boljše ocenjujejo. Podatke kaže tabela 6.

Tabela 6: Odstotki 14—27-letnih, ki ocenjujejo sestanke kot koristne oziroma kot delno koristne, po poklicih.

Poklic	% tistih, ki ocenjujejo sestanke kot koristne, oziroma kot delno koristne
kvalificirani v industriji	85,4
uslužbenci	84,7
nekvalificirani v industriji	78,1
dijaki, vajenci, študentje	73,4
delavci v kmetijstvu	73,3
gospodinje (ne v kmetijstvu)	57,5
obrtniki in svobodni poklici	54,2
kmetje in kmečke gospodinje	53,1
povprečno	72,5

Med obema tabelama so sicer razlike, so pa, kjer se pojavijo, zelo majhne. (Tabeli je treba brati v obratnih smereh: kar je pri tabeli 5 na prvem mestu, je logično pri tabeli 6 na zadnjem mestu). Izračunani rang korelacijski koeficient $\rho = 0,94$ in je pomemben pri stopnji verjetnosti 0,01. Zveza med ocenjevanjem koristnosti sestankov in obiskovanjem le-teh je statistično pomembna.

Ni pa pomembna zveza med poklici, rangiranimi po oceni, koliko predlogov se na sestankih upošteva in po tem, kolikšen del se jih udeležuje sestankov (rang korelacijski koeficient $\rho = 0,62$; nepomemben pri stopnji verjetnosti 0,01). Ocena koristnosti sestankov torej ni statistično pomembno povezana z oceno tega, koliko predlogov se na sestankih upošteva.

Koliko anketiranih iz posameznih poklicev misli, da se na sestankih upošteva precej ali vsaj nekaj predlogov, kaže tabela 7.

Tabela 7: Mnenje 14—27 letnih o tem, koliko predlogov se na sestankih upošteva, po poklicu.

Poklic	Nekateri oz. precej se jih upošteva	Sestanki so prazno govorjenje
uslužbenci	88,6	5,8
kvalificirani v industriji	85,8	7,2
dijaki, vajenci, študentje	80,0	4,3
nekvalificirani v industriji	77,8	9,3
kmetje in kmečke gospodinje	75,9	9,2
gospodinje (ne v kmetijstvu)	73,6	7,5
delavci v kmetijstvu	72,4	8,7
obrtniki in svobodni poklici	68,0	4,2
povprečno	81,8	6,5

Prav tako se rang lista poklicev po oceni koristnosti sestankov in rang lista poklicev po tem, koliko predlogov se na sestankih upošteva, razlikujeta ($\rho = 0,79$; nepomemben pri stopnji verjetnosti 0,01). Ti podatki ponovno potrjujejo že navedeni zaključek, da na oceno koristnosti sestankov vpliva to, v kolikšni meri se jih ljudje udeležujejo, manj pa to, kakšna je njihova ocena stvarne koristnosti sestankov (če kot indikator te ocene smatramo mnenje, koliko predlogov se na sestankih upošteva). V predlogih o tem, kaj naj bi na sestankih govorili, med posameznimi poklici ni bistvenih razlik. Čim širša je tematika, tem manjše je število tistih, ki predlagajo, naj bi jo obravnavali na sestankih. V vsakem poklicu odstotek raste od zunanje politike nasploh do problematike komunice in se razumljivo spet zmanjša pri problematiki stanovanjske skupnosti. Med tistimi poklici, ki se v manjši meri udeležujejo sestankov, je tudi večje število tistih, ki se ne opredelijo, ki »ne vedo«, o čem naj bi govorili na sestankih.

Pri navajanju razlogov, zakaj se ljudje ne udeležujejo sestankov, nastopajo med nekaterimi poklici znatne, statistično pomembne razlike, pri drugih pa zopet ne. Uslužbenci in nekvalificirani delavci v industriji se ne razlikujejo pomembno. Na prvih dveh mestih sta razloga »ker so ob nepravem času« in »ker so slabo pripravljeni«. Na tretjem mestu je razlog »ker so nezanimivi, dolgočasni«; na četrtem in petem mestu »ker so predlogi« oziroma »ker morajo na sestanke hoditi predaleč« itd. Edina večja razlika med uslužbenci in kvalificiranimi delavci v industriji je pri razlogu »ker jih je preveč«, ki so ga postavili uslužbenci na šesto, delavci v industriji pa na deveto, to je na zadnje mesto. Ta razlog tudi pri ostalih poklicih zavzema zadnje oz. predzadnje mesto. Za ostale poklice bomb navedene range razlogov prikazali tabelarno.

Tabela 8: Rangi razlogov, zakaj ljudje ne hodijo na sestanke, po poklicih (razen za uslužbence in kvalificirane delavce v industriji, ki so obravnavani posebej).

Razlogi	Rangi po poklicih					
	nekvalific. v industr.	vajenci, dijaki, študentje	kmetje	gosp. ne v kmet.	obrtniki in svob. poklici	delavci v kmet.
so nezanimivi	1	1	2	4,5	4	5
so predaleč	2	5	1	1,5	1	3
so ob nepravem času	3	3	5	3	2	1
so slabo pripravljeni	4	2	4	1,5	3	2
so nekoristni	5,5	8	3	6	7	4
isto izvedo že drugje	5,5	6	6	7	5	6
so v neprimernih prostorih	7,5	7	8	—	9	7,5
jih je preveč	7,5	9	9	—	8	9
ker so predolgi	9	4	7	4,5	6	7,5

V glavnem se torej na prvih petih mestih pojavljajo isti razlogi v vseh poklicih, le v različnem vrstnem redu. Nekvalificirani delavci v industriji, dijaki, študentje in vajenci navajajo na prvem mestu razlog, da so sestanki nezanimivi; kmetje, obrtniki in svobodni poklici pa, da so predaleč. Ta dva razloga sta tudi pri ostalih poklicih visoko razporejena. Precej visok rang je pri vseh poklicih dobil tudi razlog, da so sestanki ob nepravem času in da to zmanjšuje udeležbo. Podobno je z rangom razloga, da so sestanki slabo pripravljeni, ki se pri vseh poklicih pojavi med prvimi šestimi.

II. VPLIV ZAKONSKEGA STANU

Povzetek: Z anketo zbrani podatki ne kažejo na to, da bi bili 20—27 let stari nesamski Slovenci družbeno manj aktivni kakor pa samski. 14—19-letne smo iz obravnave izključili, ker je med njimi nesamskih zelo malo. Podatki kažejo, da so nesamski v večji meri zaposleni kakor pa samski. V skladu s tem je tudi udeleževanje nesamskih večje v organih delavskega samoupravljanja, samskih pa v društvenih in političnih organizacijah.

Pri starejših od 27 let so samski manj družbeno aktivni kakor pa nesamski. In čim dalj so poročeni, tembolj so aktivni.

Družina ima naslednje glavne funkcije (po G. F. Streib in W. E. Thomson v C. Tibbits: Handbook of Social Gerontology, Chicago Press 1960, str. 449 in dalje):

Prva in osnovna funkcija družine je produkcija in vzgoja potomcev. Ta močno institucionalizirana funkcija obenem pomeni kontrolo seksualnega ponašanja. Družina je tudi posrednik med ekonomsko ureditvijo in posameznikom. Ta posredniška funkcija se običajno izraža v obliki ekonomske participacije zaposlenih članov družine. Prav tako ima družina tudi funkcijo socializacije potomstva. Človek navadno začne kot otrok življenje v družini in se preko družine spoznava z družbo, njenimi normami itd. Tako se počasi vrašča v socialno strukturo družbe. V družini dobi tudi osnoven družbeni status, običajno določen s statusom ustanovitelja družine, kateri pripada. In končno je družina tudi osnova za oblikovanje emocionalnih vezi posameznikov. Z vidika družbenega udeleževanja je družina važna predvsem kot faktor, ki uravnava razdelitev in porabo prostega časa participantov.

Starostno obdobje, ki ga obravnavamo, starost 14—27 let, je v tem pogledu zelo pomembno, saj v tem obdobju velik del mladih ljudi izvrši prehod od pripadnosti družini, kjer je preživel otroštvo, do nekega statusa nepovezanosti s to družino

(osamosvojitve) in končno do ustanovitve lastne družine. Ustanovitev lastne družine zahteva poleg ostalega tudi določeno starost. Pri nas začno ljudje ustanavljati lastne družine šele po 20. letu starosti in so nesamski pred to starostjo tako rekoč izjema. Po dvajsetem letu pa je ta proces intenziven, saj je med 20—27-letnimi že kar 33,5 % anketiranih nesamskih. (Izraz nesamski uporabljamo, ker je splošnejši: poleg poročenih vsebuje tudi razvezane in vdovce, katerih je nekaj že tudi med mlajšimi od 27. let.)

Opravljanje vloge zakonskega druga, ki jo posameznik dobi s poroko, zahteva tudi nekaj prostega časa. Spremeni se življenjski ritem; premiki nastanejo tudi na področju interesov — oba partnerja se morata medsebojno prilagoditi. Ljudje običajno mislijo, da se zaradi tega zmanjša aktivnost poročenih na družbenopolitičnem in društvenem področju. Funkcionarji, ki najbolj poznajo družbeno aktivnost posameznikov v posameznih organizacijah, pogosto tožijo: »Ja, ta se je poročil in zdaj ga ni nikjer več.«

Kakšno pa je dejansko stanje? Ali so poročeni v resnici manj aktivni v družbenopolitičnih organizacijah kakor samski? Kako je z dejavnostjo poročenih v društvenih organizacijah? Ali je med poročenimi več ali manj funkcionarjev kot med samskimi? Kdo se v večji meri udeležuje sestankov, poročeni ali samski? Itd.

Na vsa ta vprašanja ne bomo mogli definitivno odgovoriti. Z anketo zbrani podatki kažejo tudi različne glade na indikator. Pri obravnavi bomo upoštevali le skupino 20—27-letnih, ker je med mlajšimi število nesamskih zelo majhno. Na splošno lahko ugotovimo, da zakonski stan ni faktor, ki bi bistveno vplival na družbenopolitično in društveno aktivnost mladih ljudi. Starost ima pri tem pomembnejšo vlogo. Položaj 20—27-letnih je z ozirom na vpliv zakonskega stanu nekoliko različen od položaja starejših. Na splošno vzeto so pri starejših nesamski družbeno politično in društveno bolj aktivni kakor pa samski. In čim dalj časa so poročeni, tem bolj so aktivni.

Pri 20—27-letnih pa odnosi niso tako jasni. Razlike v družbeni aktivnosti med poročenimi so pogosto večje kakor med nesamskimi in samskimi. Na splošno tudi pri 20—27-letnih nesamskih ne moremo govoriti o pomembnem, bistvenem zmanjšanju družbene aktivnosti nasproti samskim. Edino med funkcionarji v družbenopolitičnih in društvenih organizacijah je med 20—27 let starimi manj poročenih kot samskih. Podobno jih je manj tudi med člani društvenih organizacij. Nekoliko manj tudi hodijo na sestanke. Na drugi strani pa je med poročenimi več članov organov družbenega upravljanja in zlasti delovskega samoupravljanja. (Navedene trditve ne držijo za starejše starostne grupe). Ti pojavi so verjetno tesneje povezani z zaposlenostjo kot pa z zakonskim stanom. Med poročenimi je več zaposlenih kot med samskimi 20—27 let starimi. To pa verjetno pomeni preusmeritev iz družbenih organizacij v organe samoupravljanja. Zmanjšani odstotek funkcionarjev med poročenimi 20—27 let starih gre verjetno na račun vpliva spola. Že prej smo ugotovili, da število žensk funkcionarjev začne upadati že v 19. oziroma 20. letu. V starosti 20—27 let se tudi poroči večji del žensk kot moških. S poroko navadno pridejo tudi otroci in cela vrsta drugih opravil, ki ženo »privežejo« na dom. Poroka in zlasti materinstvo pa spremeni družbeno vlogo žene v večji meri kakor pa očetovstvo moškega (nalaga ji več obveznosti). Zato ni čudno, da se delež funkcionarjev — žensk zmanjšuje. Enostavno nimajo več časa za take aktivnosti. Vse to so seveda le domneve, ki so verjetno precej veljavne, vendar pri nas še premalo raziskane.

Kako pojasniti, da so pri nad 28 let starih nesamski družbeno aktivnejši kakor samski? Mogoče je med poročenimi večji del takšnih, ki so na splošno družbeno aktivnejši kakor pa med samskimi. Ali z drugimi besedami: za nasploh bolj aktivne ljudi je več verjetnosti, da se poročijo, kakor pa za manj aktivne. Ali pa imajo samski večje potrebe po udejstvovanju na drugih področjih kakor pa poročeni itd.

Ne moremo trditi, da zakonski stan nima nikakršnega vpliva na družbenopolitično in društveno aktivnost tudi pri mladih ljudeh. Vendar je njegov vpliv tako ozko povezan z vplivom starosti same, spola, izobrazbe, zaposlitve itd., da ga ti vplivi prekrivajo.

Točnejši odgovor o vplivu zakonskega stanu na družbeno aktivnost mladih ljudi bi mogla dati le študija, pri kateri bi lahko izključili vpliv čimveč ostalih faktorjev. Tako študijo sicer z anketo zbrani podatki omogočajo, je pa zaradi obsežnosti izven obsega te raziskave.

Vir: Družbeno politična in društvena dejavnost od 14 do 27 let starih Slovencev. Študijo je po naročilu CK LMS izdelal inštitut za sociologijo v Ljubljani na osnovi podatkov, dobljenih z anketo o množičnih komunikacijskih sredstvih, ki jo je inštitut za sociologijo izvedel spomladi 1962. leta.

Legenda o Blochu

Božidar Debenjak

Polemični zapis

Posameznih umskih in moralnih vozlov ne
kaže razpletati...

EDVARD KOCBEK

Ob Kocbekovi interpretaciji Ernsta Blocha (Naša sodobnost 1962, 3) sva s kolego Zadravcem neodvisno drug od drugega izrazila pomisleke: Zadravec je ugotovil, da tisto, kar Kocbek v svoji interpretaciji Blocha proglašaja za marksizem, ni združljivo z naukom Karla Marxa; jaz pa sem skušal dokazati, da je omejena interpretacija netočna in da izkrivlja pravo Blochovo misel. Da pa ne bi ostali samo pri polemičnem prikazu, smo v drugi številki Problemov predstavili tudi dva originalna Blochova teksta — odlomka iz druge in tretje knjige Principa Upanje. Kocbek je na oba članka reagiral s polemičnim zapisom »Problematični« Ernst Bloch (Sodobnost 1963, 1—2, str. 183—189).

Oglejmo si najprej Kocbekovo polemično metodo.

Prva značilnost je superiorno podcenjevanje obeh oponentov, ki je izraženo že v uvodnem stavku: »V Problemih (2. št.) sta Franc Zadravec in Božidar Debenjak vsak s svojim člankom na enak način izrazila težave, ki sta naletela nanje v mojem eseju o Ernstu Blochu, priobčenem v Naši sodobnosti (marec 1962).« Zato se Kocbek ne potruji, da bi obračunal s stališči enega in drugega avtorja, ampak samo izmenoma citira iztrgane besede iz enega in drugega članka in jih postavlja v povsem nov kontekst. S tem si je delo tako olajšal, da lahko končno po 40 vrsticah take polemike (od katerih jih je tričetrt posvečenih kritiki vzhodnonemških avtorjev, ostanek pa kritiziranima piscema — zaradi enostavnosti kar v dvojini) zapiše: »Posameznih umskih in moralnih vozlov ne kaže razpletati, zato se bom omejil le na prikaz Blochovega eshatološkega nagnjenja, povedal bi nekaj več o Blochovem razumevanju religije in tistih odrešilnih manifestacij človeškega duha, ki sem jim na koncu svojega eseja posvetil premalo razlage.«

Druga značilnost so insinuuacije, ki naj diskvalificirajo oba oponenta: »Njune formulacije govorijo jezik kritikov, ki Blocha odklanjajo,« namreč vzhodnonemških piscev, avtorjev zbornika Ernsta Blocha revizija marksizma. »Tudi Zadravec in Debenjak se izražata na konservativen način, vendar sta toliko previdnejša, kolikor se iz določenih drugih razlogov ne moreta docela poistiti z vzhodnonemško kritiko.« Da bi me Kocbek rad videl na poziciji R. O. Groppa, razumem — saj je njegova interpretacija Blocha samo negativna zrcalna slika Groppove kritike, kot je bilo pokazano že v mojem prejšnjem članku (Problemi

2, str. 184—185). Hkrati pa mu verjetno namigovanja na »določene druge razloge« precej olajšujejo polemiko. Pri tem seveda zamolčuje, da se je celo Hermann Ley, drugi najbolj ogorčeni kritik Blocha, distanciral od R. O. Groppa z besedami: »Tako enostavno, kot hoče Gropp odpraviti s problemom kritike Blocha, po mojem mnenju vendar ni... Bloch je zdaj bolj, zdaj manj intenzivno obsojal reakcionarni razvoj v Zapadni Nemčiji in je pobijal predstavnike posebno reakcionarnih zapadnih pojmovanj. Ne more torej iti za to, da bi njegovo dejavnost zavrgli v osnovi, saj so se v borbi proti razcepitvi Nemčije ljudje nadvse različnih svetovnih nazorov opredelili za napredek Nemške demokratske republike in delavskega razreda. Filozofi naše republike pa so samo priložnostno odvrčali, da se Bloch označuje za dialektičnega materialista, da pa s tem dejansko svoji filozofiji dodaja samo zunanje stične točke (Beziehungspunkte).« Ta del Leyeve ocene Blocha se po vsebini pokriva z Goldmannovo tezo, da »se je bil« Ernst Bloch samo »približal marksizmu, ne da bi se mu bil kdaj povsem pridružil« (Sodobnost 1963, 1—2, str. 146). Čeprav se s to postavko v osnovi strinjam, pa so me »določeni drugi razlogi« pripravili do tega, da sem celoto Leyeve kritike dovolj ostro označil za pristransko, ker sem v njej zasledil napačno citiranje ob enem izmed ključnih vprašanj.¹ Zal moram prav tako napačno citiranje ugotoviti na samem začetku Kocbekovega polemičnega članka: »Rugard Gropp, vzhodnonemški marksistični profesor, je julija 1955 Blocha proslavljal kot najpomembnejšega borca in predstavnika novega, socialističnega humanizma med sodobnimi nemškimi filozofi, kot misleca optimizma brez iluzij, upanja, povezanega z znanjem, že aprila 1957 pa ga je moral zavreči kot 'socialistično' in 'marksistično', zakrinkanega eksistencialista, kot 'revizionista', ki hoče z bojem zoper dogmatizem, shematizem in vulgarni materializem' uničiti dialektični materializem, predvsem pa ga je moral obsoditi kot misleca, z religioznim temeljnim značajem.« In tako dalje. Citirano mesto se v originalu glasi:

»Wir verehren in Ihnen den bedeutendsten Vorkämpfer und Repräsentanten des neuen, sozialistischen Humanismus unter den deutschen Philosophen der Gegenwart, den Denker des Optimismus ohne Illusion, der Hoffnung, die mit dem Wissen im Bunde steht.« Stoji pa v predgovoru k zborniku Blochovih fragmentov Wissen und Hoffen s podpisu Walterja Janke, Maxa Schroederja in Wolfganga Haricha, od katerih bi predvsem slednjega težko »poistili« z R. O. Groppom. Rugard Otto Gropp pa je v predgovoru k zborniku Festschrift Ernst Bloch zum 70. Geburtstag zapisal naslednje: »Vaši prijatelji in kolegi slave v Vas obenem s filozofom tudi osebnost, ki strastno izraža svojo pripadnost humanizmu, zgodovinskemu progressu, socializmu. Vaše mišljenje je obrnjeno k življenju, k praksi.« Ta pohvala (ki je sicer tudi nezdružljiva s kasnejšo Groppovo kritiko) pomeni pač samo to, da je Bloch pomemben mislec, ki se je opredelil za socialistično preobrazbo Nemčije in za socialistični humanizem, ne pa da je »najpomembnejši prvoborec in predstavnik novega, socialističnega humanizma«. Vrh tega pa celotni zbornik vsebuje samo filozofske razprave, ki bi bile lahko prav tako objavljene kjerkoli drugje, ker nobena od njih ne predstavlja analize Blochove filozofije, niti ni po ničemer posebej posvečena Blochu. Toliko zaradi objektivnosti. Pisec, ki si dovoljuje take majhne netočnosti, ima seveda vse razloge za superiorno tretiranje tistih, ki »iz določenih drugih razlogov« nekoliko drugače obravnavajo vzhodnonemške

¹ Ernst Blochs Revision des Marxismus, str. 112. Sicer pa moram ugotoviti da v Hermannu Leyu cenim odličnega zgodovinarja filozofije, pisca bogato dokumentirane Studie zur Geschichte des Materialismus im Mittelalter (DvDw, Berlin 1957).

pisce. Sicer pa vidi Kocbek v teh in drugih vzhodnonemških filozofih najbrž le trobila vzhodnonemških »oblastnikov«, vsakršno drugačno tretiranje pa mu je po tej logiki seveda »konservativno«, izvirajoče »iz določenih drugih razlogov« (pod katerimi naj si vsak misli svoje). Pomeni mu »onemogočanje dialoga« in »žalostno izjemo med jugoslovanskimi marksističnimi teoretiki«. Sicer pa naj te stvari uredi Kocbek sam s svojo avtorsko vestjo. Prav tako naj presodi on sam in pa neprizadeti bralci, kdo »si je svojo sodbo preveč olajšal, ko je svoje pripombe razvil v prestižno in politično prizadetost«.

S tem smo videli pravzaprav vse, kar Kocbek polemično naperja zoper kritiko njegove interpretacije Blocha: očitek o prepisovanju vzhodnonemških avtorjev, s katerimi se kritizirana avtorja ne identificirata v celoti zaradi nefilozofskih in neteoretskih razlogov, s katerimi pa ju družijo »konservativnost«, očitek o prestižni prizadetosti, očitek o politični prizadetosti in vnaprejšnjem onemogočanju dialoga. Možen je en sam zaključek iz tega: Kocbek je skušal s svojim polemičnim zapisom pokazati, kako si zamišlja dialog, voden neprizadeto, politično neprizadeto in s čisto teoretskimi argumenti, brez slehernega nalepljanja etiket.

Osrednji del svojega članka je Kocbek posvetil obširnejšemu razvijanju zaključnega dela svoje prve interpretacije. Tu dejansko ne prinaša ničesar novega, razen da se previdno izogne tezi iz prvega članka, češ da Blochu »religija na primer ni več praznoverje in opij, temveč eno izmed resnih koprnenj po absolutnem«.

Prav tako bo bralec drugega Kocbekovega članka zastoj iskal namigovanj na »končno stanje«, »končno identiteto človeka s samim seboj«, itd. Namesto tega najdemo v drugem članku samo naslednji stavek: »Za razliko od ateističnega eksistencializma, ki ne pozna nikake naravnosti (Sartre), je marksistično pojmovanje po Blochu optimistično in zato finalistično, ker pozna vero v pravo pot biti in upanje v njeno uresničitev.« Edino, kar je v drugem članku ostalo od vseh tez o nekakšnem »končnem stanju človeštva«, je torej le ugotovitev o finalističnosti (z drugimi besedami: smotrnosti) človekovega ustvarjanja zgodovine. Kar je pozitivne vsebine v tem Kocbekovem stavku, predstavlja že od Marxa sèm splošno znano resnico: prihaja čas, ko bo moralo vse človeštvo stopiti na pot smotrne družbene akcije. Ukinjanje odtujenosti človekovega sveta lahko raste le iz smotrne družbene akcije, le iz revolucionarnega spreminjanja sveta; človek svojega resničnega bistva ne nahaja, ampak ga ustvarja z lastno akcijo. Družba bodočnosti bo ali komunizem ali barbarstvo, je zapisal že Marx. To pomeni: edina realna, človeka vredna perspektiva človeštva je komunizem. Komunizem pa je lahko le plod zavestne družbeno-revolucionarne akcije, zavestnega spoznanja o možnosti in nujnosti take preobrazbe. Druga alternativa je barbarstvo — in v času, ko je človeštvo na robu atomske katastrofe, se realnost te alternative kaže z zaprepaščujočo jasnostjo. Toda to nikakor ne pomeni, da je sestavina marksizma »vera v pravo pot biti in upanje v njeno uresničitev«. Vera in upanje nas v tem zgodovinskem trenutku in na tej zgodovinski prelomnici lahko le razorožujeta, Vera je pač lahko le *mnenje*, prepričanost. Toda že od starih Grkov sèm se mnenje (*dóxa*) ceni mnogo manj od znanosti (*epistéme*). Med tiste pozitivne prvine preteklosti, ki so postale sestavni del marksizma, spada nedvomno znanstvenost, zaupanje v znanstvena dogajanja, ki jih preverja praksa. To je bilo popolnoma jasno tudi Ernstu Blochu, saj sicer ne bi bil napisal, da »od golih želja še nihče ni postal sit« (Princip Upanje, 3, str. 164). Prav tako ne od golega upanja in vere. Ko se je Bloch opredelil za socializem, se ni opredelil za »vero«, ampak za

prakse socializma. In kot priznava tudi Kocbek sam, so bile Blochove pripombe naperjene proti prakticističnim deformacijam te prakse. Vendar pa Bloch ni mogel dati realne alternative, realnih sugestij za nepracticistično prakso socializma, ampak je opozarjal le na njegov cilj. Zato je njegova misel nujno morala ostati tuja tej praksi — celo več: nekateri Blochovi učenci so to prakso z vsemi njenimi dobrimi stranmi in pomanjkljivostmi začeli gledati zviška in se celo obračati proti njej. Blochova deviza je bila, da je »najbližje najbolj megleno«. Toda vsakdanja socialistična akcija je prav pot skozi najbližje do bolj oddaljenega — in najbližje je tisto, kar nam omogoča priti do oddaljenega ali pa nam to onemogoča. Najbližji koraki nas lahko oddaljujejo od zadane poti. In prav ta nemoč je osrednja Blochova slabost, zaradi katere ta marksizmu blizki mislec nikdar in nikoli ni docela postal marksist. Marksist ne more biti sopotnik revolucije, kar je Bloch vendarle bil in ostal. Sprejel je vrsto osnovnih marksističnih postavk in se v vsej svoji filozofiji prizadeval za čimbolj plodno in čimbolj totalno razumevanje družbene zavesti v vseh njenih oblikah. Prav zaradi te svoje blizkosti marksizmu pa nikoli ni prišel in ni mogel priti do uveljavljanja »vere« in »upanja« kot osnovnih gibal družbenega razvoja.

Kocbek skuša nadalje dokazati, kakšen velik pomen je Bloch pripisoval veri in predvsem krščanstvu. Bloch je religiozne utopije sprejemal za utopije in je v zgodovini religije iskal predvsem tiste pojavne oblike, ki so izražale »vzdih tlačene kreature«, »izraz stvarne bede« in »protest proti stvarni bedi«, da uporabim Marxove formulacije. To je razvidno tudi iz vseh citatov, ki jih navaja Kocbek v potrdilo svojim tezam. »Nad petdesetkrat navaja biblijo, evangeliste in preroke stare zaveze, priznava se za njihovega dediča, posebno za Mojzsovega potomca«, ponosno ugotavlja Kocbek. Toda v sklopu Principa Upanje to ne pomeni prav nič — razen tega, da Bloch z žarom umetnika-zbiralca registrira vse oblike hrepenenja tlačenega človeštva po rešitvi od zla. Mojzes mu ne predstavlja nič več kot Mignon in biblijo spremlja kot umetniško pričevanje o koprnenju tlačenega človeštva. Miroslav Krleža je nekoč odgovoril na vprašanje nekega novinarja, kateri literarni tekst mu je najdražji, da je to — sveto pismo stare zaveze. In prav tako lahko postavimo upravičeno vprašanje, čemu naj bi mit o Kristusu tretirali drugače od mita o Dionizu ali o Buddhi. In če Bloch to dela, nima niti Kocbek, niti Friedrich Heer, niti R. O. Gropp ali kdorkoli drugi znanstveno podprtih razlogov, da bi to proglašal za vzpon religioznega duha. Ob tem lahko samo ponovim tezo iz svojega prejšnjega članka, da Kocbekova pohvala Blocha ni nič drugega kot negativna zrcalna slika Groppove in groppovske kritike in da gresta obe mimo Blocha.

Ko Bloch rešuje pozitivno vsebino religij (in to še daleč ne zgolj krščanstva!), dela isto, kar je delal že Feuerbach in kar je v osnovi sprejel že Marx. Bog je, kar človek ni, in človek je, kar bog ni, pravi Feuerbach. Religija je religiozna samoodtujitev človeka in zgodovinska naloga je za Feuerbacha v tem, da se božanstvo vrne človeku — da se onstranstvo vrne tostranstvu. Feuerbach seveda ni našel odgovora na vprašanje, kako naj človek dobi vrnjeno bogastvo onstranstva. Zato je bil naslednji korak, da se v tostranstvu, v solzni dolini, najdejo razlogi za to, da se je izoblikoval človeku tuji svet onstranstva. Razlog za to je pokazal Marx. Bloch ni religioznejši od Feuerbacha. Zato je Kocbek sam naletel v svojem lastnem članku na precejšnje težave, ko je skušal opredeliti odnos Ernsta Blocha do religije, pri čemer pa je prišel do zanimive ugotovitve, da nereligiozni Bloch predstavlja največji vzpon religioznega duha. Toda ta umski vozec naj razpleta on sam.

Kocbek tudi ni odgovoril na vprašanje, čemu se je izognil Blochovemu delu Avicenna in aristotelovska levica, ki je izšlo 1952. Namesto tega pa govori o vsebini Blochovega neobjavljenega rokopisa o materiji, ki ga pač lahko pozna le iz Rochhausenove kritike, torej iz druge roke, in sicer roke vzhodnonemškega avtorja. Tudi tu si Kocbek pomaga s spreminjanjem predznaka, tako da iz negativne kritike nastane pozitivna. V delu Avicenna und die aristotelische Linke najdemo naslednja izvajanja o materiji: »Hegel je pomemben po dialektični metodi, toda Aristotel in njegova levica sta pomembna zaradi svojega pojma materije. Saj je vendar pri njem bogata gibanja, bogata oblika, tista, ki se nad kvantitativno osnovo *kvalitativno* razvija. Kot substrat tega stopnjevitega razvoja je prav tako tista, ki *po meri možnosti vse pogojuje, kot pred vsem tista, ki ima za vse zasnove — kot 'bitje-v-možnosti', kot 'objektivna možnost'.* To je bogatejši pojem materije kot zgolj mehanski, ta sicer še naprej ostane na svojem mestu, vendar pod širšimi kvalitativnimi gibanji, spremembami, preobrazbami. In pojem forma pri Aristotelu: če že on sam išče posrednika med njo in snovjo v odnosnem pojmu razvoja, pa je v aristotelovski levici skoraj docela postala imanentni način obstajanja, forma obstajanja materije same«. (citirano po Wissen und Hoffen, str. 61). Iz citiranega mesta je razvidna Blochova materialistična usmerjenost. In prav tako malo, kot drži Rochhausenova teza, da se je Bloch izneveril materializmu, če pravi: »Materija je ravno nasprotje tistega, v čemer človeka ni. V nazaj je njegovo ključno telo in vnaprej substrat njegove sreče. Odtod je možno materializiranje človeka, humaniziranje materije...« (cit. po E. Blochs Revision des Marxismus, str. 81), ker to pomeni le, da materije ne moremo pojmovati kot nekaj, kar ne obsega tudi človeka in da je zgrešen goli »naravoslovni« ali »fizikalni« pojem materije (in to je trdil tudi Lenin v Materializmu in empiriokriticizmu), prav tako malo drži Kocbekova teza, da je novo Blochovo pojmovanje materije v tem, da je »posrednik med subjektom in objektom«. Tudi tu je Kocbek tisti, ki govori jezik Blochovih kritikov.

Na osnovi vsega tega lahko Kocbek zaključi, da »kdor o Blochu govori, ga mora poznati in ga ne sme imeti za transcendentno religioznega misleca ali za kristjana, niti ne more njegovemu esejistu podtikati neofitskih namenov«. Tudi ta umski in moralni vozec lahko pustimo v razpletanje Kocbeku samemu. Zanimivejša je Kocbekova ugotovitev, da se danes odpira nova meja v človeštvu: »Meja se ne odpira več med ateisti in teisti v smislu črkarske pravovernosti in dogmatskega iluzionizma, pač pa v smislu ontološke integracije in kontra-reifikatorske simpatije. Danes so se v človeštvu razvile nove alienacije, ki presegajo religiozne, čeprav jih ne ukinjajo. Na obeh straneh, tako v marksizmu kakor v krščanstvu, delujejo nevarni procesi bitne skleroze in pojemanja darežljivosti. Ob Blochu čutijo predvsem marksisti alternativo: ali se bo marksizem razvil v resnično totalno, ekstatično in mesijansko resnico vsega človeka ali pa se bo izrodil v aleksandrijski racionalizem. Ob njem pa čutimo tudi kristjani prav takšno, če ne še težje razpotje.« Priznati je treba, da je Kocbek tu zavzel stališče nepravovernega kristjana, ko govori o religiozni alienaciji človeka. Obenem s tem pledira za enotno fronto kristjanov in nekristjanov, za njihovo »ontološko integracijo« na osnovi »kontra-reifikatorskih simpatij«. Toda ta enotna fronta najprej nikakor ni tako nova: zadostuje nam pogled na našo revolucijo, kjer se je izvršil npr. razcep med samimi krščanskimi socialisti »ali socialističnimi kristjani« in je levica šla v OF, desnica pa v Slovensko zavezo. »Ontološka integracija« se je tu izrazito izvršila ob vodilni vlogi »pravovernih marksistov«. Toda to pač ne pomeni, da je potrebna nekakšna »da-

režljivost« v tem smislu, naj se marksizem razširi in spremeni tako, da bo v njem prostora še za religijo, pa čeprav takšno, kot jo oznanja protestantska »dialeksična teologija«. Totalnost marksizma ni v takem razširjanju, ampak v tem, da marksizem z dialeksično negacijo rešuje pozitivno vsebino vseh poprejšnjih filozofij, vse poprejšnje družbene zavesti sploh — in prav tako tudi vseh sodobnih filozofij in sodobne nemarksistične družbene zavesti sploh. To velja prav tako za religijo. Kocbekova izvajanja, da mora marksizem postati ekstatičen in mesijanski, da bi bil totalen, in da bo moral nekoč stopiti na mesto religij, pa spominjajo na izrek tistega Francoza, ki ni mogel razumeti, da bi ljudje kdaj lahko živeli brez religije in je razumevajoče vprašal ateista: »Ah, l'athéisme est donc vôtres religion?« Fronta se mora torej odpreti med nepravovernimi kristjani in med pravovernimi kristjani tipa jezuita Bocheñskega, ki je v svojem delu »Sovjetskoruski dialeksični materializem« (1950) zapisal, da je s stališča krščanstva dialeksični materializem več kot zmeta — je greh, ker skuša s prometejskim zagonom doseči tisto, kar lahko dobi le od boga. To je le eden od izrazov »nedarežljivosti« pravovernega krščanstva, kakršni so še papeške enciklike Rerum Novarum, Quadragesimo Anno in zlasti Divini Redemptoris, pa sklep svetega oficija iz 1949, da se šteje za odpadnike od telesa matere cerkve vsi tisti, ki sodelujejo v organizacijah, vodenih od komunistov. Toda to »nedarežljivost« in pravoverno nepopustljivost so nadaljnji zgodovinski dogodki začeli na silo krhati in zadnja papeška enciklika Mater et magistra govori že mnogo obzirneje. Enotna fronta med marksisti in nemarksisti se lahko izoblikuje zmeraj, kadar drugi pristanejo na »prometejski zagon« in prispevajo svoj delež k progresivnemu, socialističnemu spreminjanju sveta. Toda v nerazklanem svetu bo religija zgubila svojo posvetno osnovo; v svetu brez bede ne bo potrebna ne religija, ki opravičuje in sankcionira to bedo (pravoverna religija), ne religiozno sektantstvo in nepravoverna religija, ki je po svoji družbeni funkciji predvsem vzdih tlačene kreature in protest proti dejanski bedi.

Naj zaključim: Ne more biti resnično ustvarjalnega marksizma brez dialoga, brez polemike z nemarksističnimi nazori. Ta dialog je za marksizem izredno ploden, ker mu omogoča, da razvija lastna stališča o nizu problemov, ki jih je načela nemarksistična misel. Namen tega polemičnega dialoga je lahko samo ta, da razvije lastna stališča in da z močjo svojih argumentov prepriča sogovornika. Nobeno pozitivno odkritje in nobena nova ugotovitev ne more biti v nasprotju z marksizmom. Z vsakim novim odkritjem se razvija marksizem sam. Zato med resničnimi marksisti ni in ne more biti odklanjanja dialoga. Toda predpostavka za tak dialog je volja po objektivnosti — tudi pri sogovorniku.

Uredništvu Sodobnosti

Franc Zadavec

V glosi »Na dan z besedo« (št. 1—2, 1963, 191) me je uredništvo Sodobnosti pozvalo, naj odgovorim na nekaj vprašanj, ki sem jih mimogrede zapisal v članku Ali marksizem ali idealizem. Uredništvo zanima predvsem troje. Na kaj mislim, ko uporabljam pojem »materialistična filozofija«, drugič, ali res mislim, da skuša del slovenske inteligence zmanjšati pomen marksizma v naši znanstveni praksi pa tudi v političnih stvareh, in tretjič, kakšno vlogo bi utegnila imeti v »meglenem ideološkem stanju« revija Naša sodobnost.

Prvič. Glede prvega vprašanja si je uredništvo dovolilo intelektualistično igro, ki mu pač ne dela posebne časti, saj jo lahko najbolj pravično in točno pozvamemo z besedo ironija. Neprijetno mi je svoj odgovor metodološko vsklajevati z njegovim načinom vpraševanja oziroma sprenevedanja. Da pa bo stvari zadoščeno, naj vendarle povem, da nisem mislil na miletske kozmologe Talesa, Anaksimandra in Anaksimena, ko sem pojem materialistična filozofija uporabljal v članku Ali marksizem ali idealizem.

Drugič. Da del slovenske inteligence zmanjšuje pomen marksistične filozofije, se pravi dialektičnega in zgodovinskega materializma v naši znanstveni praksi, ali pa ga vsaj poskuša zmanjšati, o tem sem prepričan tudi poslej. Nekaj vzpodbude za tako prepričanje daje tudi član redakcije Naše sodobnosti Dušan Pirjevec v članku Resnica neresničnosti (Naša sodobnost 1962, 1057). Piše namreč o »sedanji krizi«, ki jo preživljajo v Sloveniji »vse naše humanistične vede«. Odkod in zakaj ta kriza? Je mogoče posledica dejstva, da je marksistična materialistična metoda bila v humanističnih vedah v Sloveniji že totalno preizkušena, pa se je pokazalo, da zanaprej ni več porabna in se je slovenski humanistični znanstvenik, ki jo je uporabljal, znašel pred velikim hiatom? Ali pa moramo delni vzrok za to krizo iskati ravno v obratni smeri — da so nekatere naše humanistične vede premalo razvile in uporabile to metodo in bi bila »kriza« znatno manjša, če bi jo. Te krize prav gotovo ne povzroča samo pomanjkanje genijev, tedaj subjektivni faktor, marveč tudi pomanjkljivo uporabljanje revolucionarnih raziskovalnih metod. Pomen marksistične filozofije pa skušajo zmanjšati tudi nekatera slovenska filozofska iskanja, tveganja, modrovanja in posredovanja. Zdi se mi, da bi o te vrste zmanjševanju morali spregovoriti predvsem filozofi. Mogoče pa v vsem tem ni nič in zapisujem samo donkihotske vizije ...

Tretjič. Redakciji dolgujem odgovor še na zadnje vprašanje, se pravi na tisto, koliko Naša sodobnost sama sodeluje, oziroma je sodelovala pri tem zanimivem ideološkem stanju. Mimo Kocbekove interpretacije Ernsta Blocha, o kateri sem opisal svoje pomisleke, se ustavljam še ob dveh člankih oziroma problemih v lanski reviji Naša sodobnost.

1. V članku Draga Sege Nekaj kritične bilance (str. 956) teče dokaj ostra polemika proti tako imenovani ideološki in idejni kritiki umetnosti in književnosti. Seга večkrat piše enačaj med ideološko in dogmatsko kritiko. »... podobna dogmatski, t. j. religiozni, moralistični, ideološki in drugi tovrstni kritiki, kritiki iz izvenestetskih izhodišč...« »... docela ustrezajo tudi vrednostni kriteriji, ki se nanje pretežno opira in ki so izrazito ideološke, t. j. dogmatične narave...« »Gre potemtakem za kritični postopek, ki pri oceni umetniškega dela upošteva predvsem njegov idejni substrat, ki razvršča in vrednoti predvsem ideje... Ni treba posebej opozarjati, da ta postopek ni nov in da ga je že nekdanj uporabljala vsa dogmatska kritika.« Ob stališču, po katerem je ideološka in idejna kritika enaka dogmatski kritiki, se sprašujem najpoprej o tem, ali je idejna kritika neke umetnine sploh še dopustna, če nočeš biti oklican za popolnega diletanta, ko spregovoriš o umetniškem delu. In drugič. Ali kritika načelnega skepticizma, dekadence, narcisovstva in podobnih subjektivističnih pojavov v književnosti škoduje razvoju umetnosti? In dalje. Ali ideal harmoničnega človeka, ta vsebinski cilj marksistične umetnostne ideologije, ruši zakone umetnosti in je izrazit izvenumetniški kriterij? Če v tem trenutku mislim vsaj približno dosledno, potem moram po logiki Segove enačbe prišteti k dogmatski kritiki tudi vse tisto marksistično literarno in umetnostno kritiko, ki je po svoji naravi tudi idejna in ideološka, ki pa ji ne moremo očitati vulgarno socioloških lastnosti. Na primer Brnčičevo. Priznati pa moramo, da je v Brnčičevi kritiki več tiste iskrene ogorčenosti in prizadetosti nad vsem, kar žali človekov estetski okus in človeško naravo, kakor pa na mnogih starih slovenske povojne kritike, tudi tiste, ki je poskušala uveljaviti merila »novejše estetske kritike«.

2. V članku Dušana Pirjevca Resnica neresničnosti berem, da se nam poleg raznih političnih oblik in gibanj, ki so povezane z marksizmom, »prikazuje predvsem kot problem« tudi »marksizem in leninizem, historični in dialektični materializem«. Ta »problem« se avtorju pod težo nadaljnjih razmišljanj spremeni v pojem »kriza«. Po njegovem mnenju so v krizi načelna idejna izhodišča. Sodbe o krizi načelnih idejnih izhodišč ne more bistveno omiliti tudi aplikacija te krize na del slovenske inteligence v formulaciji »... v kolikor je ta inteligenca nastopila in se borila tudi v imenu marksizma, potem je treba reči, da je v krizi tudi marksizem oziroma njena interpretacija marksizma, s čimer se odpira seveda vprašanje odnosa do marksizma sploh«.

Tukaj se nam zastavljata predvsem dve vprašanji. Ali je neka ideologija, se pravi marksizem v krizi, če ga del inteligence pri nas in drugod pojmuje in razlaga drugače, kakor to zahteva njegova narava? In drugič. Če ga del inteligence razlaga napačno: se odpira s tem samo vprašanje njenega odnosa do marksizma, ali pa »se odpira vprašanje odnosa do marksizma sploh«? Tudi glede tega bi si človek želel več jasnosti in tenkočutnejšega ločevanja med tem, kaj je resničen problem in kriza in kaj samo neresničen.

Vprašanja so očitno ostala odprta. Zdi se mi, da obvezujejo redakcijo Sodobnosti, da o njih spregovori, kakor je obljubila. Zelo mi bo ljubo, če me prepriča, kako se motim.

Relativna »stvarnost«

Matjaž Kmecl

Polemični zapiski

Ker je to nekako najlažje, izhajam s čisto osebnih izhodišč. — Doslej sem imel čast, da so me že z različnih strani opremili z različnimi priimki: ždanovist, stalinist, pesisovec druge stopnje, politikant, birokrat ipd., Janko Kos pa je revijo, pri kateri sodelujem, na nekem predavanju zelo določeno označil za »ziherlovsko-dogmatistično«. Ta izraz se je v svoji nepotvorjeni vsebini, v več neodstopajočih variantah začuda hitro raznesel tudi po bratskem jugu, kar sicer kaže na dobre zveze nekaterih slovenskih kulturnikov s tamkajšnjimi kulturnimi krogi.

Vse te oznake je rodila menda analiza določenega zgodovinskega položaja, vendar so jim avtorji kmalu namenili širše delovno območje. Z njimi so se začeli opredeljevati tudi do sprotnih pojavov — ustrezno so v tem primeru tudi rabljeni. — Žal pa zgodovina, iz katere izhajajo, ni še tako zelo daleč nazaj, da jim ne bi njihove vsebine nenehno dopolnjevala tudi s svoje strani. V takšni dvojnosti bi si jih seveda kazalo ogledati.

Relativnost

— Svoječas so ljudi javno ožigosali ali pohvalili z oznako njihovega odnosa oz. neodnosa do marksizma, danes smo hvalabogu z demokratizacijo toliko naprej, da jih lahko obatinamo z birokratizmom, stalinizmom, politikantstvom, administriranjem etc. — Efekt pa je menda slejkoprej isti, — le etikete se spreminjajo. Politiziranju, česar se tako boji T. Kermauner, zlepa ne uidejo, naj so spremne deklaracije takšne ali drugačne. — Enostaven primer: Današnja jugoslovanska notranja politika se že lep čas sem neusmiljeno bori proti birokraciji — tako ali drugače. Označiti torej danes nekoga za birokrata, ga pomeni v takšnih razmerah tudi že politično »denuncirati«, diskreditirati (oznako uporabljajo Jerovšek, Kermauner itd.); označiti nekoga za liberalista, nadaljevalca liberalističnih tradicij — vsi vemo, kaj za slovensko zgodovinsko zavest oznaka predstavlja, oz. kakšne asociacije vzbuja — ga pomeni politično ožigosati (izraz uporablja Kermauner, Kos itd.); označiti nekoga kratkomalo za denuncianta (Pirjevec, kot pojem Jerovšek itd.) pa je seveda najlažje ukinjanje »dialoga«. Itd. Ne da bi na dolgo govoril, naj ugotovim, da so vse te oznake ob vsebini, ki jim jo pripisuje »famiarnohumanistična« grupacija, danes žalibog življenjski arhaizem in seveda relativizem. — Birokracija, proti kateri so bile prvotno namenjene, je pač prilagodljiva in si jih je že zdavaj prilastila. (Dejstvo, da se je proti njej začela boriti še politična oblast, jo je samo pre-

kalilo in zakompliciralo.) — S prisvojnimi izrazjem se je začela seveda hitro po svoji pameti okoriščati. Takoj ko pa je postalo tudi njena last, se je začelo prazniti oz. pridobivati na popolnoma novih in drugačnih razsežnostih; v zvezi z državno in gospodarsko administracijo je pa postalo tudi že politična palica.

S tem, da so se iste etikete ohranjale tudi na drugi strani in v drugih rokah, so se obenem spremenile v nostalgični petrefakt določenega dela določene generacije, ki je sicer vse te uime in nadloge občutila ob svojem nastopu, ko so bile še žive, dovolj jasno in boleče na svoji koži, ki pa jih je začela obenem glorificirati, mitizirati in pripravirati — vse tako kaže — v bolj ali manj večni princip družbe in življenja.

— To velja za en del omenjenega izrazja. Drugi del je v mnogočem samo rezultat tako ali drugače duhovitega konstruiranja oz. teznega interpretiranja. Da lahko z navidez seriozno in »zgodovinsko fundirano« konstrukcijo »dokažemo« vsemogoče, naj poskusim pokazati na primeru ustrezne interpretacije tkim. »kritične«, »neprilagodljive« »generacije«, oz. poskušam »upravičiti« naziv »famiilarni humanisti« (kot pendant »sentimentalnim humanistom«), ki sem ga »uporabil« zanje.

Familiarni humanisti

Pri tem je treba seveda nekoliko v zgodovino. V oporo nam lahko služijo sicer nekoliko sentimentalni spomini Janka Kosa na Besedo, — deloma seveda tudi spomini T. Kermaunerja na lastno otroštvo, uporništvu in študije filozofije.

Danes bolj ali manj vsi poznamo — ker se je o tem že precej pisalo, pa tudi v zgodovino je že skoraj prišlo — zasluge Besede v boju slovenske kulture z birokratizmom, v boju za uveljavljanje novih pogledov na umetnost po vojni, v boju za svobodo umetniške izpovedi. Vsem je že bolj ali manj znano, s kakšnimi težavami se je zaradi svoje nepopustljivosti borila: pogosto brez dotacij (administrativni, pa tudi generacijski odpor), kakšni udarci so leteli nanjo (Janko Kos in Taras Kermauner sta sicer precej tega časa sodelovala z ne pretirano uporniškimi poročili in kritikami v »dogmatističnem« Novem svetu oz. Naši sodobnosti, toda to podobe v glavnem ne menja); končno je znano tudi to, da je Beseda administrativno končala, kakor je takšen konec storila tudi njena neposredna naslednica Revija 57. To je bila prva faza v razvoju mlade generacije. — Že ves ta čas pa so se v rodu porajali ločitveni procesi; en del se je z določenimi koncesijami zunanjim zahtevam, deloma pa tudi v zvezi z različnimi družbeno sprostitevni procesi ob uresničevanju samoupravljanja, umiril in spravil, drugi del je v svojem odporu vztrajal. — V letih navideznega zatišja, ko ni nobene prave naslednice obeh revij, ni miroval; v samozaložbi izdala dve pomembni pesniški zbirki Dane Zajc in Venó Taufer, neodvisno od teh izide prav tako pomembna pesniška zbirka Gregorja Strniše, nastane Smoletova Antigoná. — V svojem vztrajanju doseže končno uspeh tudi pri »forumih«. Novo revijo Perspektive prevzame l. 1960 v založbo Državna založba Slovenije in ji dodeli za naše revialne razmere relativno bogate subvencije — tako da se skupina s svojim filozofsko-kritičnim delom lahko poslej mirne duše in brez posebnih birokratskih oz. administrativnih ovir posveti poglavitni nalogi, ki si jo je zadala: vesplošni kritiki in prevetritvi slovenskega stanja.

Pri tem je med drugim izhajala s stališča, da na Slovenskem živi in niha sredi na veliko razširjene prilagodljivosti in konformizma večje število skupin, »čred«, zadrug, družin, ki jih kaže pač med seboj razlikovati, kljub njihovi skupni konformistični podstati. Te familije, ki jih večeje različni skupni interesi in pogledi, je zaradi preglednosti opremila z različnimi bolj ali manj efektnimi nazivi: sentimentalni humanisti, liberalistični polaščevalci, oblastniki, pessimisovci različnih stopenj in jakosti ipd.

Zase je skupina prihranila naziv »kritične« oz. »neprilagodljive« »generacije«. Toda pri tem je izhajala, kot že rečeno, iz svoje zgodovine. Saj je v tem trenutku že nekaj časa bila le še člen državne institucije, torej tudi formalno po svoje zavarovana pred zunanjimi posegi. Svoj nekdanji boj z birokracijo je povišala v mit in ga kot takšnega začela vsiljevati tekoči stvarnosti. — Da se razumemo: Birokracija, birokratizacija je še vedno problem in bo ostala problem in nujno zlo, dokler bo obstajala upravna ureditev družbenih institucij — toda v obliki, kakršno še vedno ohranjajo v svojem predstavnem svetu in kakršno prikazujejo v svojih teznih interpretacijah familiarni humanisti, je preteklost.

Pri takšnem, familiarnem, pojmovanju slovenske današnjosti, — pri takšnem pogledu na svet, ki se familiarnim humanistom očitno razkriva v nekakšni družinski sestavi oz. mozaičnosti in ko vidijo v človeku predvsem pripadnika določene skupine, črede, družine, — pa v ognju skupnega nastopa, je skupina seveda morala familiarnost kmalu občutiti tudi kot globljo eksistencialno prvino. Kako se je ta občutek praktično pokazal navzven, je najlepše razvidno iz kriterijev, ki jih je ustvarila za svoje vsesplošne (pre)vrednotenje, za svojo arbitražno politiko in kritiko. Podprti so na eno samo filozofsko shemo, ki naj predstavlja izhodišče, Arhimedovo točko vsemu. Teza je znana, ne kaže je ponavljati. Z njo so začeli meriti umetnost, ki se jim v nobenem primeru ni zdela — to lahko rečemo — bogve kako dobra, če v njej niso tako ali drugače zasledili avtorjevih takšnih ali drugačnih prizadevanj po izpovedovanju filozofsko zaključnega, ostraničenega sveta; seveda ne poljubnega, marveč določenega.

Asociacija: Stara bojazen — filozofskoshematična uzurpacija umetnosti? Cemu umetnost potem sploh še obstaja, če jo je treba neprestano nečemu podrežati? Zakaj je potemtakem ne nadomestijo administracija, filozofija, familiarna ugodja ipd.? — Dobro, razumem, da se tematska območja v umetnosti izčrpavajo, da se ene tematske skupine pogrezajo v nemirno temno morje (vsaj začasne) pozabe in da se druge že zdavnaj pozabljene, ali sploh še ne videne, vsak čas dvigajo v današnjo resničnost — in da igra pri tem lahko tudi filozofija pomembno vlogo; — ne morem pa razumeti, da je edino primerno, aktualno, resnično itd. današnje takšno tematsko območje, torej vredno, da vanj posegajo današnje umetniške kreacije — območje intelektualne alienacije. Umetnost je širša od filozofskih shem. Vsaj morala bi biti.

Možnosti interpretacije pa postanejo seveda v familiarnih rokah zelo različne, zelo raztegljive in prav tako široke kot ozke. Številne razlage slovenskih sodobnih umetnin so to doslej že jasno pokazale. Interpretatorjeva spretnost lahko izbije na čelo človeka iz familije in popolnoma zavrže družinskega sovražnika.

Tu pa seveda že preži nevarnost. Takoj ko ima nova familija opraviti s prelevitvijo in postopno notranjo prestrukturacijo iz resničnih ustvarjalnih huma-

nistov v *familiarne (humaniste)*, jih čas in *administrativna družba neusmiljeno dohitita*. Vse početje se *sprevrže v enega izmed številnih mitov, ki bolj ali manj nujno živijo v sleherni družbi*. *Konstruktivno negatorska vloga preneha: edini izhod je v izgradnji novega afirmativnega programa, ki mu seveda proti nenehna nevarnost prilagajanja*. — Z drugimi besedami: *Njeno kritično negatorstvo je bilo v bistvu zasnovano na odnosu birokracije oz. administracije do nje*. Dokler je bil ta odnos *izključujoč ali vsaj nasproten, je bilo resnično; takoj ko pa je postal praktično strupen, če ne že celo kaj več, je izgubilo tla pod nogami*. Vsi pojmi in vse oznake so se začeli *postopoma, a neusmiljeno prazniti*.

Asociacija: Ne mislim se spuščati v *prognoziranje*, — *resničnost današnjega stanja bo pokazala prihodnost*. — Toda pričakujem *zamero da s takšnim pisanjem »ubijam dialog«*. Seveda se ob tem *zastavlja vprašanje, kolikokrat so doslej avtorji Perspektiv načeli kakšen »dialog«, ne da bi sobesednika že vnaprej ne označili — in to kot pribito — s takšno ali drugačno peiorativno — tudi politično pobarvano oznako: birokrat, denunciant, Münchenovec, bileralist ipd., ter ga s tem že vnaprej handicapirali oz. diskvalificirali?*

Naša sodobnost oz. *Sodobnost, kot zvest in natančen seizmometer družbenih tokov in različnih premikov, se je z dvema uvodnima člankoma enega svojih urednikov Dušana Pirjevca in s svojo novoletno fiziognomijo prijazno približala kritičnim pogledom na slovensko stvarnost, kakršne so Perspektive izoblikovale v kratkem času svojega obstoja*. Približevanje te revije, ki so jo *Perspektive na svojih straneh že večkrat nedvoumno označile z različnimi priimki, bi moralo dati urednikom obeh revij marsikaj misliti*. Misliti daje seveda tudi nam.

Vendar smo se že *preveč oddaljili od teme, ki ji skušamo slediti, kajti še vedno nas prvenstveno zanima, kako je s to »birokracijo« in »politikantstvom«*; oboje mislim v *funkciji nasilnega poseganja v umetnost; tako se namreč tudi oba izraza oz. pojma v diskusiji pretežno uporabljata*.

Kdo je birokrat in kdo ima takšna poželenja?

Asociacija ob *skrajnem robu: Žalibog je večkrat hudo govoriti o stvareh, ki zadevajo npr. politiko, ne da bi človek sam ne posegel vanjo*. — Primer: *Dušan Pirjavec je v svoji razpravi Resničnost neresničnosti (NSodob. 1962, 1062) med drugim »tvegala« tudi tole trditev: »... v kolikor je ta inteligenca nastopala in se borila v imenu marksizma, potem je treba reči, da je v krizi tudi marksizem, oziroma njena interpretacija marksizma...«* — Če bi hotel katerikoli predstavnik te nesrečne inteligence, ki je sicer dejansko v mnogočem skorumpirana, a v mnogočem prav tako poštena kot katerikoli drugi kulturnik, ki se k tej »generaciji« *javno ne prišteva, takšno misel zavreči ter pri tem izčrpati vse skrite ali odprte možnosti (tudi politične, ki se v prvi vrsti ponujajo), — bi se še kako moral izpostavljati različnim epitetom*. Vsaj po *današnjih kriterijih*. — Edina možnost, da nas takšna nevarnost ne doleti, je *praktično samo ta, da se s formulacijo molče ali naglas strinjamo*. Sicer preidemo zdajci *hočeš-nočeš med »denunciante«*. Formulacija je že sama na sebi vse druge možnosti vnaprej *domala onemogočila, — saj gre za konkretno generacijo in konkretno*

interpretacijo marksizma. — Na podobno, čeprav ponavadi ne toliko odkrito taktiko naletimo pogosto v Perspektivah. Mislim, da ne pretiram, če vsesкупaj označim sicer za tveganje, a prav v tej dvoreznosti, za precej netvorno tveganje.

— Ob zgornjih oznakah in pojmi, ki jih reprezentirajo, bi kazalo verjetno najprej še enkrat znova načenjati vprašanje ustvarjale in družbene avtonomnosti umetnosti; dalje vprašanje, kakšen instrumentarij je umetnosti sploh na razpolago, da lahko z njim posega v družbene mehanizme, jih oblikuje ali negira; — če namreč določene oblike družbene oz. družabne funkcionalnosti posegajo v umetnost, mora to gotovo biti posledica določenih razmerij med njimi. Ipd. Končno pa bi pri vsem tem kazalo seveda poseči tudi v zgodovino. Kajti nekomu očitati, da si želi nazaj administrativno-birokratskega ukrepanja, se pravi imeti o tem povsem določeno zgodovinsko izkustveno predstavo. Ti ukrepi, dalje, gotovo niso bili metafizično dani, marveč so imeli svoje nosilce, — vzornike za oznako »birokratski ukinjevalec«. Prav o zadnjih pa se je vse doslej v publicistiki pisalo zelo megleno, nasprotno; in zanimivo: konkretne nosilce takšnih družbenih tendenc se skuša odkriti šele naknadno danes — ponajveč med ljudmi, ki s konkretnimi pojavi, ki služijo pri tem za izhodišče, pogosto nimajo nikakršne zveze. Takšno naknadno, delegirano nalaganje krivde je seveda v nekem smislu demagogija in nemoralnost.

Da ne izgubljam praznih besed, konkreten primer: Če se npr. Zadravcu danes v zvezi s Kocbekom pripisujejo administrativno-ukinjevalna poželenja, potem bi seveda kazalo spričo določenih zgodovinskih aluzij najprej razčleniti vso stvar, ki se je zgodila s Kocbekom leta 1952, si ogledati recimo z zgodovinskega stališča najprej vlogo, v kateri sta se takrat pojavila recimo Josip Vidmar ali Janko Kos (Zapiski s svinčnikom!), potem vso stvar premisliti in se končno odločiti, kam pri tem z današnjim Zadravcem. — Danes nekoga »rehabilitirati«, še ne pomeni kompenzacijsko obsojati sleherno polemiko, kajti »rehabilitacija« ne more biti v nobenem primeru dajanje koncesij, priznavanje nekakšnih rabatov v imenu nekega splošnega greha, marveč v poštenem in neobremenjenem primeru le priznavanje možnosti odkritega in poštenega razgovora. — Upam, da nas takšno pojmovanje še ne kliče med biokrate.

Asociacija: Sicer pa je z rehabilitacijami sploh čudna stvar. Danes odsekamo roko, da bi jo jutri rehabilitirali; roke sicer ne moremo vrniti, toda olajšamo si vest.

»Pessisovstvo« na Slovenskem v luči zgodovine

Prav toliko relativen se pokaže v zgodovinski luči pojem tkim. »pessisovstva« (nelep odnos do eksistencialne filozofije). — Lahko bi ob tem načel docela osebno vprašanje, saj je T. Kermauner v ustreznem članku o pojavu izpeljal iz enega ali dveh mojih napačno interpretiranih stavkov cel niz samovoljnih zaključkov, toda bolj me trenutno zanimajo njegovi kriteriji razvrščanja v »pessisovske« kaste. Ti kriteriji namreč spet na moč pomanjkljivo računajo z relativnostjo zgodovine in zgodovino nasploh. Zaman sem npr. v razpredelnici iskal, kam gre Janko Kos, ki bi ga morala slovenska povojna zgodovina po tozadevnih kriterijih pač nadvse dobro poznati kot enega prvih »pessisovcev«, če ne celo osnovevalca tega »gibanja« pri nas.

Nekaj poljubnih citatov iz zgodnjega Kosa to jasno pokaže:

«Če more naš pisatelj iz oblikovne zakladnice Zapada marsikaj s pridom uporabiti, je pa stvar drugačna na vsebinskem področju. Od resničnih umetnikov, ki v svojih delih oblikujejo konkretno resničnost (Proust, Hemingway, Faulkner in drugi), ni mogoče vsebinskega ničesar prevzeti, razen če jih kopiraš. Nekaj drugega je pa tista vrsta zapadne literature, ki ne prikazuje konkretnih ljudi in resničnosti, ampak govori o »človeku« nasploh ter služi v glavnem razširjanju filozofskih shem in tez, ki jih z literarnimi sredstvi ilustrira. To je literatura, ki nadomešča umetnost s filozofijo, v resnici pa dekadenco filozofije meša z dekadenco umetnosti. Ustvarja jo posebna zvrst evropskih intelektualcev (eksistencialistov in drugih), ki v nji izražajo svojo družbeno situacijo in interese. Iz te vrste literature je seveda mogoče prevzeti ne samo obliko, ampak obenem z njo tudi probleme, vsebine in ideje, ki jih vsebuje» (Namesto eseja, B 1952—1953, 89, 90).

«Kaj naj o vplivih te vrste rečemo drugega, ko da so s svojo špekulativno splošnostjo in sumljivimi teznimi problemi, ki jih prinašajo, ne samo družbi, ampak predvsem umetnosti v škodo? Mislim, da bo naša literatura pred njimi obvarovana samo pod temle pogojem (in to je edini nasvet, ki ga ji danes moremo dati): če bodo naši pisatelji pri upodabljanju življenja izhajali iz tistega, kar lahko o resničnosti osebno in neposredno doživijo, kar v nji konkretno, individualno in čutno otipljivo, ne pa iz splošnih miselnih predstav in shem, ki jih o življenju utegnejo imeti in o njem konvencionalno prevzeti.»

«Nasploh pa mislim, da ni umetnikova naloga, razkladati ideje in opisovati miselne predstave. Umetnik mora videti in doživljati resničnost v njenih čutno konkretnih oblikah in iz njih ustvarjati žive in plastične človeške like, življenjske usode in podobno. To se mi zdi za umetnika specifično in v umetnosti glavno in če se ne motim, je ravno ta stvar pred vsemi drugimi potrebna naši literaturi, ki jo je aktivistična miselna shematika že zamorila in ji zdaj grozi nova.

Naš aktivist je pod vplivom psevdosocialističnih shem najprej domislil miselno predstavo o življenju in jo nato ponazoril. Prav tako domisli eksistencialist najprej miselno predstavo in shemo o eksistencialističnem človeku in problemih njegove eksistence, nato pa jo z literarnimi sredstvi ilustrira.» (o. c. 90) Ipd.

Nisem želel Kosa »kompromitirati« s tem navajanjem; želel sem le na konkretnem primeru opozoriti Tarasa Kermaunerja, da v svojih razpredelnicah in pri svojem razdeljevanju naslovov kljub navidezni zgodovinski izčrpnosti ni dosleden. Sploh pa je tudi »pessisovstvo« zgodovinsko zelo relativna zadeva, še posebej, kar se tiče učinkovitosti. Nevarno je takrat, ko lahko v njegovem imenu izvajamo politične ali drugačne represalije; za to pa je bilo svojčas na vsak način več možnosti, kakor danes.

Zaključek

Ne vem sicer čisto natančno, kam in v kakšen smisel vsa ta debata in polemika slovenske kulturniške inteligence o slovenski kulturniški inteligenci pelje, ker ne verjamem stoodstotno v filozofski mesijanizem. Bolj bi verjel v konkretno akcijo. Rusov vzklik: organizacija! bi lahko bil izhodišče v to smer. Toda prej bi moral pojasniti neko osnovno pomanjkljivost v obrazložitvi. — Ob zastavljeni antitezi tržišče — organizacija ne moremo namreč mimo dejstva, da je sleherni organizacija v nekem smislu podvržena določenim tržnim razmerjem in da je, obratno, sleherni tržišče navsezadnje tudi

svojevrstna organizacija. Cerkev je resda zgrajena na principu organizacije, a v določenem smislu tudi na principu bolj tržnega značaja. Če izpodbijemo cerkvi gospodarsko dejavnost, ki je evidentna in s katero se materialno ohranja, je ne bo ohranila gola organizacija, marveč vera in entuziazem (prim. Kocbeka v Sodobnosti 1—2). In kaj je navsezadnje vera — če gremo v skrajnost — spet drugega kot izmenjava na duhovni ravni? Lahko na visoki duhovni, lahko pa tudi na najprimitivnejši stopnji, ko se že približuje blagovni izmenjavi, seveda v fiktivnem smislu (primenjati si z odpovedjo večno življenje). Kje je tu sploh izhodišče? Trg je le zgodovinska oblika večnih menjalnih procesov in je v tem smislu potrjen istemu osnovnemu mehanizmu, kakor katerikoli drugi tovrstni pojav.

Če pa že ne najdem ravno jasnega odgovora na tako absolutno zastavljeno vprašanje, potem moram priznati, da je debata na malo relativnejšem nivoju vendarle odkrila niz zanimivih pojavov iz življenja sodobne slovenske inteligence. Zal pa se moram ob nekaterih diskutantskih metodah na tem nivoju vprašati: Ali ne prehaja slovenska intelektualna kultura počasi in neopazno iz ene shematske skrajnosti v drugo? Ali gre za izmenjavo ali za sožitje mitov? Eno pri tem je seveda marksistična ali kakršnakoli že tvorna misel, drugo določeni obrazi, ki si jih je prakticistična vsakdanost z določenimi »Marksovimi« ali kakšnimi drugimi izrezki priredila za stensko okrasje.

In končno vprašanje, ki se tiče samo takšnih ali drugačnih interpretacij marksizma: Ali more oziroma mora biti marksist samo dogmatik ali tudi še kaj drugega, pa čeprav ne kliče vsak trenutek na pomoč Heideggerja ali Merleau-Pontyja? — Ne postavljam kot trditev, postavljam kot vprašanje: Od kod in kako Marxa dopolnjevati, njegovo misel ustvarjalno oživljati?

Asociacija: Ob preprosti notici v Delu, da so v prvih dveh ali treh dneh lanskega decembra, ko je pritisnil mraz, v ljubljanski Modni hiši prodali več kot ducat krznenih plaščev po 160 000 do 200 000 din, se potem zastavljajo dodatna vprašanja; s čisto praktičnih izhodišč, ki pa vendarle zadevajo — spričo našega povprečnega standarda katerikoli marksistično pa tudi bolj meščansko poštenje, ki želi biti družbeno progresivno in resnično.

Zaradi takšnih in podobnih vprašanj sem tudi zapisal teh nekaj sicer živahnih zapiskov. Iz želje po svobodni ustvarjalni diskusiji, ki ne bo obremenjena z nikakršnimi predsodki, kompleksi in podtikanjji. Ki se ne bo tolkla za golo intelektualno superiornost in ne bo zaključena na goli filozofsko-sociološki nivo, kamor sicer vztrajno, superiorno in obenem očitajoče vabijo filozofske sirene. — Danes je docela nesmiselno govoriti o nesmislu, ki ga kaže občan za umetnost in po drugi strani forsirati gole intelektualne filozofske dileme ter jih istočasno povzdigovati v edino resničnost današnjega dne, današnje umetnosti. Resničnost je vendar veliko bolj mnogoobrazna, kot pa se slučajno kaže temu ali onemu intelektualcu, ki je imel to srečo (in še kaj povrh), da je že nekajkrat dobil štipendijo za študij v Parizu. — Saj navsezadnje lahko korespondiramo na različnih nivojih. Zakaj komurkoli karkoli vsiljevati, pa čeprav samo izrazno sredstvo? Če ne bomo življenjski in z resničnostjo skregani, nas bo življenje samo izključilo iz igre. Kdor je birokrat in pri vrelcu, si bo lahko pomagal za nekaj časa sicer tudi na drugačen način, da bi se obdržal. Vendar samo na videz. Življenje je nepodkupljivo, na površju bo plavala samo njegova ekstenzialna iluzija, v resnici bo že zdavnaj na dnu.

Zaključna asociacija: In njegove knjige npr. bodo čez nekaj let prodajali za Novo leto po pet kovačev.

Eksperiment s TV kritiko

Janez Pirnat

»Rada bi vedela, kaj je neskončno?«
»To je čas, ki bi ga porabil, da bi Vam
to razložil, gospa.«

(Einstein)

Predmet tega sestavka je kritična glosa D. Kraigherjeve z naslovom »Eksperiment z Bachom«, objavljena v Naših razgledih 9. februarja. Glósa je obravnavala televizijsko oddajo skladb J. S. Bacha (Toccate in Fuge v d-molu ter Chaconne v d-molu), ki jih je igral pianist Freddy Došek. Oddajo so pripravili: F. Došek, M. Kragelj, M. Kumar, J. Pirnat in M. Sevnikova.

TV glosa Dragane Kraigher ni bila kritična. Vse naglavne grehe, ki jih je odkrila v oddaji, je pripisala režiserju Mirču Kraglju, ki v tem primeru ni bil omenjen niti zapisan kot režiser, ampak kot soavtor oddaje. Oddajo smo si zamislili kot poskus televizijske ponazoritve skladb J. S. Bacha. Ta poskus ni imel namena, da bi glasbo umetniško poglobil ali razširil, ampak da bi se ji likovno podredil. Če izvzamemo tehnične značilnosti, je televizija vizualno in slušno komunikacijsko sredstvo. Tudi če samo prenaša koncert, ga prikazuje vizualno, likovno. Druge možnosti zaenkrat ni, dokler ne dobimo barvne televizije, in barva bo vizualno plat samo poudarila.

Televizijska realizacija je izhajala iz pianistove razčlenitve skladb in skupne hipoteze, da bi glasbo povežal z likovnimi elementi gotike. Razumljivo je, da nihče od avtorjev oddaje ni mislil in ne misli, da je to edina možnost. Če bi lahko preverili in se prepričali, da so oddajo vsi občutili na enak ali podoben način kot D. Kraigherjeva, potem poskus ni uspel. Tudi v tem primeru pa bi predstavljal potrebno izkušnjo, da ne bi več poskušali v tej smeri. Dotlej pa govore sorodne izkušnje s področja likovne vzgoje, ki jih ima komisija za likovno vzgojo pri Svetu Svobod in prosvetnih društev LRS, da so taki poskusi uspešni in potrebni. Literatura, glasba in likovna umetnost se med seboj dopolnjujejo ter pojasnjujejo in vzgojni učinek se razširi.

Oddaja je izkoristila štiri stilizirane gotske elemente. Razen klavirja sta bila uporabljeni dva plastična elementa: snop gotskih reber in gotska plastika. Druga dva, rozeta in gotsko okno sta bila izkoriščena kot svetlobna efekta, ki sta se pojavljala na horizontu in na tleh pred klavirjem. Vse ostale optične spremembe je ustvarila razsvetljava. Ta je izkoriščala možnosti prostora, ki so ga ustvarjali snopi gotskih reber, postavljeni v dve vrsti, po šest na vsaki strani. Po razčlenitvi glasbe je imela oddaja v 25 minutah — 53 kadrov. Tako število slikovnih sprememb lahko moti poslušanje. Zato so posamezne kadre

v oddaji nadomestile svetlobne spremembe pri nespremenjeni sliki. Takih sprememb, ki so blažje, je bilo 18.

Pet kadrov uvodne Toccate (približno 3 minute) je slikovno predstavilo pianista. Ob začetnem taktu Fuge se je kamera odmaknila v prostor. S slikovnimi in svetlobnimi menjavami je bil v približno 7 minutah ponazorjen prostor, v katerem je pianist igral. Motiv te skladbe je bila rozeta, zaključna slika Fuge pa celotni posnetek prostora (total). Odtemnjena slika začetne teme Chaconne v d-molu je bila ista kot zaključna slika Fuge. V razmakih med snopi gotskih reber je bilo postavljenih osem gotskih plastik, osem plesalk, ki so bile oblečene po predlogu plastike s pročelja katedrale v Strasbourgu. Motiv te skladbe je bilo gotsko okno. V približno 7 minutah in pol nas je slika ponovno uvedla v spremenjeni prostor. Ves ta čas so bile plesalke kot drapirani kipi — nepremične. Osrednji del Chaconne je koral. V tem delu so plastike »oživele«, stopile so s svojih podstavkov. Zadržane, simetrične plesne figure so se končale po štirih minutah, kolikor traja koral, v izhodišču. V zaključnem 4 in pol minutnem delu skladbe je prešla kamera iz prostora nazaj k pianistu. Zaključni takti glasbe so uvedli začetno sliko oddaje. Misel oddaje je bila: umetnikova glasba vzbuja v nas podobe, ki zaživijo, medtem ko glasbo doživljamo, in zamro, ko glasba izzveni. Misel je prastara, načinov realizacije pa mnogo. Te podatke sem zapisal za tiste, ki oddaje niso videli, pa slede razvoju televizije in polemiki o televizijski kritiki, ki je zadnji čas aktualna.

Dragana Kraigherjeva je ob gledanju te oddaje čutila nekaj podobnega kot pri poslušanju *moderne popevke*, ki neprijetno spominja na Beethovnovo »Eliso«, oziroma pri poslušanju zabavne glasbene priredbe Čajkovskega klavirskega koncerta v b-molu. Čutila je torej, da je oddaja sprofanirala glasbo J. S. Bacha. Njen občutek so potrdili nekateri pozitivni zgodovinski podatki, ki jih je sprejela za kritična izhodišča. Odtod njene postavke:

a) Življenje J. S. Bacha se je »začelo in končalo v glasbeno izredno razgibanem, živem in polnem obdobju — baroku. — Res ni tako težko uvrstiti kakega skladatelja v obdobje, kamor spada, da se laže vživimo v njegove skladbe.« Gotski okvir televizijske oddaje je bil po njenem mnenju zato neprimeren in je napačno prikazal ter razbil vzdušje J. S. Bacha.

Pri študiju splošne sociologije umetnosti sem dobil najosnovnejše znanje glasbene zgodovine iz ustreznih priročnikov. Odtod sem se poučil, da veljata tudi na področju razvoja glasbene umetnosti — zgodovinska nepretrganost in odnos protislovnosti. Tako je npr. XVI. stoletje do viška razvilo prizadevanja prejšnjih stoletij na področju vokalne polifonije, hkrati pa je prvič omogočilo instrumentalni glasbi samostojnost in svobodo izraza, ki je doslej ta veja ni poznala. Opera, ki je bila renesančni pojav, je kmalu postala nosilka baročnih značilnosti. Prevladovanje monodije nad polifonijo in opera sta dajala baroku osnovni ton. Kljub temu pa polifonija kot izrazno sredstvo ni popolnoma izumrla. Živela je dalje v zborovskih in instrumentalnih odlomkih tudi v baročni operi, predvsem pa v duhovni glasbi. V zadnjih desetletjih baroka je zaživela polifonija z novo silo v baročnih instrumentalnih oblikah in postala, z delom Händla in Bacha, vrh tega glasbenega razdobja. In prav J. S. Bach je bil v prvi vrsti polifonik. Zdi se, da je gotski okvir televizijske oddaje v manjši meri sprofaniral glasbeno vrednost del J. S. Bacha, kot si je to naivno predstavljala D. Kraigher. Poglejmo, kaj pravi A. Hauser o stilni spremembi od poznega baroka k romantiki: »Ostro generacijsko nasprotje med Johannom Sebastianom Bachom in njegovimi neposrednimi nasledniki, zlasti nepietetni

način, kako se mlada generacija norčije iz njegove zastarele fugirane oblike, kaže ne le stilno spremembo patetičnega in konvencionalnega poznega baroka v iskreno in preprosto zgodnjo romantiko, temveč tudi prehod iz še bistveno srednjeveškega, seštevalnega kompozicijskega načina, ki so ga druge umetnosti premagale že med renesanso, k čustveno enotni, osredotočeni in dramatično se razvijajoči obliki. Ne le da je bil Bach osebno konservativen umetnik, marveč se vsa glasba njegovega časa zdi zaostala v primeri z ravniyo drugih umetnosti. Že neposredni Bachovi nasledniki so po pravici govorili, da je mojstrov slog »sholastičen«, kajti naj bo ta slog še tako globoko občuten in večkrat prav zaradi svoje čustvene globine pretresljiv, zastopnikom nove subjektivistične smeri so se toga, svečana oblika, učenjaška, pedantična kontrapunkcija in ves brezosebno konvencionalni izrazni način bachovskih kompozicij morali zdeti zastareli, če so jih merili s svojim pojmovanjem preprostosti, neposrednosti in iskrenosti.« (Socialna zgodovina umetnosti in literature II., str. 77).

Širši vidik zgodovine umetnosti (tudi glasbene) ne more upoštevati le historizma posameznih pojavov in dejstev, ampak mora slediti tudi stilnim značilnostim, ki so se v razvoju spet in spet pojavljale z novimi pomeni in na drugih stopnjah. J. S. Bacha res ni tako težko uvrstiti kot kakega skladatelja v obdobje, v katero spada. To delo zato prepustimo D. Kraigherjevi. Težave pa ostanejo, ker J. S. Bach ni kak skladatelj, ampak precej izjemen umetnik, ki sodi v vrhove zahodnoevropske umetnosti. O njegovih in o delih njemu podobnih osebnosti govore ljudje, da so »neskončno« lepa. Ta neopredeljivi pridevnik pove o glasbi J. S. Bacha vsaj to, da jo je pojmovno težko izčrpati. Odtod verjetno izvirajo vedno nove pobude za nove razlage:

b) »In skladatelj J. S. Bach, kapelnik, organist in kantor, eden največjih glasbenikov, ki je to obdobje nekako zaključeval, je pisal večinoma — posvetno glasbo«. Se po tem, kako Dragana Kraigher pojmuje J. S. Bacha, kaj laže uživamo v njegove skladbe? Njen prispevek k razumevanju Bachovega umetniškega pomena je morda točen. Ne vem. Nisem štel. Če je tako, ga morem samo dopolniti z nekaterimi podatki. Strokovnjaki pišejo, da zavzemajo med mojstrovimi vokalnimi deli posebno mesto cerkvene kantate. Napisal jih je baje okoli 300. Razen teh je napisal tudi 20 posvetnih, za katere pravijo, da po pomembnosti zaostajajo za prvimi. Na področju duhovne vokalne glasbe so predvsem znani Bachovi pasijoni, maša v h-molu, oratoriji in moteti. Po Andreisu povzemam, da predstavlja »med temi gigantskimi deli morda najmočnejši odraz Bachovega genija Matejev pasijon.« In dalje: »Bach je v prvi vrsti filozof in lirik. Njegove globoke, resne misli se ukvarjajo z vprašanji človekovega življenja in trpljenja, smrti in samoodrekanja, vere in upanja v zmago. Včasih udari iz njega borbenost, ki močno odmeva iz grl njegovih zborov. Celoten krog Bachovih misli je prežet s trdno etiko in moralo, ki včasih dobi herojske poteze.« (Historija muzike I., str. 322). Če te oznake ustrezajo pomenu Bachove umetnosti, potem lahko opozorimo na zanimivo nasprotje med težnjami njegove glasbe in težnjami, ki jih je imela v isti dobi likovna umetnost. Ne glede na cerkveno tematiko se je obračalo slikarstvo in kiparstvo navzven k človeku v enaki meri, kot se je Bachova glasba obračala navznoter. Senzualizem, čutna ekstatika in razgibana dramatična gesta zrelega baroka so prehajali in dvorski umetnosti v slikovito galantnost, v ljubeznive igre, v katerih je bilo dovolj dvornih formalnosti, malo pa trdne etike in morale. Podobni pojavi, katerih ozadja so danes že dokaj pojasnjena, nas le opozarjajo k povečani previdnosti pri poskusih grobih analogij med

posameznimi vejami umetnosti, ki so bile sicer sodobnice. Odtod že navedena misel A. Hauserja, da se zdi glasba Bachovega časa zaostala v primeri z ravnijo drugih umetnosti. Zdi se, da bi dobili precej dvomljive rezultate, če bi skušali aplicirati strukturo poznobaročne arhitekture na Bachove polifone kompozicije. Če pa kdo misli, da se pomen Bachove umetnosti določa na ravni vprašanja, ali je glasbenik pisal pretežno posvetno ali pretežno cerkveno glasbo in da jo danes doživljamo glede na to nasprotje, je neskončno škoda časa, ki bi ga porabili, da bi ga odvrnili od te »mislí«. Kdor to misel ima, pa čeprav samo na *področju resne glasbe in v svojem krogu poslušalcev*, naj jo kar prodaja. Sla bo v denar, saj je dovolj poceni:

c) »Navsezadnje gre za to, da je dekoracija funkcionalna in poudari ter zaključuje vzdušje, ne pa da ga razbija ali napačno prikazuje» — pravi Dragana Kraigher. Ker je bil njen poskus kritike *najbrž dobronameren*, bi jo opomnil, da *dekoracija* njene TV glose ni *poudarila* kritičnega vzdušja niti ga *zaključila*. Kolikor mi je znano, se je to pot prvič predstavila kot kritik televizijskih oddaj s področja resne glasbe, čeprav je doslej videla — kot pravi sama — *že nekaj takih prav imenitnih oddaj*. Njena stvar je, če teh oddaj kot kritik doslej ni *poudarila in s tem zaključila njih vzdušja*. Tu me zanima le način, kako je *razbila in napačno prikazala vzdušje* prve oddaje, o kateri je spregovorila. *Nune, cerkvene ladje, samostanski hodniki, čustva ob strogi popolnosti čiste gotike, svečanost, odmaknjenost in nezemeljskost*, skratka vsa dekoracija glose *zaključuje vzdušje*, v katerem se nahajajo neprečiščeni pojmi D. Kraigher o razmerju religije in umetnosti. Marksistično pojmovanje religije je bilo utemeljeno pred dobršnimi sto leti in izhaja iz prepričanja, da je religija prav priznanje človeka po posredniku. (Kristus je posrednik, ki ga obtežuje človek z vso svojo božanskostjo). Gre za to, da človek v določenih zgodovinskih situacijah ni mogel uresničiti neposredno svoje dejanske človečnosti v konkretni praksi. Zato jo je projiciral izven samega sebe in izven svojega prirodnega okolja. Posrednika sicer ni moglo biti, toda ustvarila ga je človekova potreba po realizacijah lastne človečnosti. Ta potreba je bila vedno močnejša od stvarnosti in v tem smislu ni imela konca. Neskončnost človeškega je vedno dobilo v konkretnih zgodovinskih situacijah določeno končno podobo. Te podobe nam veliko povedo o konkretnem človeku, o njegovi dobi, malo, oziroma nič, pa o neskončnem na sploh. Različna verovanja, ki jih poznamo, so si v tem podobna in umetnost je z njimi povezana toliko, kolikor je sama neskončno človeška.

To, kar se je Dragana Kraigherjevi v oddaji prikazovalo kot *stroga popolnost čiste gotike: svečano, odmaknjeno, skoraj ne zemeljsko*, so bile estetske vrednote določenih gotskih oblik. Dejstvo, da je ogorčeno reagirala nanje, kaže, da zanje nima smisla. Če pa je res narobe in je njeno likovno dožemanje razvito, potem je bila oddaja likovno (vizualno) premalo pripravljena. Toda ne, Dragana Kraigherjeva je uvodoma zamerila oddaji, da je bila *preveč pripravljena*, očitala ji je okolje, ki je bilo *»pripravljeno«* v *negativnem pomenu*, ker je *sugeriralo čisto določene občutke in ustvarjalo »primerno«* vzdušje. Za Dragano Kraigher je bil negativni pomen gotskih oblik religiozen, ker v njih ni mogla videti človeškega pomena. Z estetske ravni je zdrsnila na religiozno, ker je njeno likovno dožemanje premalo trdno, da bi se lahko upiralo njenim ideološkim predsodkom. Zato je začutila potrebo, da je *»rehabilitirala«* J. S. Bacha kot *pretežno posvetnega glasbenika*.

d) Dragana Kraigher pa ne smem biti krivičen do take mere, da ji ne bi prisodil določenega smisla za religiozno. Tudi ona ima ta občutek. Afirmirala

ga je na koncu svoje glose s predlogom, da bi vzdušje glasbe J. S. Bacha povezali s »šumenjem gozda«. Epski karakter Bachove glasbe bi s tem dobil morebiti večji poudarek... Ne trdim, da vzdušje oddaje ne bi bilo mogoče bolj pristno, če bi ga povezali s »šumenjem gozda«, čeprav nam D. K. ni povedala, na kakšen način naj bi ga povezali. Opozoriti hočem le, da se zanjo povezuje lepota glasbe J. S. Bacha z nečim, kar je neskončno prirodno. Idejno zaledje njenega občutka za lepoto je panteizem, verovanje liberalističnega meščanstva, ki je današnjemu času sicer najbližje, a kot verovanje sorodno ostalim verovanjem. Vere v narodo ne bom očital nikomur. Nasprotno. Prepričan sem, da občuti narodo sodobni prebivalec, ki je vkljenjen v železobetonske avtomatizme mestnega življenja, kot nekaj neskončno lepega in sproščujočega. Razmah današnjega turizma me v tem potrjuje. Vseeno pa menim, da ta »vera« ni tako trdna, da bi bila sposobna spreminjati današnjo stvarnost in probleme, ki se pred nas postavljajo. Postala je predmet komercialnega življenja, iz katerega je izključen moralni prostor.

Potreba po skupnem moralnem prostoru je racionalna. Vsak ima priložnost, da jo v praksi realizira, če jo občuti in če pozna svoje delo. Če kdo čuti prostor, o katerem se govori, kot šumenje neznanega gozda ponoči, potem sliši, da šumi, ne ve pa, kaj šumi, ker ne pozna dreves. Z »ideološkim« predsodkom si posameznik neskončno težko nadomesti primanjkljaje v občutkih in v zavesti. V tem smislu se kaže vprašanje skupnega moralnega prostora kot poklicno vprašanje posameznika.

Ps: Pričujoči sestavek je glede na TV glosu Dragane Kraigher predimenzioniran. Tega sem se zavedal in dolžan sem pojasniti, zakaj sem ga kljub temu predimenzioniral. Vem, da dnevniška kritika ne more biti razprava, prepričan pa sem, da dnevniški zapis izraža implicitno vsa temeljna izhodišča, postavke, trditve in domneve, ki so lahko razvite ali nerazvite. V obeh oblikah so bolj ali manj trdne, v obeh primerih so dostopne presoji. Aktualna je zahteva po trdnosti, razvidnosti in temeljitosti izhodišč. Zahteva ne zadeva nasprotja med kritičnim zapisom ali razpravo, med glosa ali esejem, zadeva pa nasprotje med trdnim in manj trdnim temeljem, med strokovnim in manj strokovnim pristopom k predmetu obravnave. V tem smislu je zahteva upravičena. Odtod nujnost, da se sporna kritika obravnava bolj pozorno, kot to na prvi pogled zasluzi.

Ocene in poročila

PEŠČENI GRAD V ZAMISLI IN IZVEDBI BOŠTJANA HLADNIKA

Letos januarja smo videli premiero drugega celovečernega igranega filma režiserja in scenarista Boštjana Hladnika. Peščeni grad je, kakor dve leti poprej Ples v dežju in avtorjev debut v areni (1957) s kratkometražnikoma Fantastična balada in Življenje ni greh, razburil duhove — za in proti. Če nas je avtorjev nastop pred petimi leti prepričal, da je dobila jugoslovanska kinematografija izrazito filmsko govorečega in talentiranega ustvarjalca, nas je s Plesom v dežju postavil na dokaj dvomljivo stališče. Eni so mu verjeli in njegov film celo uvrstili na drugo mesto med desetimi najboljšimi jugoslovanskimi filmi¹, takoj za Bulajčevim Vlakom brez voznega reda in mu na puljskem festivalu podelili celo »zlato pero« in posebno priznanje, drugi so podvomili v njegovo ustvarjalno moč, vendar pa so še vedno čakali, nekateri so zavzeli popolnoma odklonilno stališče. Publika ga v glavnem ni razumela, med projekcijo se je dolgočasila, še pred koncem zapuščala dvorano, nekateri izmed njih, bolj dovzetni za lepo fotografijo, so uživali v le-tej, itd. Sicer pa, to je bil prvenec, tako rekoč prvi resnejši korak, ti pa niso nikoli najbolj sigurni, so tvegano dejanje, vendar to je šola za življenje — shoditi je le treba.

Sedaj, ko smo si ogledali njegov drugi film, imamo širšo podlago, s katero bomo lahko napravili tehtnejšo sodbo. Za tiste pa, ki so čakali njegov nadaljnji razvoj, je to lepa priložnost, da se osvobode kompleksa »prvih korakov« in pač skušajo dojeti resnico o filmskem jazu Boštjana Hladnika.

Boštjan Hladnik — scenarist

Videz je, da se je scenarist potrudil z najboljšimi močmi ustvariti zgodbo, ki nas bo prepričala in čustveno prizadela, ki nas bo še spomnila na grozotne posledice druge

svetovne vojne, obenem pa postavila v sodobni svet, v življenje, ki ga danes živimo. Poglejmo, kako je v svojem hotenju uspel.

Vsebino filma gradi na treh likih: dekle (Milena Dravič), rojeno v koncentracijskem taborišču, s težkimi duševnimi motnjami (navali strahu pred preganjanjem), ki si pribori prostost iz norišnice in hrepeni po svetlobi, soncu, svobodi in varnem zavetju v svojem »gradu«, Ali (Ali Raner) naveličan nje (Spela Rozin), moralno uničen, ker je padel na izpitu (!), sit sveta, vsega... Smoki (Ljubiša Samardžić), študent kemije, do grla sit formul. (*K vragu formule, preparati, surogati... Saj bom še jaz postal formula!*)

Kozmopolitizmu, ki so mu ga očitali ob prvem filmu, se je hotel verjetno v Peščem gradu izogniti, obenem pa podati jasen družbeno kritičen uvod. (Da ne bo dvoma, za katero družbo gre). Pa poglejmo, kako nas vpelje v svoj svet scenarist Hladnik. Navajam nekaj izvlečkov iz dialogov (monologov), kakor si sledijo v prvih kadrih filma, z Alijem: *Kmalu bomo imeli še na čevljih koleške... Cloveka ni več... Ena bombica in bomo fuč...* (Ali na strehi palače Na-ma, pogled na križišče pred pošto)... *Konec vsega, konec, samota... Laž, mikser, da mikser, sranje, veličastno sranje, smrt, Ha, Ha...* (Prizor na strehi Konzorcija, Ali in Spela)... *Misliš, da se bo vse ustavilo, če si ti cepnil na izpitu (Spela Aliju)... Svinjarija, vse skupaj nesmisel...* (Pod reklamnim napisom Đuro Đaković na strehi Konzorcija)... *Standard, tehnicizacija, civilizacija, matematika, atomi, kapitalizem, socializem, avtomobilizem, drek...* (Pod spačkom, na poti proti morju)... itd. Kako globoke, bogate in sočne domače besede! Ali sploh še kdo dvomi, zakaj vse tisto, kar se potem v filmu dogaja? Dovolite mi to predrznost — ne verjamem, sicer pa tudi ne morem verjeti. Vse kaže, da je tudi Hladnik spre-

¹ Anketa Mladosti (vodi Slobodan Novaković, za Slovenijo Toni Tršar).

¹ V kurzivi pisani teksti so dialogi (monologi) iz filma, zapisani med projekcijo. Delne netočnosti so možne.

videl cenenost in frazerstvo teh besed in jih nato več ali manj opustil. Privrejo' na dan na primer še takrat, ko utemelji Smokijevo krajo iz nemškega avtomobila kot *«malo, historično zakasnelo transakcijo»*. Nekako tako izgleda svet, iz katerega izhajajo naši junaki, svet, ki se jim je zag-nusil, svet, ki so se ga nažrli do sitega.

Alijev spaček je bil dovolj velik, da je sprejel še avtostoparja Smokija in pri-jetno, senzibilno, malce vihravo ter od časa do časa čudaško plavalaslo deklico. Od tu naprej je zgodba dokaj preprosta. Potovanje jih združi. Cilj: *«Nekam, kjer je najlepše, kjer je sonce, voda, nekam, kjer je svetlo»* (Deklica). Med fantoma se vname tiha borba za ljubezen in simpa-tije deklice, ki na koncu privre do odkri-tega spopada. Ona vzljubi enega: *«O, fanta, ko bi vidva vedela, kako sem se zaljubila v enega izmed vaju ... Sicer ne smem povedati v koga, ker bi vse pokvarila»*. Pot-niki dosežejo cilj. Deklica zida iz peska tolikanj željeni *«grad»* in komaj ga do-końča, ga v napadu strahu podere. Raz-blinijo se sanje, želje, uteha. Beg proti visokim pečinam se konča s smrtjo v morju. Zasllišimo še zaglušujoč krik: *Ali!*

In sedaj nam scenarist zopet na pladnju ponudi obrazložitev. Gre za pojasnjevanje lika deklice. Od zdrarvnika, ki je zdravil dekle, izvemo, da je ušla iz norišnice, da je bila rojena v koncentracijskem tabori-šču ter še nekaj obsodb teh taborišč... Hladno, odbijajoče, diagnozersko! *«Deus ex machina»* je opravlil razume. Sedaj nam je vse jasno, deklico razumemo, obsojamo de-humanizirajočo drugo svetovno vojno, smo ogorčeni, itd.

Fanta ostaneta sama. *«Nazaj po isti poti? (Smoki), ... Kam pa? (Ali) (V zlagani svet, v svet, ki je mrtev, ki ga ni! V samotno!»*.

Avtor scenarija nikakor ni hotel ustvariti bogate epsko nasičene predloge. Dejanje je hotel graditi samo na treh osebah. Odnosi med le-temi naj bi poustvarjali globljo resnico o svetu, ki si ga je scenarist zamislil. Deklica naj bi nas spomnila na grozote zadnje vojne, na hrepenenje po neizživeti mladosti, po varnem in svobodnem življenju, po mladostni ljubezni. Želje so eno, njih uresničitev drugo. Ta *«zavoženi»* svet ubija sanje, uresničitev tako skromnih človekovih želja ni mogoča. Samo še smrt je tu, ali pa vrnitev v to *«izprijeno»* in *«samotno»* vsakdanjost. Ali in Smoki, ta dva *«naveličanca»*, *«preobje-denca»* tega sveta, se vračata vanj. In kaj sedaj?

Ugotovitvam, da nas Hladnikov scenarij ni prepričal, da navkljub poskusom, da bi pobliže določil koordinate časa in prostora

svojemu delu, ni uspel ustvariti našega resničnega sveta, sveta danes, marveč skonstruirano, neprepričljivo, slabokrvno, psihološko plitvo in revno zgodbo, lahko dodamo samo še to: frazerstvo, zlaganost in ponekod osladna sentimentalnost je naši idejnosti tuja in nesprejemljiva. Ni-kakor nočem reči, da je naša družba imuna proti najrazličnejšim deformacijam, Niti najmanj. Vendar se te deformacije pri nas drugače manifestirajo, imajo drugačne po-sledice, drugačen obseg, drugačne izvore (lahko podobne, vendar ne enake) in na-vsezadnje, drugače se jih lotevamo. Pri-mer: teddy boys in jezni mladeniči iz Zahoda niso isto kot huligani na Poljskem, stiljagi v Sovjetski zvezi ali tazizocuki na Japonskem, niti isto kot naši *«naveličanci»* (?). Podobnega problema se je pri nas že pred Hladnikom (sicer po drugi poti) lotil Grobler v Nočnem izletu, hotel mu je dati naše dimenzije. Ni nas prepričal. Hladnik še manj!

Ne bi bilo težko poiskati izhodišča za tak odnost do življenja, kot ga kaže Hlad-nik. Prvo in osnovno je to življenje živeti in ga poznati. Če si izven njega in ga opa-žuješ samo od strani, se ti marsikaj ne zdi pomembno, marsikaj se ti zdi samo po sebi umevno, marsikaj precenjuješ, ali pa ga gledaš tako, kot so te naučili gledati. Vendar to za resničnega umetnika ne za-dostuje, še več kot ne zadostuje, ga že a priori izključuje iz sveta umetnosti. Hlad-niku vsekakor ni tuja idejnost franco-skega novega vala. Ob Chabrolu in drugih novovalovcih se je navzel marsikatere resnice in *«resnice»*. Če ugotovijamo, da se kamere novovalovcev sučejo v glavnem v višjih plasteh francoske družbe, da so orientirani predvsem na notranje proble-mele človeka, zlasti na probleme ljubezni, ljubezni nedosegljivega ideala, da je druž-bena kritičnost v glavnem senilna, v kol-likor je uspešna, je omejena samo na zelo ozek krog ljudi in kritična v toliko, kolikor poustvarja podobo razdvojenega in dehu-maniziranega kapitalističnega sveta, a to je takrat, ko se izogone vsiljevanju v dolo-čene šablone, potem razumemo tudi neka-tere vzporednice med Hladnikovim filmom in filmi novovalovcev. Seveda si je Hlad-nik moral poiskati drugačen okvir za svojo *«sliko»*. Čeprav okvir slike bistveno ne spremeni, jo včasih kazni in povzročia pri gledalcu neko nelagodnost, nekak vtis ne-vsklajenosti. Slika moramo vokviriti v ustrezen okvir.

Nekaj, kaj je značilno za Francijo, ni nuj-no, da je značilno tudi za Jugoslavijo, in obratno, seveda. Tiste podobnosti, ki so, pa nas morajo prepričati, morajo biti naše, morajo dihati z nami. Mogoče je moderno

biti širok, svetovljanski, biti blizu vsem in nobenemu, govoriti o vseh in o nikomer. Eisensteinova Oklepica Potemkin ni mogla nastati nikjer drugje kot v Sovjetski zvezi, Wylerova Najboljša leta našega življenja nikjer drugje kot v Združenih državah, Clémentove Prepovedane igre nikjer drugje kot v Franciji in navsezadnje Bulajčev vlak brez voznega reda samo pri nas, a vsi ti filmi so nam tako blizu. Z igralci smo se identificirali, bili so del nas in mi del njih. »Premagati« in »prestopiti« domače meje je moč samo z resnično umetnino — takrat nam bodo tudi verjeli — nikakor pa ne s capljanjem za vzorniki onkraj meje, z dajanjem uslug raznim pogledom in pojmovanjem, ki so nam tuja, itd. Iti v korak s sodobnim filmom pomeni predvsem ustvarjati, ne pa ponavljati in obnavljati.

Boštjan Hladnik — režiser

Za izhodišče bom vzel Hladnikov prispevek v prvi številki Ekрана 62 pod skupnim naslovom Nova pota filma. Ko navaja poglede osemnajstih režiserjev na sodobni film, se opredeli za dvoje smeri kot najpomembnejši in sicer smer, ki jo zagovarjata italijanski režiser Antonioni (Sodobni film je princip kompozicije slike-) in francoski režiser Resnais («Sodobni film je princip doslednega formalizma») ter za novi val. Antonionija in Resnaisa opredeli (v skrajšani obliki) tako: »Antonioni obravnava v svojih delih problem osamljenega človeka, njegove nezmožnosti in nemožnosti kontakta s svetom, v katerem biva. Antonioni gradi predvsem s kompozicijo slike, ter prestavlja svoje junake kot šahovske figure glede na kompozicijo kadra in dekor... Resnais je veliko doslednejši od Antonionija v tej formalistični filmski smeri (in ga celo presega — S. B.) Resnais se ne sramuje svojega čistega in doslednega formalizma v vseh elementih filmskega izraza, s katerimi ustvarja vizijo absolutne lepote ter niti ne poizkuša stopati na konkretna zemeljska tla.« in novi val: »... Glavna težnja 'novega vala' je želja po maksimalni iskrenosti njihovih oseb. Osebe naj bodo na ekranih resnične — in ker se v življenju človek smeje in joka, je dober in slab hkrati, kot tudi kriv in nekriv hkrati — zakaj naj bi bil na ekranu zaradi nekih estetskih, stilnih, žanrskih... pravil drugačen. Od tod kritika žanske in stilne nečistosti 'novega vala'. 'Novi val' ne priznava ustaljenih formalnih tradicij, temveč ustvarja povsem svobodno in drzno, ter pripoveduje o svojih problemih — ki so zaradi mladosti ustvarjalcev — povečini erotičnega značaja, prepleteni s kritiko meščanskega konformizma...« Navedene odstavke ne

navajam slučajno. Kdor jih natančno prebere, bo prišel do marsikatere zanimive ugotovitve (zlasti če prebere celoten Hladnikov prispevek). Na nekatere značilnosti Hladnikovega filma sem že opozoril. Ali se vam ne zde podobne nekaterim Hladnikovim ugotovitvam za omenjene ustvarjalce in smeri? Ni moj namen spuščati se podrobneje v primerjavo, to tudi ne bi imelo smisla. Vse preveč je očitno, da je Hladnik ostal zvest svojim filmskim prijateljem in vzornikom, kar navsezadnje odseva tudi v njegovih režijskih konceptih in prijemih.

Da se samo še enkrat povrnem k scenariju. Ne morem se ubraniti misli, da je bil scenarij zastavljen tako, da dopušča čimveč možnosti za raznovrstne manifestacije »sodobnega filmskega izraza« — za neverjetne ekshibicije kamere, »vratolomne« vožnje, posebne mizanscene, posebne kompozicije, ritma, itd., ter se tako ubrani očitkov »literarnosti«. Siromaštvo scenarija hoče Hladnik nadomestiti s formalno izbrušenostjo filmskega izraza. Tu se Hladnik znajde in sicer tako, da nam v zelo kratkem času naniza celo vrsto »biserčkov« bolj ali manj znanih, že videlih filmskih prizorov, skratka, ustvari celo malo kinoteko. In Hladnik ima posluš, zna izbrati in povstvariti zelo prepričljive prizore, čustveno močne, mojstrske v izvedbi. Vendar, ali je to že zadosti za dobro filmsko umetnino? Poglejmo nekaj takih prizorov: beg deklice skozi gozd in praprot — ali nas ne spominja vse preveč na tolikanj navajan beg skozi gozd v Rashomonu Akire Kurosawe, ali na beg dečka iz Truffautovega filma 400 udarcev, »ples ljubezni«, ki se konča z ekstazo v nekakšni daljevski atmosferi stopljenih figur, ali nas ne spominja vse preveč na uvodne kadre v sovjetskem filmu Serjoža, prizor, ko Smoki suče okoli sebe deklico, mislim, da je Kalatozov v Zerjavi letijo pred Hladnikom in bolje od njega uporablja vrtenje kamere, prizori na pečinah nad razpenjenim morjem, ali ne diha iz teh prizorov nekaj Antonionijeve Avanture, posnetek, ki ga srečamo tudi na plakatu, je kompozicijsko skoraj do pičice enak eni izmed reklamnih fotografij za De Santisovo Cesto, dolgo leto dni, itd.

Nikakor nočem biti krivičen. Prepričan sem, da je filmska kamera v nekaj manj kot sedemdesetih letih že »očrtala« površino krogle — ne gre za iznajdbe novih zornih kotov, niti novih, izvirnih planov, voženj itd. Nikakor ne. Moj očitek gre na rovaš nekritičnega uporabljanja že znanih elementov filmskega izraza, ki izzveni v obliki prepotentne ekstravagance in pripelje ponekod do nerazumljivih abstrakt-

nosti. Ne trdim, da se je Hladnik obvezno »inspiriral« pri omenjenih filmih. Niti najmanj. Ob Antonioniju bi lahko navedel še nekaj podobnih primerov, ob Rashamonu in Serjoži ravno tako. Ne gre za to. Dejstvo je, da ob gledanju omenjenih filmov nisem imel časa, niti nisem pomislil na to, da bi iskal paralele, podobnosti, itd. Skratka, film sem gledal, podoživljal, film me je prevzel. Dva portreta, enako aranžirana, v enakem okolju, lahko povesta nešteto različnih stvari in resnic, od podobnih do popolnoma nasprotnih, ne vem, zakaj bi ne veljala ta prisposoba tudi za film, recimo za podobna zorna kota, podobni voznji, ali pač kaj drugega. Samo nekaj je. Eden portretov mi lahko marsikaj pove, skratka živi, govori, drugi je lahko prazen, lutka, brezizrazen. Navkljub navidezni podobnosti taka razlika! Zdi se mi, da je podobno tudi v filmu. Nekaj, kar v enem filmu govori z bogatim jezikom, lahko v drugem, pa čeprav izvedeno na podoben način, ne pove ničesar, je prazno, neinventivno, blefersko. Mogoče primera ni najustreznejša, ker gre v primeru portreta za zaključeno umetnino, medtem ko sta kader ali sekvenca le dela filmske umetnine kot celote, vendar menim, da se problem, čeprav deloma, le razkrije. Dosežki dosedanjega razvoja sedme umetnosti ne smejo ostati tuji sodobnim filmskim ustvarjalcem, morajo postati del njihovega filmskega ustvarjalnega »besednjaka« — integralni del in ne samo registrirani zanimivi, upoštevanja vredni izrazni elementi, ki od časa do časa pridejo zelo prav. Šele takrat, ko bodo ti elementi uporabljeni iz ustvarjalne nuje in bodo v celoti sodelovali pri ekraniziranju umetnikove ideje in izpovedi, bodo tudi homogeni del filmske umetnine, govoreči in če se temu tako reče, izvirni. Gledalci pa se bodo osvobodili »neprijetnih« asociacij.

Ob gledanju Peščenega gradu dobi človek nehote občutek, da si je režiser najprej zamislil nekaj atraktivnih in slikovitih kadrov in jim potem v zgodbi poiskal ustrezno mesto, kjer je pač šlo, tam, kjer to ni bilo mogoče, pa jih je enostavno nanizal, ker je pač prvo ustvariti »sodoben filmski izraz« — bolje rečeno biti moderen. Pri tem pač ni važno, če se zgodba razvleče, zgubi na ritmu, če dramaturška zgradba zgubi nekaj »podpornikov« itd. Ideja pa tako ali tako ne trpi dosti, kjer je že ob začetku bila hudo hudo rahitična. Pa tudi tam, kjer je režiser uspel ustvariti tekoče filmsko dejanje, vzdušje, ostane samo na površju, samo pri zunanjem dogajanju. Niti dialogi niti katerikoli od »sodobnih elementov filmskega izraza« niso uspeli odkriti takšno globljo resnico o notranjih

»silnicah« nosilcev dejanja v filmu. Protagonisti se zdijo vse preveč »skicirani« in »nakazani«.

V skladu z oblikovanjem lepe fotografije, navdahnjene s poetičnim vzdušjem, išče režiser tudi primerno okolje; strehe modernih stavb, sodobno stanovanje, gozdovi, visoka praprot, avtomobilska cesta, samotne plaže, obdane z visokimi pečinami ali pa izginjajoče na obzorju, kraško planoto s posušanim drevesom, itd. Preveč očitna je tendenca po izključitvi človeka iz tega okolja — seveda razen protagonistov — da bi to posebej poudarjal. Povsod je prisotna težnja po upodobitvi čiste, funkcionalne fotografije, ki jo odlikuje kompozicijska jasnost in preglednost. Nič novega. Vendar je mestoma uspel »spregovoriti« s svojim jezikom in nemalo po zaslugi Kališnikove kamere.

Vse kaže, da je Hladnik pri Peščenem gradu bolj »upošteval« publiko kot v svojem prvem filmu. Že v scenariju se je izognil pogostnemu postavljanju nerazumljivih »ugank« in je poskušal biti bolj pri »tleh« Ustvaril je celo nekaj takih situacij, ki so izvabile smeh gledalcev. Nekateri od njih: Alijev in Smokijev razgovor ob ognju — »Ali spiš?... Ne. Pa ti?« (!!), zadovoljno metanje učbenikov iz avtomobila, Smokijevo, »akrobatsko« plezanje v spaček, popevanje melodij brez posluha, itd. Ali je sploh še potreben kakšen komentar ob takem globokem humorju?

Ob igralskih stvaritvah samo nekaj besed. Ali Raner in Ljubiša Samardžić sta bila v danem okviru solidna, Milena Dravić je imela nekaj možnosti več in je bila boljša, sproščena in naravna, Spela Rozin in Janez Albreht medla in neizrazita, tako kot njuni vloge. Adamičeva muzika je bila povprečna, ponekod je rahlo podlegla sentimentalnosti, ki je prisotna v scenariju. Sumi so bili izredno učinkoviti. V že omenjenem članku meni Hladnik: »... Za nekega ustvarjalca ne sme biti zakon ne ta ne ona smer, ne to ne ono ime — bistveno je, da je ustvarjalec resničen in zvest samemu sebi in da intenzivno ekranizira tisto, kar hoče izpovedati in to s takim filmskim izrazom, kakršnega odseva njegovo filmsko občutje sveta, ki pa je le odraz njegove filmske in splošne kulture ter družbe, v kateri živi.« (Predlagam, da preberete še preostali del teksta.) Besede so eno, dejanja drugo! Hladnik nas še ni prepričal!

Film je umetnost — film je industrija. Ponekod je bolj v veljavi prvo, ponekod drugo. »Sožitje« obojega je predmet diskusij širom po svetu. V istem prispevku, ko našteva potrebne pogoje za ustvarjalca, ki naj bi imel vedno sodoben filmski izraz,

pravi med drugim »... če si zna priboriti pogoje in svobodo za delo...« Ob snemanju Plesa v dežju (proizvodnja Triglav film) je uporabil 92 446 000 dinarjev (družbenih sredstev). Ustvaril je najdražji film na Slovenskem. Pogoji so bili, svoboda za delo (sodeč po pokazanem) tudi. Peščeni grad je snemal s svobodno producersko skupino »Refleks« (v okviru Viba filma). Svoboda za delo je imel (saj je scenarij dobil dokončno obliko šele na terenu, med snemanjem), pogoje več ali manj tudi (38 800 000 dinarjev navsezadnje ni tako malo, če upoštevamo, da nastopa zelo majhno število igralcev, umetniškega in tehniškega osebja, da ni skoraj nobenega dekorja, itd. Čeprav je to znesek, ki sega pod slovensko povprečje, ne moremo mimo ugotovitve, da je racionalnejša uporaba sredstev že nujna in ne nobeno posebne hvale vredno dejanje). To samo mimogrede — zaradi Hladnika, zaradi družbenih sredstev, zaradi odgovornih družbenih organov in nazadnje zaradi slovenskega filma.

Stane Bernik

DO KDAJ SE PROBLEMI TAKO?

(O družbeni vlogi filma)

Najprej nekaj ugotovitev o filmu Peščeni grad. Film je zelo zelo simboličen, abstrakten. Izvrstna kamera, tonski učinki in režijski prijemi gledalca vznemirijo, potegnejo ga za seboj. Po končani predstavi lahko slišimo med gledalci najmanj sto različnih mnenj o filmu. Posamezniki celo menijo, da filma ne morejo oceniti, ker ga niso razumeli in se ob tem na tihem bojijo, da bi komu napravili krivico ali pa osmešili sebe.

Nato nekaj pomislekov. Že v prvih prizorih se nam pokažejo kaj čudni ljudje. Student strojne fakultete, ki razpolaga s privatnim avtomobilom, stanovanjem in, kot logično sledi iz filma, tudi z denarjem (ne poznam slabo preskrbljenega študenta, ki bi vrgel svoj učbenik iz drvečega avtomobila), skratka s predmeti, s katerimi razpolaga le kakšen direktor podjetja, ki še nima uveljavljenega delavskega samoupravljanja, morda kakšen Sinanović, torej človek, ki ima neke privilegije v naši družbi. Film ne pove, kako so prišla ta sredstva v fantov žep. Morda jih je dobil od staršev, gotovo pa ne od instrukcij. Student ima dekle, vsaj naj bi jo imel, če lahko tisto karikaturu (ne telesno) imenujemo dekletu. Zgleda, da dekletu poleg družbenega uveljavljanja svojega fanta (to uveljavljanje se menda meri v dolžini avtomobila) ljubi tudi fanta. Sicer bi ga zapustila, ker jo je on že sit, ali pa ni v

vsem mestu tako lepega in pozitivnega (petičnega) mladeniča, ali pa ga vsaj ona ne vidi. Ker je študentu vsakovrstnih prevoznih sredstev in (meščanskega pojmovanja) civilizacije že dovolj, se odpelje z avtomobilom na potep (po Jugoslaviji).

Film bi lahko razumeli tudi nekoliko drugače kot večina kritikov. Junaki se izollirajo od družbe, ker vidijo v njej samo gorje. Našega študenta je v prvi tretjini filma očitno povozil čas. To vidimo, ko leži pod avtomobilom (in ga samo popravlja). Spaček je tu verjetno le simbol različnih stvari (morda reaktivnih letal, atomov, kapitalizma, socializma). Junakinja si natakne črne naočnike, s katerimi si zakriva oči, da ne vidi neprijetnih stvari in si s tem lepša življenje (idealist). Kaže, da to dekletu predstavlja del naše družbe, če že ne vse, oziroma njene filozofije. Študenta, mlada inteligenta, se kosata, kdo jo bo osvojil (družbeno uveljavitev, položaj). V medsebojnih bojih ne vidita nič okoli sebe, oba se dušita pod vodo, postavljata se na glavo in pri tem jima kamera pokaže bedasta, spačena obraza, ki sta še najbolj podobna želvi. V svojih zablodi si ne upajo priznati, da so zašli. Ni stranskih ali za silo poti na avtomobilsko cesto (za silo rešitev družbenih problemov), treba se bo vrniti po isti poti (treba bo korenitih sprememb). Na koncu bolna družba (oziroma njena ideologija, ki se je rodila v dolgoletnem zatiranju in načrtnem mučenju in si zato želi samo »noro« zabavo, čim več materialnih dobrin — komercializem — in nekontrolirane svobode, ki se stopnjuje v anarhijo) pride v taka nasprotja s samo seboj, posebno z delom, ki se zavestno sistematsko bori proti njej na vsej črti (falanga iskalcev) in povsod, da propade. Bodoča inženirja pa se odpravita po pravilni poti (ni drugega izhoda).

Menim, da kaže film dobre in slabe stvari, pri tem pa pove, kaj je pravilno in kaj ni. Zgleda, da so dosedanje kritike videle samo eno stran in še te niso dobro razumele. Mislim, da je umestno vprašanje, zakaj imamo tak abstrakten film, ki vsekakov silil k intenzivnemu razmišljanju, vendar ne doseže cilja, ker ga še kritika pravilno ne predstavi, kar je v tem primeru nujno. Vprašanje je, ali ne more umetnik jasno, na konkretnih ljudeh pokazati odkrito to, kar želi. Ali se boji kritike, tako kot na Zahodu, kjer se umetnik boji državnega aparata, ki ga lahko vsak hip uniči? Ali je preveč odtrgan od nefilmske proizvodnje? Zakaj moramo gledati tako neživljenjske like mladih (tudi v Nočnem izletu)? Redki so liki kot npr. v Nadštevlni. Se boljših pa sploh ni.

Marjan Sagler

V zadnjih dveh desetletjih se je razvila nova veda — kibernetika. Tako jo je imenoval njen utemeljitelj, matematik Norbert Wiener v svoji knjigi »Cybernetics« (New York, 1948). Primerjal je delovanje strojev z delovanjem živih organizmov in tako proučeval skupne zakonitosti dinamičnih sistemov, ki se sami uravnavajo. Kibernetika je že dosegla razmeroma široko razvojo ter dala novo metodo raziskovanja, ki je uporabna na raznih področjih znanosti. Razvoj kibernetike je pokazal tudi, da mora biti danes, ko je nujna najožja specializacija tako neposrednega proizvajalca kot znanstvenega delavca, človek široko razgledan, da se ne izgubi v svoji specializaciji in da se izogne enostranskemu in nepravilnemu pogledu na svet. Bližamo se času, ko bo moral vsak človek, vsak občan poznati vsaj osnovne zakonitosti družbe in prirode, da bo lahko čim bolj svobodno odločal.

Kibernetika je teorija o dinamičnih sistemih, ki se sami uravnavajo tako, da sprejemajo, prenašajo, shranjujejo, primerjajo in predelujejo informacije. Avtomatika pa je tehniška veda, ki proučuje praktično uporabo mehaničnih in elektronskih sistemov, ki se sami uravnavajo, da ni več potrebna neprestana kontrola in posredovanje človeka.

Klasičen primer avtomatizacije je Wattov centrifugalni regulator hitrosti parnega stroja. Pri prehitrem vrtenju gredi stroja se zaradi centrifugalne sile odmakneta obe krogli, ki sta povezani z zaklopko, zaklopka zmanjša dotok pare, s tem pa se zmanjša tudi hitrost parnega stroja. Avtomatično uravnavanje omogoča »povratna zveza« — Wattov regulator informacijo neke vrste (hitrost vrtenja stroja) spremeni v informacijo druge vrste, ki jo posreduje nazaj in z njo določa delovanje vodenega sistema.

V časopisju večkrat opazimo vesti o »elektronskih možganih«. S tem nepravilnim izrazom navadno imenujejo v poljudni literaturi digitalne elektronske računalnike. Tako jih imenujejo zaradi računske zmožnosti in velike hitrosti računanja, ki daleč presega računske sposobnosti človeka. Računalnike ločimo po principu delovanja v dve vrsti: analogne in digitalne. Analogni računalniki vsako število, s katerim računajo, spremenijo v neko fizikalno količino (električna napetost, kot vrtenja, dolžina). Tako je tudi logaritmično računalo: dolžine na skali so sorazmerne logaritmom števil, števila pa množimo tako, da seštevamo te dolžine.

Pomembnejši od analognih so digitalni računalniki, ki številke spremenijo v skupine

impulzov (sunkov). Po tem principu delujejo mehanični računalniki, pri katerih se številke v stroju označijo tako, da se zobata kolesca obrnejo za določeno število zob. Zobniki so za enice, desetice, stotice..., vsak pa ima po deset zob. Elektronski digitalni računalniki spremenijo številke v serije električnih impulzov. Medtem ko je lahko izdelati zobata kolesa z desetimi zobmi, kar odgovarja desetim številkam (znaki od 0 do 9) dekadnega sistema, pa imajo elementi elektronike le dve jasno ločeni delovni stanji — da po elementu tok teče ali pa da ne teče. Zato uporabljamo tu za kodiranje (zapis) namesto dekadnega številskega sistema binarni številski sistem, pri katerem zadostujeta le dve številki (0 in 1). Znak 1 predočimo v računalniku kot sunek električnega toka, znak 0 pa kot interval brez sunka. Računalnik je sestavljen iz naslednjih enot (Cit. po Križaniču*):

1. Vstopna enota, ki uvaja v stroj program in podatke;
2. Spomin, ki hrani podatke, vse vmesne rezultate in program dela;
3. Aritmetična enota, ki opravlja osnovne računske in logične dele;
4. Upravna enota, ki skrbi za avtomatično delo stroja;
5. Izstopna enota, ki priobči končni rezultat računa.

V aritmetični enoti se opravlja sam računski proces, seštevanje in odštevanje, saj se da vse ostale računske operacije razstaviti na ti dve (npr.: $6 \times 4 = 6 + 6 + 6 + 6$).

V zgradbi in delovanju računalnikov je neka analogija z zgradbo in delovanjem možgan. Oboji so sestavljeni iz velikega števila razmeroma enostavnih osnovnih elementov (receptorji, efektorji, centralni elementi), ki imajo dve različni, jasno ločeni delovni stanji. Pri prenašanju in predelavi informacij (impulzov) veljajo pri obojih nekatere enake osnovne zakonitosti. Prav ta analogija je pomembno področje kibernetike.

To, da računalniki lahko računajo, kar so sleer morali možgani, nekatere zavaja na misel, da bodo sčasoma lahko računalniki opravljali tudi druge funkcije možganov. Računanje pa je le najbolj formalizirana oblika mišljenja, saj se odvija po strogih in togih logičnih zakonih. Računalnik lahko opravlja vsako tako formalno delo, na primer prevajanje tehniških tekstov, obdelava statističnih podatkov in podobno.

Mišljenje je plod delovanja možganov, ki so se razvili kot del organizma z dolgo

* Glej: France Križanič: Elektronski aritmetični računalniki, MK, Ljubljana 1960.

evolucijo sveta. Mišljenje (in zavest, subjekt sploh) lahko štejemo za najvišjo obliko odnosa med organizmom in okoljem. Evolucija organskega sveta poteka tako, da se živa bitja prilagajajo okolju, najvišje razvito živo bitje, misleči človek (*Homo sapiens*) pa okolje s proizvodnjo prilagaja sebi in svojim potrebam.

Organizmi različno reagirajo na vplive iz okolja in se tem vplivom različno prilagajajo. Pri nižjih živalih in pri rastlinah so vsi odgovori avtomatizmi, danemu dražljaju sledi vedno določen odgovor. Taki so na primer refleksi. Refleksi delujejo avtomatično, brez hotenja organizmov. Brezpogojni refleksi so dedni, živali jih imajo že od rojstva ter so določeni z zgradbo in sestavo organizma. Brezpogojne in celo pogojne reflekse se da modelirati z elektronskimi sistemi. Tako so kibernetiki sestavili »elektronsko miš«, ki v labirintu išče izhod. Pri drugem poizkusu v istem labirintu pride miš do cilja hitreje, ker opusti pot po nekaterih slepo zaprtih hodnikih, za katere je že prvič »ugotovila«, da ne vodijo do cilja. Toda takl in podobni poizkusi so le grobi modeli pogojnega refleksa, saj pogojni refleks ni določen že z zgradbo organizma in nastane šele na podlagi asociacij. S pomočjo elektronike pa se asociacij ne da modelirati, ker asociacija ni primerjava dveh informacij (dveh impulzov, dveh skupin impulzov), temveč miselna povezava dveh občutkov! Občutek (zaznava) lahko nastane samo v organizmu na podlagi ogromnega števila informacij (impulzov), ki pridejo iz velikega števila celic (receptorjev), te so navadno različne po legi, zgradbi in funkciji.

Enako je s spominom. Elektronski spomin ohrani in po potrebi oddaja posamezne informacije (impulze oziroma serije impulzov). Pri človeku in prav tako pri živalih pa se v spominu ne more ohraniti informacija sama zase, taka, kot jo je prejelo čutilo, temveč le zaznava, asociativno povezana z drugimi zaznavami. To dokazuje že dejstvo, da se je dosti lažje naučiti na pamet besedilo, ki ga razumemo, kot pa brezsmiselno skupino besed. Podobno je učenje lastnost samo višjih živali in človeka. Izkušen voznik lahko vozi avto hitreje in previdneje od neizkušenega, toda nesmiselno je trditi, da »fio« zato po nekaj sto kilometrih bolje teče kot nov, ker se je medtem naučil.

Nepremostljiva razlika med računalniki in možgani je tudi v kritičnosti in sposobnosti razlikovanja med bistvenim in nebistvenim. Nebistveno si sicer človek včasih zapomni, a navadno kmalu pozabi, bistvene stvari pa se spominja dalj časa. Sposobnosti človeka, da loči bistveno od nebistvenega, ne smemo

enačiti s kibernetičnim principom »vse ali nič«. Po tem principu se ohranijo in prenašajo informacije, ki imajo dovolj veliko intenziteto, prešibki impulzi pa se uničijo. Tu ni selekcija glede pomembnosti informacije, temveč samo glede jakosti. Stroj tudi nesmiselno nalogo, ki je pravilno programirana, reši kot pravo.

Pri vretenčarjih, najvišje razviti živalski skupini, zavzema živčevje centralni del telesa in je povezano s skoro vsemi tkivi. Refleksi in instinkti, ki imajo glavno funkcijo upravljanja in koordinacije pri nižjih živalih, se tu vedno bolj zamenjujejo s hotenimi dejanji. Seveda imajo tudi pri višjih živalih in pri človeku avtomatizirana dejanja vrsto pomembnih in nenadomestljivih funkcij, tako pri reagiranju na vplive iz okolja kot pri uravnavanju dinamičnih ravnotežij v telesu.

Odločilni pojav, ki je omogočil, da se je iz nekdanje opice razvil človek, je bila pokončna, dvonožna hoja, saj sta s tem postali roki prosti za delo. Z delom se je roka izpopolnjevala in hkrati z njo tudi možgani, saj s spreminjanjem narode, z delom, spreminja človek tudi sebe. Delo je zahtevalo družbeno povezanost ljudi in njihovo sporazumevanje z govorom. Z razvojem možganov se je razvijala zavest, nastala je sposobnost abstraktnega mišljenja in uporabe simbolov, kar je omogočilo, da sta se še bolj razvijala govor in delo — družbena proizvodnja.²

Človek je praktično bitje. Svet, okolje, se sam od sebe ne prilagaja človekovim željam, gre po svoji lastni poti, često proti človekovi želji. Če si hoče človek svet prilagoditi, iz tega sveta narediti svet, ki mu bo bolj ustrejal, lahko to stori samo z delom in delo je uspešno le, če človek pozna zakonitosti svojega okolja, realnega sveta. Praksa, praktično delovanje pa je hkrati tudi preizkušnja in dokaz resničnosti pojmov in idej, ki si jih je ustvaril človek (in človeška družba). Mišljenje je odraz okolja in je podvrženo istim splošnim zakonom gibanja kot ves materialni svet. Dialektičnemu gibanju materije je relativno adekvatna subjektivna dialektika, dialektično mišljenje, ki pa se brez izgube bistvenih lastnosti ne da reducirati v formalno mišljenje.

Formalno mišljenje se ukvarja samo z obliko pojave, gleda na pojave statično in se ne skuša poglobiti v vsebino (ki je skrita pod obliko, povezana z obliko in se kaže samo skozi njo). Vsebinsko, dialektično mišljenje pa teži k objektivni resnici, gleda predmete in pojave v njihovem gibanju in vsestranski povezanosti, zato

² Glej: Friedrich Engels: Dialektika narode.

korigira samo formalno pravilna stališča formalnega mišljenja. Formalno mišljenje pa je seveda tudi pomemben sestavni del vsebinskega mišljenja, njegova nujna razvojnaja faza.

Formalna logika pozna kot edino možno pravilno obliko mišljenja formalno mišljenje in skuša priti z uvajanjem in sestavljanjem idealnih abstraktnih struktur mišljenja do nekih absolutnih, formalno pravilnih rezultatov, do absolutnih resnic. Čeprav formalizem v številnih sodobnih oblikah pomeni ekstremno enostranski in zato nepravilni pogled na oblike mišljenja, nam nudi nove formalno logične metode, ki se jih da uspešno uporabiti v številnih vedah, med drugim tudi v kibernetiki.

Matematična logika (sodobna, specialna oblika formalne logike) je teoretična osnova delovanja digitalnih elektronskih računalnikov, saj ti delujejo tako (in lahko samo tako), da njihovi sestavni elementi (njihove električne vezave) ustrezajo posameznim logičnim povezavam. Nesmiselno pa je pričakovati, da lahko računalniki, katerih delovanje je zasnovano na samo formalno logičnih principih, ponazorijo, nadomestijo ali celo presežejo vse bogastvo človeške misli.

Kibernetika spada po svojih metodah med matematične vede, čeprav raziskuje področja fiziologije, psihologije, ekonomije, avtomatike, jezikoslovja in še razna druga področja.

Materija je neuničljiva in večna, obstoji izven naše zavesti in to samo v gibanju, prostoru in času. Ni materije brez gibanja, prav tako kot ni gibanja brez materije. Materija pa se izraža v raznih konkretnih, končnih in relativnih oblikah gibanja, ena oblika gibanja prehaja v drugo: mehanično gibanje predmeta se lahko zaradi trenja spremeni v termično gibanje atomov. Svetlobni žarek se pri

udarcu v atom spremeni v energijo elektrona na višem kvantnem tiru. Revolucionarno gibanje buržoazije se ob njenem prihodu na oblast spremeni v težnjo za stabilizacijo in ohranitev družbenega sistema. V teh konkretnih oblikah gibanja opazimo tudi relativno mirovanje, to je obdobje, v katerem gibanje za določen čas ne privede do bistvenih kvaliteten sprememb predmeta ali pojava. Če ne bi bilo gibanje razdeljeno v obdobja relativnega mirovanja, ne bi bilo diferenciacije materije, onemogočeno bi bilo vsako raziskovanje, saj za noben predmet ali pojav ne bi mogli trditi da je, ker ga naslednji trenutek ne bi bilo več. Mirovanje pa ni absolutno, je le poseben primer gibanja. Oglejmo si za primer neki kos ledu, za katerega lahko trdimo, da miruje, a samo relativno miruje, saj atomi v kristalni rešetki nihajo, elektroni krožijo okoli jeder, ves kristal pa se z zemljo vrti in kroži okoli sonca. Če tak kos ledu počasi segrevamo, ne opazimo nobene večje spremembe, dokler pri določeni temperaturi (pri normalnih pogojih je to 0°C) ne nastane bistvena sprememba (kvaliteten skok), leđ se stali. Relativno mirovanje je pogoj za nastanek in razvoj borbe nasprotij, ki privede do spremembe, do kvalitetnega skoka.

Kibernetika proučuje posebne primere gibanja, nekatera relativna mirovanja, dinamična ravnotežja, in zato ji ustreza tudi metoda, ki je zgrajena na osnovi logike. Kot pa matematika ni dosledna formalni logiki, ji ni in ji ne more biti dosledna kibernetika.

Danes je še pre zgodaj ocenjevati pravi pomen kibernetike in ugotavljati smeri njenega nadaljnjega razvoja. Po mnenju ekonomistov smo v začetni fazi nove industrijske revolucije, ki jo povzroča vedno širša uporaba avtomatizacije. Pri modernizaciji industrije pa bo gotovo imela pomembno vlogo tudi teoretična osnova avtomatizacije — kibernetika.

Ivan Kreft

² Glej: Mihailo Marković: Formalizam u savremenoj logici, Beograd 1957.

³ Glej: Dr. Zlatko Kečkeli: Kibernetika, Zagreb 1962.

STARI ALI NOVI POZITIVIZEM?

Janko Kos, Funkcije in disfunkcije slovenske literarne zgodovine —
Perspektive 18, 1961/62

Str. 916—17: »V današnji slovenski literarni zgodovini je opaziti več različnih smeri, ki so deloma še ostalina preteklega razvoja. Močan je vpliv metod in vidikov starega pozitivizma. Vendar pa je treba priznati, da se kar nekako same od sebe že nekaj časa vsklajajo v precej obširnejši tok neopozitivizma, ki postaja — bolj ali manj dosledno — prevladujoča smer našega literarnozgodovinskega raziskovanja. Njegov glavni pobornik, predvsem v načelni obliki, je Anton Ocvirk, vendar so sledovi neopozitivizma močno opazni v delu večine mlajših in celo starejših literarnih zgodovinarjev.«

»Pač pa moramo že na tem mestu vsaj mimogrede opozoriti, da dejansko stanje neopozitivizma v literarni vedi ne dohiteva zmeraj enako uspešno načel, ki jih razglašajo.« (916) Str. 923: ... »saj pozitivističnemu raziskovalcu, ki noče ali ne more preko najožjih empiričnih dejstev, konec koncev res ne preostane nič drugega, kot da se previdno oklepa najbolj preskušanih, že desetletja utrjenih in karseda legaliziranih vrednosti sodb, meril in vidikov.«

Iz nove Svetovne književnosti povzemamo primer:

»Luis de Camões, največji portugalski pesnik, se je rodil okoli 1524 v Lizboni. Studiral je v Coimabri, se udeležil kolonialnih ekspedicij v Afriko, pri čemer je izgubil oko, se zapletel v prepir na dvoru, nato odšel kot vojak v Indijo. Vrnil se je šele 1570, izdal ep *Os Lusíadas* (gl. str. 566) in umrl v revščini 1580. Poleg epa je pisal drame in lirске pesmi, s katerimi se uvršča med vodilne renesančne pesnike. Pripada krogu petrarkizma, vendar z močno osebno in strastno izpovedno vsebino. Je mojster soneta (vrsta ljubezenskih pa tudi osebno izpovednih sonetov, ki govorijo o pesnikovi nesrečni usodi). Pierre de Ronsard se je rodil 1524 v plemiški družini. Služil je na francoskem kraljevem dvoru, zgodaj oglušel in se nato posvetil humanističnim študijam in književnosti. Okoli 1550 je z drugimi francoskimi pesniki, med katerimi je bil tudi Joachim du Bellay, poleg Ronsarda najpomembnejši francoski pesnik 16. stoletja, ustanovil literarno gibanje Plejada, ki je zahtevalo nacionalno književnost v domačem jeziku, uvedbo italijanskih renesančnih pesniških oblik in posnemanje antičnih vzorov. Zadnje zahtevo je s svojim delom poskušal uveljaviti zlasti Ronsard. Po antičnem zgledu (Pindar) je pisal ode in ekloge, pa tudi ep po zgledu Vergila (*La Franciade*). Pomembnejši je kot avtor številnih ljubezenskih sonetov, predvsem Sonetov na Heleno, ki jih je napisal v zadnjih letih življenja. Pogost motiv Ronsardove lirike je minljivost užitkov in kratkost življenja.

William Shakespeare (1564—1616) je ne samo največji renesančni dramatik, ampak tudi avtor lirskih in epskih del. Rodil se je v Stratford on-Avon v družini posestnika, se šolal v rojstnem mestu, se 1582 poročil in imel troje otrok. 1585 je odšel v London ...» Itd. Itd. (Svetovna književnost, 1962, 367; uredil Janko Kos s sodelovanjem Dušana Pirjevca in Staneta Miheliča. Da ne bo pomote: »Tovarišev« recenzent (Tovariš XIX, 5, 7 — Svetovna književnost) npr. imenuje ta tekst »priročno napisano minimalno zgodovino svetovne književnosti«.

